

Historische Vereniging Rijswijk

Historische Vereniging Rijswijk

Jaarboek 2011

Jaarboek 2011

Jaarboek 2011

**Historische
Vereniging
Rijswijk**

Historische Vereniging Rijswijk

Jaarboek 2011

Jaarboek Historische Vereniging Rijswijk

ISSN 1382-6700

Oplage: 600

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Rijswijk

secretariaat@historischeverenigingrijswijk.nl

Van Vredenburgweg 3

2282 SC Rijswijk

tevens het contactadres van de redactie

Redactie:

Thea van de Graaff-Trouwborst

Rob de Mooy

Ruud Poortier, tevens eindredacteur

Joke van Wijk van Brievingh-Hesseling

Vormgeving:

Paul de Boer

Druk:

De Swart, Den Haag

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen, openbaar gemaakt enz. zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Historische Vereniging Rijswijk

Jaarboek 2011

Thuis in de stad

Als ervaren gebiedsontwikkelaar weten we hoe mensen willen wonen en leven, ook in de stad. We realiseren daarom meer dan alleen goede woningen. Een prettige, veilige en vitale woonomgeving is voor stadsbewoners zeker zo belangrijk. Dus zorgen we voor aantrekkelijke woongebieden, met voorzieningen die wonen plezierig maken. Waarbij we aansluiten op de aanwezige cultuur en de identiteit van de locatie. Op tientallen plekken in Nederland zijn we hier mee bezig.

Niet alleen denkend aan de klassieke binnenstadbewoner, maar ook aan stadsgezinnen die graag een huis met een tuintje hebben. Want we geloven in gemêleerde steden. Vaak werken we nauw samen met woningcorporaties, die net als wij dat echte stadsgevoel hebben. Zo geven we al jaren de stad en haar bewoners een mooie toekomst.

Bouwfonds Ontwikkeling is onderdeel van Rabo Vastgoedgroep

bouwfonds
ontwikkeling

Vormgeven aan vooruitgang

Inhoud

7	Ruud Poortier – Voorwoord
8	E.J. Rollema – Prins William en zijn verre voorouders uit Rijswijk
22	Hans van Rossum – Het Bouwfonds in Rijswijk
26	Paul Schott – Von Fisennetribune in Bonifatiuskerk kleurt weer als weleer
32	Theo van der Kooij – De geschiedenis van, en mijn herinneringen aan de posterijen te Rijswijk
42	Barend Jan Donker – Kind in de oorlog
48	Piet van der Vet – ‘LIL’ Max
52	Bart Tent – V2-raketten in Rijswijk
60	Ben Rutgers – Collectie brandplaatjes in Museum Rijswijk
68	Ruud Poortier – Notities van onderduikers ontdekt
70	Rob de Mooy – De Vrede van Rijswijk (1697) uit Spaanse optiek belicht
82	Harry van der Stap – De familie Van der Stap in Rijswijk
88	Evert van de Graaff – Olie onder ‘Groot’ Rijswijk
98	Jan Eijken – In Memoriam Kees Borsboom
100	Willem van der Ende – In Memoriam Ronald Wouters
102	Thea van de Graaff-Trouwborst – In Memoriam Nico van der Voort
104	Joke van Wijk van Brievingh-Hesselink – In Memoriam Herman Souer
106	Geertruida de Moor – Het jansenisme in Rijswijk ten tijde van pastoor Petrus van der Maes
120	Carl Schmitz – Nivon Rijswijk onder de loupe
130	Wim Dammers – Wasserij Nieuwburg, daarna De Rijswijkse
144	Ruud Poortier – Revolte aan de Delftweg
158	Theo Parlevliet – Veel boeiends over een verdwenen kasteel (recensie)
162	Ruud Poortier – Tollens resurrexit
166	Jan Eijken en Willem van der Ende – ‘Van de Kerk tot de Klei’, aanvullingen en errata
170	Wilberd Gijzel – Jaaroverzicht 2010 Gemeente
184	Wim Dammers – Jaarverslag 2010 HVR
189	Redactie – correcties Jaarboek 2010
190	Hans Koot – Archeologische Kroniek over 2010
200	Auteursgegevens
202	Register van personen

LANDGOED TE WERVE

LANDGOED TE WERVE IN RIJSWIJK IS EEN PRACHTIGE HISTORISCHE LOCATIE ALS U IETS TE VIERN HEEFT. U KUNT BIJVOORBEELD UW VERJAARDAG VIERN MET EEN HIGH TEA OP HET TERRAS MET UITZICHT OP DE MONUMENTALE DUIVENTOREN. OF EEN SPRANKELEND HUWELIJKSFEEST GEVEN IN DE TUINZAAL MET GROTE KROONLUCHTERS EN UITZICHT OVER HET LANDGOED. DE SCHOUWZAAL IS EEN INTIEME PLEK VOOR EEN FEESTELIJK DINER MET FAMILIE EN VRIENDEN. HET LANDHUIS BESCHIKT TEVENS OVER VERGADERZALEN OP DE 1E EN 2E VERDIEPING. ONZE EIGEN KEUKENBRIGADE VERZORGT MET VEEL ENTHOUSIASME DE CULINAIRE INVULLING VAN UW FEEST.

**VAN VREDENBURCHWEG 101, 2283 TC RIJSWIJK
TELEFOON: 070-39 09 711, WWW.TEWERVE.NL, E-MAIL: INFO@TEWERVE.NL**

Voorwoord

Voor de tweede keer hebt u ons Jaarboek geheel in kleur in handen. De vorige editie oogste lof, niet alleen vanwege die kleur, maar ook vanwege de nieuwe vormgeving. En dat alles nog (bijna) binnen de begroting ook! Het is dan ook begrijpelijk dat wij de nieuwe kopij met bijbehorende illustraties opnieuw met alle genoeg hebben aangeboden aan vormgever Paul de Boer.

Toch is er een grote verandering: de vorige uitgave was de laatste waaraan Netty van Pesch als redacteur heeft meegewerkt. In het eerste Jaarboek (1995) staan geen redactieleden vermeld, maar vanaf 1996 staat zij trouw in het rijtje op bladzijde 2 van de verschillende boeken. Eerst is zij 'gewoon' redacteur. Dat is niet niks, want dan moet je veel tekst lezen en verwerken. Menigmaal plaatste Netty een verhelderende vraag in de marge van een stuk tekst: 'Wat bedoelt hij nu?' 'Wie is dat?' 'Hoe kwam dat dan?' Dat zijn goede vragen: als je als redacteur iets niet snapt, is de kans groot dat je lezer het óók niet begrijpt. Zijn dat dan fouten van de auteur? Meestal niet: de auteur is de specialist en vergeet soms dat hij of zij een voorsprong in de informatie heeft. Ook komt voor dat een schrijver de volgorde in zijn artikel verandert en dan vergeet dat hij pas later uitlegt wie 'Jansen' eigenlijk is. Kortom, Netty heeft een grote bijdrage geleverd aan de leesbaarheid van onze teksten.

In 2003 debuteerde zij zelf als auteur in het Jaarboek met een lang en gedegen artikel over Duitse dienstmeisjes. Zij noemt Claire Laup, die door Harry van der Stap ook in de editie-2011 wordt genoemd. Wat dat betreft is de cirkel dus rond. Als voorzitter van Verteld Verleden blijft ze met de Rijswijkse geschiedenis bezig. We hopen dus op volgende bijdragen die van of via haar in onze mailbus terecht komen. Netty, van harte bedankt voor je inzet.

Na de gaande vrouw is er de komende: met ingang van 2011 maakt Thea van de Graaff-Trouwborst deel uit van de redactie. Tijdens de vergaderingen wist ze ons snel te overtuigen van haar snelheid en gedrevenheid. Wees welkom!

We hadden het als redactie dit jaar niet gemakkelijk: er was een overmaat aan kopij! Aangezien we binnen de begroting – en dus het aantal pagina's - moeten blijven, is een aantal artikelen doorgeschoven naar het volgende Jaarboek (dat daarmee dus al voor 45 pagina's is gevuld...). Dat is niet leuk, niet voor ons en niet voor de auteurs. Eén der criteria was: de tijdstippen waarop het artikel ons werd aangekondigd en/of werd ingeleverd. Uiteindelijk hebben we niet voor niets auteursinstructies opgesteld. Een andere snoeischaar vonden we bij schrijvers die meer dan één bijdrage hebben geleverd en ten slotte was 'actualiteit' een reden om artikelen juist wél te plaatsen. Maar het feit dat de geschiedenis van Rijswijk blijkbaar een onuitputtelijke bron van onderzoek is, stemt de redactie hoopvol voor de komende jaren!

We wensen u veel leesplezier. En vergeet onze adverteerders niet, zij maken dit boek mede mogelijk.

Ruud Poortier
eindredacteur

Prins William en zijn verre voorouders uit Rijswijk

Een afstammingsreeks

E.J. Rollema

In de 'Groot Rijswijk' van 28 april 2011 stond een artikel 'Rijswijks Huwelijk. Voorvader William hier begraven'. Het ging over het huwelijk van Prins William (van Groot-Brittannië en Noord-Ierland) met Kate Middleton. Met de voorvader die in de Oude Kerk van Rijswijk ligt begraven, is Cornelis Suys (circa 1514 - 1580) bedoeld. Hoe het nu precies zit, bleef echter onduidelijk. De bekende genealoog E.J. Rollema heeft alles op een rijtje gezet. Dat wil zeggen, hij heeft een afstammingsreeks opgesteld van de grootvader van Cornelis Suys tot William.

I. Pieter SUYS, zoon van Daniël Suys/Suijs en Petronella Steenhuijs(en), is circa 1445 geboren in Dordrecht, maar de precieze datum is niet bekend. In 1464 is hij kastelein van Loevestein. In 1477 woont hij in Utrecht en wordt daar burger op 31 januari 1478. Wegens zijn deelname aan een plundertocht in 's-Gravenhage met een groep Geldersen worden op 23 februari 1479 zijn leengoederen in Holland en Zeeland verbeurd verklaard.

Desondanks koopt hij op 7 maart 1484 Huis Den Burch te Rijswijk met land, visserij, vogelarij (recht op vogelvangst), een korenmolen enzovoorts en wordt er mee beleend (hij wordt leenman). In Rijswijk is hij schout van 1494-1496. In 1496 wordt hij door het Hof van Holland uit dit ambt gezet. Hij overlijdt in Rijswijk in april 1501 en is daar ook begraven.

Vóór 17 juli 1464 trouwt hij met lijftocht (met als huwelijksvoorwaarde vruchtgebruik voor de langstlevende) Johanna van der Burch, geboren in Rijswijk circa 1448. Zij is de dochter van Willem van der Burch en Catrijn Jansdr. van Montfoort. Van Willem is niet meer bekend dan dat hij samen met zijn ouders voor het Hof van Holland compareert (is verschenen) op 8 april 1437.

Johanna is op 2 oktober 1476 beleend met huis en land in Rijswijk. Zij maakt haar testament op 17 maart 1501 en overlijdt vóór 12 maart 1506.

Uit dit huwelijk:

Cornelis Suys, geboren in Rijswijk circa 1470.

De Oude Kerk van Rijswijk in het midden van de 16^e eeuw

II. Cornelis SUYS, geboren in Rijswijk circa 1470. Hij is beleend met het Huis Den Burch en andere goederen in Rijswijk. In 1507 is hij voogd (vergelijk kerkvoogd) van het St. Bernardklooster in Wateringen.

Andere functies die hij bekleedt: meesterknaap (opzichter) van de houtvesterij (1517) en hoogheemraad van Delfland (1519). Hij overlijdt in Rijswijk op 10 december 1521.

Hij trouwt circa 1506 met Maria de Jonge. Zij is de dochter van Cornelis de Jonge en Mechteld Claesdr. van de Merwede, vrouwe van Baardwijk.

Cornelis de Jonge is onder andere raadsheer bij het Hof van Holland 1477-1493.

Maria is geboren in Rijswijk, maar wanneer is niet bekend, zo rond 1483. Zij overlijdt in Rijswijk op 3 mei 1566.

Uit dit huwelijk:

Cornelis Suys, geboren in Rijswijk circa 1514.

Cornelis Suys, circa 1514-1580

Afbeelding van het wapen van Cornelis Suys. Drie goudkleurige heiblokken op azuren achtergrond als symbool van standvastigheid.

III. Cornelis SUYS is geboren in Rijswijk circa 1514. Hij is ambachtsheer van Rijswijk en president van het Hof van Holland. Hij overlijdt in Den Haag op 19 september 1580 en wordt begraven in de kerk van Rijswijk in een familiegraf in het laagkoor.

Hij trouwt driemaal:

(1) in 1534 met Maria van Droogendijck, geboren circa 1515, en overleden op 15 november 1539, dochter van Vincent Dammasz., rekenmeester (hoofd van een rekenkamer).

(2) in Mechelen op 22 september 1545 met Anna de Bye, geboren in Breda circa 1513 en overleden in 1558. Zij is de dochter van Jan de Bye en Maria van Oudheusden.

(3) in 1562 met Katharina van Schoonhoven, vrouwe van Rijswijk (1563). Zij is overleden op 16 september 1572. Haar ouders zijn Robert van Aerschot van Schoonhoven, heer van Wanrooy en Anna Pauwelsdr. van Nassau.

Uit het tweede huwelijk met Anna de Bye:

Margaretha Suys, geboren in Den Haag circa 1558.

IV. Margaretha SUYS, vrouwe van Rijswijk, geboren in Den Haag rond 1558 en overleden op 10 april 1606.

Zij trouwt in circa 1581 met Adam van der Duijn, heer van 's-Gravenmoer.

Hij is geboren in Den Haag als zoon van Nicolaas van der Duijn en Aleid/Alyt Aelbout Aelbrechtsdr. van Avesaath/Avesaet.

Op 16 oktober 1629 is Adam van der Duijn overleden.

Uit dit huwelijk:

Nicolaas van der Duijn, geboren in Rijswijk circa 1598.

V. Nicolaas VAN DER DUIJN, geboren in Rijswijk circa 1598, heer van 's-Gravenmoer (1630), Rijswijk, de Mije en Den Burch. Verder is hij hoogheerraad van Delfland (1628) en meesterknaap van Holland (ambtenaar bij het Hof van Holland). Hij overlijdt in Rijswijk op Huize Den Burch op 27 juli 1649.

Hij trouwt in Rijswijk op 27 oktober 1626 met Thimia van Wassenaar Obdam, dochter van Anthonius van Wassenaar Obdam, heer van den Bossche en Machteld van der Duijn, vrouwe van Sanen. Thimia overlijdt al op 17 augustus 1627.

Nicolaas trouwt voor de tweede keer in Rijswijk op 24 november 1637 met Beatrix van den Bouchhorst, die op 4 oktober 1611 in Den Haag is gedoopt. Zij is de dochter van Nicolaas van den Bouchorst, heer van Wimmenum (een oude heerlijkheid bij Egmond) en Noordwijk en Wilhelmina van der Noot.

Beatrix overlijdt in Rijswijk op Den Burch op 20 oktober 1642.

Uit het tweede huwelijk:

Adam van der Duijn, geboren in Rijswijk 2 februari 1639.

VI. Adam VAN DER DUIJN is geboren in Rijswijk (op Den Burch) op 2 februari 1639, heer van 's-Gravenmoer. Hij is betrokken bij het beleg van Grave (juni-oktober 1674). Van 1675-1691 is hij gouverneur van Geertruidenberg en vanaf 7 februari 1692 van Bergen op Zoom. Op 13 december 1689 is hij benoemd tot hoogheerraad van Delfland. Op 24 maart 1692 is hij bevorderd tot luitenant-generaal bij de cavalerie en opperstalmeester. Hij overlijdt in Mechelen op 18 december 1693 en wordt op 24 december begraven in het familiegraf in de kerk van Rijswijk. Adam trouwt in Den Haag op 12 maart 1673 met Geertruid Pieterzon, die op 27 november 1653 in Den Haag is geboren

De 16^e-eeuwse grafzerk van de familie Suys in het laagkoor

Den Burch 1480, Gemeentearchief Rijswijk

Het wapen van de familie Van der Duijn in de Grote Kapel van de Oude Kerk in Rijswijk

en daar op 30 november nederduitsch-gereformeerd is gedoopt. Zij is de dochter van Anthony Pieterse en Catharina Coenen. Geertruid overlijdt in Den Haag op 24 februari 1703 en wordt in Rijswijk begraven op 1 maart.

Uit dit huwelijk:

Geertruida Johanna Quirina van der Duijn, gedoopt in Den Haag 9 december 1674.

Geertruida Johanna Quirina van der Duijn 1727

Arnold Joost van Keppel

VII. Geertruida Johanna Quirina VAN DER DUIJN, gedoopt (nederduitsch - gereformeerd) in Den Haag in de Grote Kerk op 9 december 1674.

Op 13 december 1741 overlijdt zij in Den Haag. Op 18 december wordt zij in Rijswijk in het familiegraf Van der Duijn bijgezet.

Geertruida trouwt in Den Haag op 10 juli 1701 (huwelijksafkondiging 26 juni) met Arnold Joost van Keppel, die op 30 januari 1670 in Zutphen is gedoopt.

Hij is de 1^e Graaf van Albemarle en rechterhand en lieveling van koning Willem III van Engeland en stadhouder van Holland. Hij is de zoon van Osewald van Keppel, heer tot Voorst en Reniera Anna Geertruida van Lintelo (van de Marsch). Arnold Joost van Keppel overlijdt in Den Haag op 30 mei 1718 en wordt daar begraven.

Uit dit huwelijk:

William Anne van Keppel, geboren op 5 juni 1702.

William Anne van Keppel

Anne Lennox

VIII. William (Willem) Anne VAN KEPPEL, geboren in het Whitehall Palace in Londen op 5 juni 1702. Bij zijn doop in St. Martin-in-the-Fields is koningin Anne doopgetuige en peettante.

Hij is de 2^e graaf van Albemarle, luitenant-generaal, diplomaat en kolonist in Amerika. Hij overlijdt in Parijs op 22 december 1754.

Hij trouwt op 21 februari 1723 in Caversham (Oxfordshire) met lady Anne Lennox. Zij is geboren op 24 juni 1703, als dochter van Charles Lennox, 1^e graaf van Richmond en Anne Brudenell. Anne is een kleindochter van koning Karel I, maar via een onechte lijn.

Door haar huwelijk krijgt Anne de titel gravin van Albemarle. Zij is de dame van de slaapkamer van koningin Caroline van 1727-1737. In Londen, in het Admiraalshuis overlijdt zij op 20 oktober 1789.

Uit dit huwelijk:

Elisabeth van Keppel, geboren op 15 november 1739.

Elisabeth van Keppel 1761

Francis Russell

IX. Elisabeth VAN KEPPEL, geboren op 15 november 1739 en overleden in Lissabon op 2 november 1768.

Zij trouwt op 8 juni 1764 in Woburn (Bedfordshire) met Francis Russell, geboren in Londen op 27 september 1739, markies van Tavistock, hertog van Bedford en Brits politicus. Hij is de zoon van luitenant-generaal John Russell, 4^e hertog van Bedford en Gertrude Leveson-Gower.

Francis overlijdt 27 jaar oud op 22 maart 1767 na een val van zijn paard tijdens de jacht. Hij is begraven in Chenies (Buckinghamshire) op 29 maart 1767.

Uit dit huwelijk:

John Russell, geboren in Londen 6 juli 1766.

John Russell

Georgina Gordon

X. John RUSSELL, geboren in Woburn Abbey, Bedfordshire op 6 juli 1766, 6^e hertog van Bedford. Hij is de liberale afgevaardigde in het parlement voor Tavistock (Devonshire). Op 20 oktober 1839 overlijdt hij in Perth (Schotland).

Hij trouwt de eerste maal in Brussel op 21 maart 1786 met Georgiana Elizabeth Byng, dochter van George Byng, 4^e burggraaf van Torrington (North Devon) en Lady Lucy Boyle. Zij overlijdt op 11 oktober 1801 in Bath (Somerset). Zij is begraven in Chenies (Buckinghamshire).

Hij trouwt voor de tweede maal op 23 juni 1803 in Londen met Lady Georgina Gordon, hertogin van Gordon, geboren op Gordon Castle op 18 juli 1781. Zij is de dochter van Alexander Gordon, 4^e hertog van Gordon en Jane Maxwell.

Op 24 februari 1853 overlijdt zij in Nice.

Uit het tweede huwelijk:

Louisa Jane Russell, geboren in Londen op 8 juli 1812.

Louisa Jane Russell

James Hamilton

XI. Lady Louisa Jane RUSSELL, geboren in Londen 8 juli 1812, hertogin van Abercorn (Schotland), overleden in Coates Castle in West Sussex op 31 maart 1905. Zij trouwt in Gordon Castle (Schotland) op 26 oktober 1832 met Sir James Hamilton, geboren in Londen Seymour Place, Mayfair op 21 november 1811. Hij is 1^e hertog van Abercorn, Brits conservatief politicus en staatsman. Twee keer is hij Commissaris des Konings in Ierland (Viceroy of Ireland). Op 31 oktober 1885 overlijdt hij in Baronscourt (Noord-Ierland). Hij is de zoon van James Hamilton, burggraaf van Hamilton, en Harriet Douglas, gravin van Morton (Schotland).

Uit dit huwelijk:

James Hamilton, geboren in Londen 24 augustus 1838.

XII. James HAMILTON, geboren Londen 24 augustus 1838, 2^e hertog van Abercorn, overleden in Londen 3 januari 1913. Hij trouwt in Londen op 7 januari 1869 met lady Mary Anna Curzon-Howe, geboren in Londen 23 juli 1848, overleden in Londen 10 mei 1929, dochter van Richard William Penn Curzon-Howe, 1^e graaf van Howe, en Anna Gore. Uit dit huwelijk:

James Albert Edward Hamilton, geb. Londen 30 november 1869.

James Hamilton

James Albert Edward Hamilton

Rosalind Cecily Caroline Bingham

XIII. James Albert Edward HAMILTON, geboren Hamilton Place, Piccadilly Londen op 30 november 1869. Hij is de 3^e hertog van Abercorn en onder andere de eerste gouverneur van Noord-Ierland. Hij overlijdt in Londen op 12 september 1953. Op 1 november 1894 trouwt hij in Londen met Lady Rosalind Cecily Caroline Bingham, geboren in Londen op 26 februari 1869, hertogin van Abercorn, overleden 18 januari 1958. Zij is de dochter van Charles George Bingham, 4^e graaf van Lucan en lady Cecily Catherine Gordon-Lennox.

Uit dit huwelijk:

Lady Cynthia Ellinor Hamilton, geboren 16 augustus 1897.

Cynthia Ellinor Hamilton

Albert Edward John Spencer

XIV. Lady Cynthia Ellinor HAMILTON, geboren op 16 augustus 1897, gravin van Spencer. Zij is Dame van de slaapkamer van koningin Elizabeth vanaf 1937 tot aan haar dood op 4 december 1972. Zij overlijdt in het woonhuis van de Spencers in Althorp. Op 26 februari 1919 trouwt zij in Londen met Albert Edward John Spencer, geboren in Londen 23 mei 1892, 7^e graaf van Spencer, overleden in Northampton op 9 juni 1975, zoon van Charles Robert Spencer, 6^e graaf van Spencer, en Margaret Baring.

Uit dit huwelijk:

Edward John Charles Spencer, geboren Londen 24 januari 1924.

Edward Spencer en Frances Ruth Burke Roche

XV. Edward John Charles SPENCER, geboren in Londen 24 januari 1924, 8^e graaf van Spencer. Hij overlijdt in het Wellington ziekenhuis in Londen op 29 maart 1992.

Hij trouwt:

(1) in de Westminster Abbey (Londen) op 1 juni 1954 met Frances Ruth Burke Roche, geboren in Sandringham Norfolk op 20 januari 1936, dochter van Edmund Maurice Burke Roche, 4^e baron van Fermoy, en Ruth Sylvia Gill (gescheiden in april 1969). Zij overlijdt in Seil, Argyllshire (Schotland) op 3 juni 2004.

(2) met Raine Spencer, gravin van Darmouth, een titel van haar vorige man de graaf van Darmouth, dochter van Alexander McCorquodale en Barbara Cartland. Uit het eerste huwelijk:

Lady Diana Frances Spencer, geb. Park House Sandringham 1 juli 1961.

XVI. Lady Diana Frances SPENCER, geboren Park House Sandringham, Norfolk 1 juli 1961, prinses van Wales, overleden in Parijs na een auto-ongeluk 31 augustus 1997. Zij trouwt in Londen in de St. Paul's Cathedral op 29 juli 1981 met Charles Philip Arthur George, prins van Groot-Brittannië en Noord-Ierland, die is geboren in Buckingham Palace Londen 14 november 1948, prins van Wales, zoon van Philip voormalig prins van Griekenland en Denemarken, prins van Mountbatten, en Elizabeth II Alexandra Mary, koningin van Groot-Brittannië en Noord-Ierland. Gescheiden te Londen op 28 augustus 1996.

Uit dit huwelijk:

William Arthur Philip Louis, prins van Groot Brittannië en Noord-Ierland, geboren in Londen St. Mary's ziekenhuis, Paddington op 21 juni 1982, hertog van Cambridge enzovoorts.

Hij trouwt in Londen in de Westminster Abbey op 29 april 2011 met Catherine Elizabeth Middleton, geboren in Reading in het Royal Berkshire ziekenhuis op 9 januari 1982. Zij is de dochter van Michael Francis Middleton en Carole Elizabeth Goldsmith.

Door haar huwelijk kreeg Catherine Elizabeth Middleton de titel van hertogin van Cambridge.

Toelichting:

Over Cornelis Suys, die in de zestiende eeuw een belangrijk politicus/ambtenaar was, is maar weinig gepubliceerd. Dat hij in de roerige tijden aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog, katholiek is gebleven en Alva hielp met onder andere het invoeren van de beruchte 10^e penning zal daaraan ongetwijfeld hebben bijgedragen. In veel boeken en artikelen wordt hij wel genoemd, maar steeds zijdelings. Ook in typisch Rijswijkse publicaties als *De Kroniek*, de *Rijswijkse Historische Reeks* en het *Jaarboek van de HVR*, komt hij nauwelijks aan de orde. Op internet (wikipedia) en op de site van de familie Suijs/Suys staan wel korte levensschetsen, maar die doen hem ongetwijfeld tekort. Wel staat daar al enige jaren de mededeling dat er aan een boek over Suijs wordt gewerkt.

De afstammingsreeks begint met Pieter Suijs/Suys die uit de omgeving van Dordrecht komt. Hij is de grootvader van Cornelis. Er zijn oudere generaties en

namen van de familie Suys bekend, maar Pieter is de eerste die naar Rijswijk komt en zich hier ook vestigt. Hij trouwt namelijk met Johanna van der Burch en gaat op Den Burch wonen. Dat is dan waarschijnlijk nog een kasteel. Hoe Den Burch er uitzag, is niet bekend. De illustraties die er van Den Burch nog zijn, zijn van later datum en laten een donjon en (nog later) een boerderij zien.

Uit de afstammingsreeks blijken enkele opvallende zaken. Zo is er niet één maar zijn er enkele voorouders van William in Rijswijk begraven, zowel mannen als vrouwen. Dat de katholieke Cornelis Suys in de protestante Oude Kerk is begraven, is niet bijzonder. Ondanks de godsdienstige tegenstellingen, die overigens in veel plaatsen nauwelijks speelden, gebeurde dit vrijwel overal, omdat er geen andere begraafmogelijkheid was, omdat er flink voor betaald werd of omdat er rechten op een (familie)graf waren. Dat laatste lijkt bij het graf van Suys zeker het geval. Via Catharina van Montfoort, de schoonmoeder van Pieter Suys (generatie I), is William ook verwant aan Floris V van Holland. Zie daarvoor Gens Nostra, november/december 1991 onder andere blz. 557. In dit artikel staat ook dat Catharina in de kerk van Rijswijk begraven zou liggen. Onduidelijk is wat daarvoor de bron is. In Gens Nostra juli/augustus 1981 is ook een afstammingsreeks gepubliceerd, toen naar aanleiding van het huwelijk tussen Charles en Diana.

De in generatie VIII genoemde Charles Lennox is een voorvader van Camilla Parker-Bowles de huidige vrouw van prins Charles, de vader van William. Dat betekent dat Charles en Camilla in de 'zoveelste' graad verwanten van elkaar zijn!

Architectenbureau Vedder Partners BNA

Maatwerk in ontwerp en advisering voor:

- woningen en winkels
- kantoren, banken en bedrijfsgebouwen
- scholen en gebouwen in de gezondheidszorg

Nieuwbouw, renovatie en verbouwing binnen historische context.

Tollensstraat 8 2282 BM Rijswijk
Tel: 070-3077445 Fax: 070-3077455
www.vedderpartners.nl info@vedderpartners.nl

Het Bouwfonds in Rijswijk

Hans van Rossum

Dit jaarboek wordt financieel gesponsord door het Bouwfonds. Als tegenprestatie is in dit beknopte artikel een aantal wetenswaardigheden opgenomen over de aanwezigheid van het Bouwfonds in de gemeente Rijswijk.

Dit jaar bestaat het Bouwfonds 65 jaar. Het is in 1946 als Bouwspaarkas door 27 gemeenten begonnen. In 1960 waren dat er 600 die deze organisatie als hun eigen verlengstuk in de rol van projectontwikkelaar voor de woningbouw zagen. De winst werd uitgekeerd aan de deelnemende gemeenten. Begin jaren negentig werd er voor het eerst ook over de grens in Duitsland gebouwd. In 2000 werd het bedrijf overgenomen door ABN-AMRO en in 2006 door de Rabobank die het sindsdien heeft ontwikkeld tot RaboVastgoed. In 2008 werd de 250.000^e woning opgeleverd.

De gemeente Rijswijk is in de periode van burgemeester Bogaardt nooit happig geweest op contacten met het Bouwfonds, dus de jaren vijftig, zestig en zeventig kunnen we direct overslaan. Bogaardt had voor de sociale woningbouw de drie woningbouwverenigingen: St. Bonifatius, Arbeidersbelang en de Christelijke.

Voor de vrije koop- en huursector waren er de firma Lucas en de Hollandse Beton Groep als bouwers/ontwikkelaars en voldoende pensioenfondsen als belegger voor de huursector.

Het G.E.B.-gebouw in de Schoolstraat

Aanleg van de Hoekpolder

Na het ‘voltooien’ van Rijswijk door Bogaardt viel er eind jaren zeventig, begin jaren tachtig een gat in de ontwikkeling van bouwplannen. En toen klopte het Bouwfonds voorzichtig aan de poort. Zowel ambtelijk als bestuurlijk werden contacten gelegd en besloten werd een proef op de som te nemen. Als eerste project werden drie zogenaamde snipperlocaties aangeboden voor ontwikkeling van koopwoningen in de categorie premie A en B. De snipperlocaties waren bij een inventarisatie van mogelijke verdichtingplannetjes in de bestaande omgeving op een lijst gezet. Het betrof vooral onhandige en onrendabele stukjes plantsoen. Dus werden er aan de Dr. H. Colijnlaan en in de Ministersbuurt enige tientallen eengezinswoningen neergezet. Van dat type waren er in de laatste periode van Bogaardt geen meer gebouwd. De belangstelling was dan ook het tienvoudige van het aantal beschikbare woningen.

Dat leidde er toe dat bij de politiek geen aarzeling bestond om de, toen nog, laatste twee grote bouwlocaties Hoekpolder en Vrijenban te bestemmen voor eengezinswoningen. In totaal werden er midden jaren tachtig ruim 600 gebouwd, voornamelijk premiekoop A en B en het Bouwfonds was daarbij de opdrachtgever.

In de jaren negentig waren er aan beide zijden van Rijswijk weer bouwontwikkelingen: de Striyp en Ypenburg. Ook hier weer een rol voor het Bouwfonds, zij het dat Ypenburg natuurlijk na de annexatie voor Rijswijk uit beeld raakte.

Op dit moment speelt het Bouwfonds een bescheiden maar zeker niet onbelangrijke rol in de oude dorpskern van Rijswijk. Allereerst de herontwikkeling van het voormalige pand van de meubelfirma Bosman in de Herenstraat. Deze foeilelijke blokkendoos uit de jaren zeventig was velen een doorn in het oog en een aanslag op de gevelrij. De herontwikkeling tot winkel met drie bovengelegen, zeer ruime, appartementen is in volle gang en binnenkort kunnen we de fraaie,

bakstenen, gevel met een mooie vlakverdeling bewonderen zoals de verkoopafiches op ware grootte aan de gevel al hebben laten zien. Nu sieren de foto's van 1900 tot heden van de Herenstraat/Heerenstraat/Heerenweg uit de Beeldbank van het Rijswijks Historisch Informatiecentrum nog de bouwschutting rondom.

Een volgend project is de herontwikkeling van de locatie van het voormalig gebouw van het Gemeentelijk Energiebedrijf aan de Schoolstraat/Blekerslaan. Na de verzelfstandiging in 1988 kwam dit pand leeg en na 20 jaar is de kogel door de kerk: er komen 17 ruime eengezinswoningen met een ruime (2 op 1) parkeervoorziening op eigen (binnen)terrein. Gelet op de populariteit van dit type woning en de aantrekkelijke woonomgeving met vele voorzieningen zal de verkoop in 2012 ongetwijfeld een succes zijn en de start van de bouw spoedig volgen.

De Historische Vereniging Rijswijk bedankt het Bouwfonds voor zijn genereuze financiële bijdrage voor het Jaarboek 2011 en wenst het nog vele succesvolle zakelijke projecten in Rijswijk toe.

Herenstraat, met geheel rechts een eerdere fase van het 'Bosmanpand'

Nieuw plan voor ERL-locatie Oud-Rijswijk

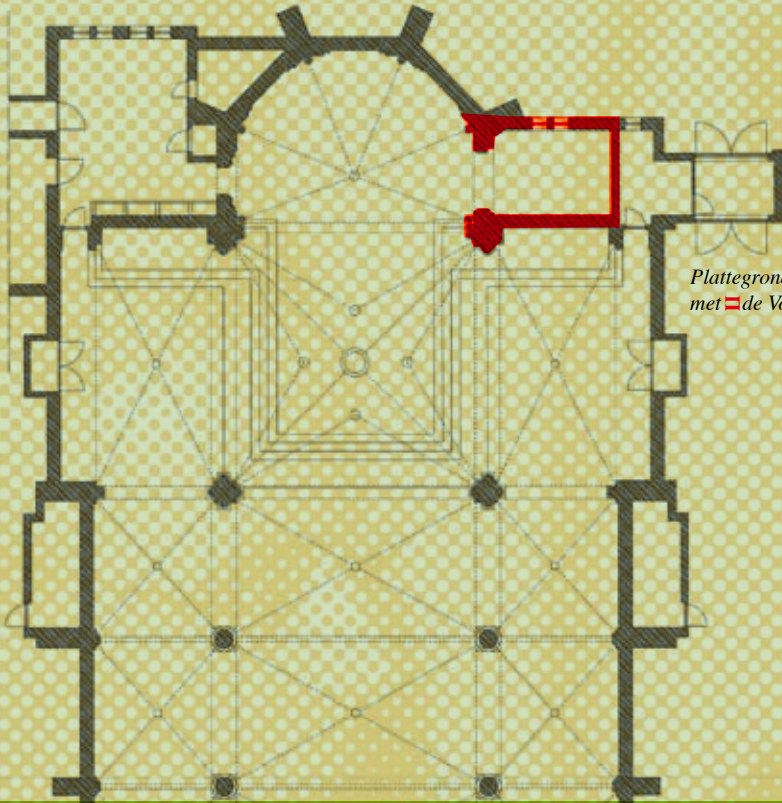

2011

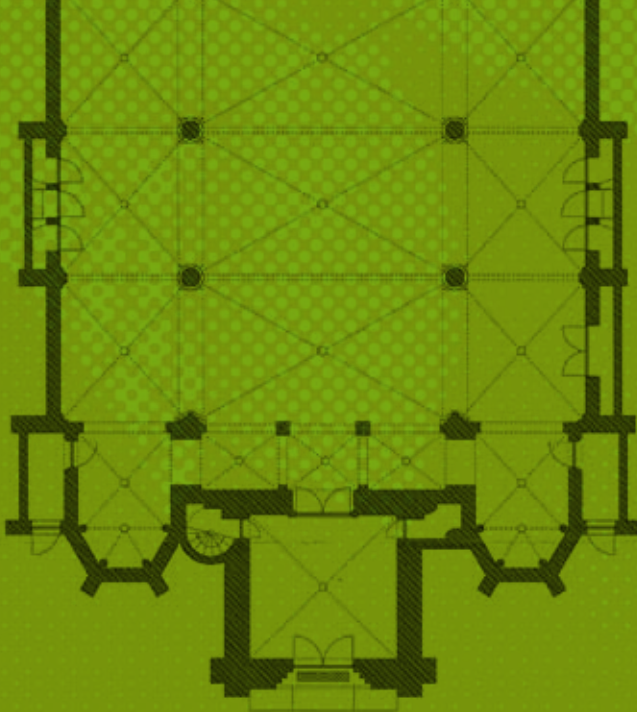

2013

*Plattegrond St.Bonifatiuskerk,
met de Von Fisennekapel*

Von Fisennetribune in Bonifatiuskerk kleurt weer als weleer

Paul Schott

De Von Fisennetribune in de H. Bonifatiuskerk aan de Van Vredenburgweg schittert weer als vanouds. Tijdens een informele bijeenkomst op 13 december 2010 heropende wethouder Jos Bolte (Cultureel Erfgoed) samen met pastoor Alexander van Deelen van de H. Bonifatiusparochie de gerestaureerde Von Fisennetribune. Bij deze bijeenkomst was ook de familie Von Fisenne vertegenwoordigd. Aanwezig waren de heer P.M.J.M. van der Kun (Voorzitter van de Stichting Familie Grafkelder Van der Kun – von Fisenne), mevrouw B.M.M. von Fisenne en mevrouw T.E.M. von Weiler - von Fisenne. De laatste twee zusters vormen met nog twee familieleden het bestuur van de Stichting Familieportretten von Fisenne. Deze stichting bewaakt ook de archivering van de familiestukken.

Familieleden Van der Kun en Von Fisenne (foto Erik Rinia)

Rechts van het hoofdaltaar van de Bonifatiuskerk bevindt zich al meer dan honderd jaar de zogenaamde Von Fisennetribune. Evenals dit in de voormalige kerk, die tot 1897 naast de huidige Bonifatiuskerk stond, het geval was, beschikte de familie over een eigen, afzonderlijke toegangsdeur om de kerk te kunnen betreden. Een exclusieve plek in de kerk die alleen toegankelijk was voor de familie Von Fisenne. De familie kreeg de tribune met zitbanken in ruil voor hun grote financiële bijdrage (f 25.000) aan de bouw van de kerk die in 1897 is ingewijd. Daarnaast was een voorwaarde voor deze genereuze gift dat voor de familie verschillende fundatiemissen zouden worden gelezen. Tevens is toentertijd afgesproken dat zij zich voor eeuwig verzekerd wisten van een plaats op de lijst van weldoeners.

De familie Von Fisenne woonde op het landgoed Huize Den Burch, Juliaalaantje 22. In april 1939 overleed jhr. mr. L.E.M. von Fisenne. Zijn zoon jhr. mr. L.M.E. von Fisenne trouwde in juni 1939 en verhuisde naar de Regentesselaan 13a. Den Burch was tot 1951 in bezit van de familie Von Fisenne. In 1952 is dit buiten door de Salesianen van Don Bosco als internaat in gebruik genomen.

De Von Fisennetribune (foto Con Steinebach)

Na het vertrek van de familie Von Fisenne in 1946 uit Rijswijk is de tribune in gebruik genomen door de Zusters van Onze Lieve Vrouwe van Barmhartigheid (kortweg Zusters van Liefde) uit Tilburg. Deze zusters hadden tot die tijd direct boven de Von Fisennetribune de beschikking over een eigen ‘nonnenzolder’ die in 2002 is gerestaureerd en nu in gebruik is als museale ruimte. De nonnen uit Tilburg verzorgden de huishouding op de pastorie. Zij waren ook belast met de zorg voor het naast de kerk gelegen klooster/liefdesgesticht Huize Maria en het onderwijs op de Mariaschool. De zusters, die inmiddels waren opgevolgd door de zusters Franciscanessen uit Denekamp, hebben het gesticht dat in 1955 is gesloten, verruild voor het Verzorgingshuis Vredenburg, nu bekend als Woonzorgcentrum Vredenburg op de hoek van de Jozef Israëlslaan en de Van Vredenburgweg. Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) bracht een modernisering van de katholieke kerk teweeg. Het motto was *‘de ramen van de Kerk open te zetten voor de frisse lucht van buiten’*. Niet alleen de geloofsinhoud, maar ook het interieur van veel oudere kerkgebouwen moest het ontgelden. *‘Zo ontkwam ook de neogotische kerk H. Bonifatius niet aan deze ‘tweede Beeldenstorm’*. Tussen 1966 en 1967 verdwenen onder andere heiligenbeelden, communiebanken en de preekstoel. Veel ramen kregen eigentijdse glas in lood afbeeldingen. De veelal figuratieve decoraties en florale beschilderingen van het originele verfwerk zijn in de jaren zestig met een sobere grijze verflaag (op waterbasis) bedekt en in 1988 nog eens overgeschilderd op latexbasis. De weliswaar *‘zeer eenvoudige, licht crème basiskleurstelling met zalmbeige geaccentueerde ribben, colonetten en pilaren’* leverde een meer levendige kleurstelling op.

Een geluk bij een ongeluk was dat het toenmalige schildersbedrijf in 1966-1967 de Von Fisennetribune over het hoofd heeft gezien. De werkelijke reden om dit vertrek bij de tweede schilderbeurt over te slaan had waarschijnlijk meer te maken met het gegeven dat deze ruimte als pakhuis werd gebruikt en met een gordijn aan het zicht van de kerkgangers was onttrokken.

De Stichting Vrienden van de Bonifatiuskerk, die met steun van haar donateurs onder andere in 2008 de glas-in-loodramen in de absis financieel heeft mogelijk gemaakt, koos voor haar vervolgproject voor de beschildering van de absis. Schilder Ruud Geers van Geers Schilderwerken uit Voorburg had hiertoe in samenspraak met adviseur Con Steinebach van CSB Bouwadvies uit Voorschoten een studie gemaakt naar het oorspronkelijk schilderwerk. De uitkomsten van dit onderzoek heeft het parochiebestuur besproken met de Commissie Kerk, Interieur en Kunst van het Bisdom Rotterdam, waaronder de Bonifatiusparochie valt, de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Rijswijk en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Tijdens deze besprekingen bleek de medewerker van de gemeente Rijswijk zeer onder de indruk van het verleden van de Von Fisennekapel. Zij wees op de mogelijkheid van een gemeentelijke subsidie. Het parochiebestuur heeft hiertoe een verzoek ingediend en hierop een positieve beschikking ontvangen.

In 2010 is mede dankzij deze subsidie de oorspronkelijke staat van de Von Fisennetribune weer zoveel mogelijk in ere hersteld naar de oorspronkelijke uitvoering in 1913. Bij het weghalen van de grijze verflaag bleek echter dat de muur op een aantal plekken grondig gerepareerd was en daardoor niet meer over de oorspronkelijke beschilderingen beschikte.

Ruud Geers en zijn medewerkers hebben de muren van hun grauwe verflaag ontdaan en de zachtboard plafondplaten, die tegen het houten plafond waren gespijkerd, verwijderd. Het sterk vervuilde houten lattenplafond kwam weer tevoorschijn. Het oorspronkelijke schilderwerk was op een aantal plekken door beschadigingen van een stuclaag voorzien. De originele eikenhouten toegangsdeur en het kozijn waren verwijderd en de opening geheel dichtgemetseld. Geers heeft met zijn vakkennis op dit terrein de beschadigingen weer minutieus geretoucheerd en de deur op vrijwel identieke wijze ingeschilderd.

Het monumentale doopvont, een van de oudste bezittingen (1787) van de kerk, heeft in de Von Fisennetribune een vaste plaats gekregen.

De familie Von Fisenne

De tribune dankt zijn naam aan grootgrondbezitter jonkheer Pieter Maria George von Fisenne (1837-1914). Behalve weldoener van de Bonifatiuskerk was de heer Von Fisenne in Rijswijk lid van de gemeenteraad 1875-1910 en wethouder (1878-1910), lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland (1890-1892 en 1895-1904) en lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (1904-1913).

Petrus Mattheus van der Kun (1752-1817) verwerft Den Burgh in 1788. Zijn tweede huwelijk is met Paulina Elisabeth D'Uriondo (1763-1795). Uit hun huwelijk komen vijf kinderen voort waaronder Joannes Emanuel Anthony van der Kun (1786-1844). Hij huwt met Maria Theresia Catharina de Vogel (1789-1866). Hun dochter Emilie Georgine Cornelie van der Kun (1811-1870) trouwt in 1835

met Franciscus Petrus Hubertus von Fisenne (1808-1838) waarmee de familie Von Fisenne in Rijswijk terecht komt. Zij krijgen een kind: Pieter Maria George von Fisenne (1837-1914). Deze Pieter trouwt met Elisa Leopoldina Maria van der Kun (1848-1922). Pieter en Elisa hebben dezelfde grootouders (Van der Kun/Vogel). Deze Pieter is ook degene die een grote bijdrage heeft geleverd aan de bouw van de Bonifatiuskerk. Uit dit huwelijk volgt onder meer Louis Eugène Marie von Fisenne (1874-1939). Hij trouwt in 1923 met Johanna Paulina van Lanschot (1883-1925). Zij krijgen tien kinderen waarvan drie zonen. Een wordt priester, een ander overlijdt in het Duitse concentratiekamp Buchenwald. De middelste zoon Louis Maria Emile von Fisenne verkoopt in 1951 Den Burgh aan de paters Salesianen van Don Bosco en vertrekt op 22 mei 1946 naar Warmond waar hij tot burgemeester is benoemd (1946-1961). Uit dankbaarheid ontving het kerkbestuur van de H. Bonifatiusparochie van hem f 800 als bijdrage in de kosten voor de vervaardiging van het Fatimaraam boven het portaal van de kerk.

De grafkelder

De grafkelder van de familie Von Fisenne (foto Paul Schott)

De familie Von Fisenne beschikt over een eigen grafkelder op de begraafplaats van de Bonifatiuskerk. Eerst was er een graftombe omringd door een fraai hekwerk. Tussen 1838 en 1878 hebben er in dit graf acht bijzettingen plaatsgevonden. Daarna is er een kapel geplaatst met daaronder een grote grafkelder waarin nadien 24 nabestaanden zijn bijgezet. Op 18 juni 2004 is Marie-Louise Beatrix von Fisenne (nr. 32) bijgezet. Dit was de laatste bijzetting in de grafkelder, die nu vol is. Het bijzondere aan deze grafkelder is dat de kisten met de overledenen in deze grafkelder zijn ingemetseld. Deze wijze van begraven komt in Rijswijk en omgeving niet of nauwelijks voor. Het beheer van de kapel is ondergebracht in de Stichting Familie Grafkelder Van der Kun-von Fisenne.

Bronnen:

- Archief H. Bonifatiusparochie Rijswijk/Den Haag
- *De H. Bonifatiusparochie; het roomse leven in Rijswijk door de eeuwen heen*, uitgave Rijswijkse Historische Reeks, deel 15, 1998
- *Pastorale*, Informatieblad voor de Bonifatiusparochie, september 2004, 'jaargang 4, nummer 7
- *Monumentenzorg en Archeologie, jaarverslag 2010*, uitgave gemeente Rijswijk
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Von_Fisenne
- http://www.buitenplaatsenin nederland.nl/ZuidHolland_beschrijvingen/Rijswijk_DenBurch.html

drukkerij
HES
sinds 1910

Stadhoudersstraat 30
2282 PP Rijswijk (oud-centrum)
Tel. (070) 3994497 Fax (070) 3191066
E-mail: info@drukkerijhes.nl
www.drukkerijhes.nl

**Voor al uw opmaak-,
print- en drukwerk,
ook digitaal**

Openingstijden:
ma t/m vr 8.15 - 17.30 uur
zaterdag 9.00 - 13.00 uur

service naar
www.drukkerijhes.nl

De geschiedenis van, en mijn herinneringen aan de posterijen te Rijswijk, van 1756 - heden

Theo van der Kooij

Vanaf 1752 bestond in het Gewest Holland de 'Statenpost', die door de overheid werd gecontroleerd. Voor het briefverkeer van en naar het dorp Rijswijk kwam vanaf 1757 de postkoets met postiljon uit Leiden en bereikte via Voorschoten, Leidschendam en Voorburg en daarna over de Geestbrug de herberg 'Witsenburg'. Daar overhandigde de postiljon de post bestemd voor ons dorp aan de Rijswijkse 'brievengaarder', die dan de post ging uitwisselen. Hij was altijd op tijd ter plekke, omdat hij precies op de hoogte was van de aankomsttijden van de koets. Deze ging daarna door naar 's-Gravenhage, alwaar hij het eindpunt bereikte, om dezelfde tocht vervolgens in omgekeerde richting uit te voeren. Rijswijk had in die tijd nog geen 2000 inwoners, dus was het voor de brievengaarder goed te doen de post bestemd voor Rijswijk te bezorgen. Veel post was er overigens niet, want het merendeel van de bevolking was nog analfabeet en schreef dus geen brieven. Het ging veeleer om post voor de grote buitenplaatsen.

*Deze postwagen uit 1831 reed tussen Den Haag en Rotterdam, dus via Rijswijk.
Litho van J. Bemme Azn, uitg. Postmuseum Den Haag*

Vanaf 1845 was deze vorm van postuitwisseling niet meer nodig vanwege de opkomst van de spoorwegen. De eerste spoorlijn werd geopend op 24 september 1839 tussen Amsterdam en Haarlem. Op 6 december 1843 werd deze lijn doorgetrokken naar Leiden en 's-Gravenhage. Hierdoor kwam een einde aan de uitwisseling van post per postkoets in Rijswijk. Dit gebeurde met ingang van 1 april 1845, want toen werd er een regeling van kracht voor het bezorgen en ophalen van brieven, die een eind moest maken aan de klachten over de gebrekkige manier van doen. In het vervolg moesten niet alleen twee maal daags brieven vervoerd worden tussen het postkantoor in Den Haag en de gemeenten Voorburg en Rijswijk, maar ze moesten ook twee maal per dag besteld worden in die gemeenten, inclusief de buitenplaatsen aan de Vliet in Rijswijk. Er waren twee postbodes in Rijswijk die voorgeschreven routes hadden en flinke afstanden moesten lopen.

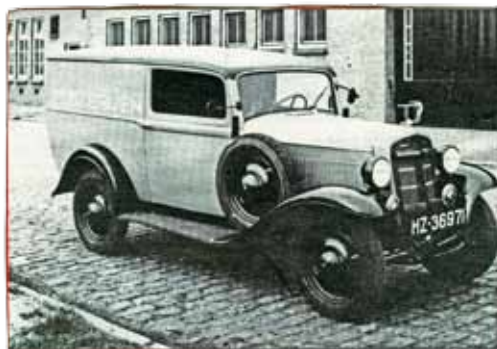

Oudste model bestellersuniform, 1865, uitg. Postmuseum Den Haag

Voorname ingezetenen en bewoners van buitenhuizen wilden echter graag een hulppostkantoor. Daarom stuurden Burgemeester en Wethouders van Rijswijk in 1864 een verzoek aan de minister van Financiën om hiervoor toestemming te verlenen. Daarna ging het snel. Op 11 juli 1865 kwam er een officieel hulppostkantoor, in een kleine woning aan de Heerenweg A-14, ongeveer op de plaats waar nu Torica is gevestigd. De brievenvaarder was de heer M.W. van der Vegt, aan wie op 1 januari 1872 eervol ontslag werd verleend. Hij werd opgevolgd door de heer G.G. van der Lippe. Vanwege de te beperkte ruimte werd het postkantoor verplaatst naar 'even voorbij' de hoek Steenlaan. De heer J.A. Zey bediende aldaar zijn dorpsgenoten enige uren per dag op een zeer vriendelijke wijze, om daarna op pad te gaan om de post bezorgen. De eenvoudige Rijswijkers betitelden hem met de 'weidse' naam van postdirecteur.

Post per bakfiets...

... en per auto (collectie auteur)

Geheel links, het postkantoor aan de Herenstraat, 1895. J.A. Zey staat met enkele kinderen voor de ingang (collecte auteur)

In 1880 dienden Burgemeester en Wethouders een verzoek in bij de Inspectie 's-Gravenhage van de Posterijen om het hulppostkantoor te vervangen door een echt postkantoor. De reden was dat de bevolking, die steeds beter kon lezen en schrijven, in de laatste tien jaar behoorlijk was gegroeid en wel tot 3414 inwoners. Bovendien kwamen er steeds meer diensten bij, zoals verzending en uitbetaling van postwissels en het versturen van aangetekende brieven. Het advies van de geraadpleegde minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid volgend, oordeelde de inspectie gunstig, op voorwaarde dat er een geschikte locatie gevonden zou worden. Er moest ruimte zijn voor een kantoor, een wachtruimte voor het publiek, een kamer voor de brievenbestellers en voldoende woonruimte voor de directeur. Helaas kon de gemeente niet aan deze voorwaarden voldoen en daarom liet het postkantoor tot 1901 op zich wachten. Toen kocht de gemeente de woning en het winkelhuis aan de Heerenweg Wijk A nummers 11k en 11e (nu Herenstraat 40, waar later de openbare leeszaal werd gevestigd). De koopsom bedroeg 9.500 gulden. Daarbij kwamen nog de verbouwkosten van 18.000 gulden, waarvoor de gemeente een lening moest afsluiten. De kosten van de verbouwing vielen tegen. Daarom verzocht de gemeente de rijksoverheid om de aanleg van 'electrisch' licht voor zijn rekening te nemen. Omdat echter vooraf was overeengekomen dat de gemeente de aanleg voor 'electrisch' licht voor 'hare rekening' zou laten aanleggen en omdat de huursom van 1100 gulden per jaar al zeer ruim was, werd dit verzoek door de rijksoverheid niet ingewilligd. De kosten voor het installeren van het telefoon- en later het telegraafkantoor werden ook nog door de gemeente gedragen. Het huurcontract voor tien jaar werd afgesloten op 16 december 1901. De onderhandelingen hierover hadden overigens ongeveer twee jaar geduurd, omdat op 10 december 1900 door de Directeur-generaal der Posterijen een postkantoor inclusief een telegraafkantoor, was afgewezen vanwege het geringe telegraafverkeer. Op 20 december 1901 echter werd het nieuwe volwaardige postkantoor dan toch geopend. De eerste directeur was de heer L.H. Stolk, die deze functie 15 jaar zou bekleden.

De huur werd in 1911 verlengd voor de tijd van vijf jaar en de gemeente voerde 'gewenscht geachte vergrooting van de bestellerskamer op hare kosten uit'. Hoewel bij deze huurverlenging de inspecteur 'als zijn meening te kennen had gegeven dat het gebouw nog wel 10 jaar aan de eischen zou voldoen' berichtte hij in april 1914 dat het gebouw te klein werd en dat bij vernieuwing van het 'loopende' huurcontract tot uitbreiding overgegaan zou moeten worden. De gemeente wilde het huis achter het PTT-gebouw kopen en daar een verbouwing uitvoeren, maar dan zou de huursom na deze verbouwing 2500 gulden per jaar gaan bedragen. Doordat het pand na de beoogde verbouwing door 'den smallen gerekte vorm' echter geen afdoende verbetering zou geven, werd hiervan afgezien. De burgemeester opperde nog het plan tot de stichting van een nieuw kantoor 'in vereeniging' met het raadhuis dat ook te klein geworden was. Het daarvoor aangewezen terrein aan de Leeuwendaallaan was echter minder gunstig gelegen en het was maar de vraag of, met het oog op een eventuele annexatie van Rijswijk door 's-Gravenhage (toen ook al!), tot bouw van een nieuw raadhuis zou worden overgegaan.

*Heerenweg met (een nieuw) postkantoor
(ansichtkaart collectie auteur)*

Het had maar weinig gescheeld of er had een nieuw postkantoor gestaan op de hoek van de Emmastraat/Willemstraat. De grond hiervoor was op 18 augustus 1916 al aangekocht. Het eerste bouwplan werd echter afgekeurd. Het tweede bouwplan werd wel goedgekeurd, maar met de bouw werd nog niet begonnen. De kosten stegen echter wel aanzienlijk. In 1918, na nieuwe ramingen over de bouwkosten, raadde de Rijksbouwmeester aan de bouw in eigen beheer te laten uitvoeren. In de moeilijke economische tijd na de Eerste Wereldoorlog voelde de PTT daar niets voor. Vervolgens werd er van nieuwbouw afgezien en omgekeken naar een geschikt bestaand pand om aan te kopen. En zo werd op 20 januari 1920 de villa aan de Haagweg 177 als postkantoor in gebruik genomen. Dit pand was uitermate geschikt voor bewoning door de directeur en als werkplek voor zowel directeur, loketambtenaren en postbestellers. Het postkantoor was een succes, maar de toeloop werd op den duur zo groot, mede doordat Rijswijk veel meer inwoners kreeg, dat een verbouwing uitkomst moest bieden om zo de accommodatie te verruimen. Vlakbij, in de benedenzaal van het nabijgelegen Kuys-Witsenburg, werd een tijdelijke voorziening gevonden. Op 29 juni 1953 werd het tijdelijke kantoor in gebruik genomen. Gelijktijdig werd er begonnen met de verbouwing van het postkantoor aan de Haagweg, die half september was afgerond. Er was meer wachtruimte bijgekomen en in plaats van vier waren er nu zes loketten en ook waren de faciliteiten voor het personeel verbeterd.

Het postkantoor aan de Haagweg (ansichtkaart collectie auteur)

Vanwege het feit dat er nieuwe wijken werden gebouwd, kwam er steeds meer behoefte aan hulppostkantoren. Het eerste dat geopend werd, lag aan de Huis te Landelaan in de wijk 'Te Werve-West'. Het werd op 15 december 1958 feestelijk geopend door burgemeester Bogaardt, die toen al aankondigde dat het definitieve postkantoor voor Rijswijk in de wijk 'Steenvoorde' zou komen te staan. Inderdaad werd door de groei van Rijswijk en het ontstaan van nieuwe winkelcentra en industriegebieden, de noodzaak van een nieuw groot centraal gelegen postkantoor steeds meer voelbaar. En dus werd er in 1963 een nieuw postkantoor geopend aan de Prinses Irenelaan 208 in de wijk 'Steenvoorde', tegenover winkelcentrum 'In de Bogaard'. Van hieruit werden in hoofdzaak poststukken voor de nieuwe wijken gedistribueerd, maar ook de bewoners kwamen aan hun trekken. Er kwam een zelfbedieningsruimte ten behoeve van de dienstverlening buiten werktijden. Er stonden een geldwissel- en postzegelautomaat, een weeginrichting, telefoocellen en postboxen. Deze ruimte was permanent geopend. In een aparte ruimte was als novum een spaarbank ingericht. Het publiek kon aan acht loketten zijn postale zaken afhandelen en zelfs nog aan tafeltjes formulieren invullen of postpakketten verzendklaar maken.

In 1987 werd het besluit genomen om in de Plaspoelpolder een voorsorteercentrum te vestigen. Hier waren een aantal redenen voor. Ten eerste was er een dringende behoefte van het bedrijfsleven. De afstand ten opzichte van de Plaspoelpolder tot het dichtstbijzijnde postkantoor Huis te Landelaan vond men te groot. Ook voor het afgeven van post in een vrachtauto moest een professionele oplossing komen. PTT Post had een belang in dezen. De Irenelaan werd te krap, mede door de uitbreiding van het aantal auto's. Ook was er overlast door de aanlevering van post gedurende de nacht. Door een wijziging van het bestuursgebied werd de voorsortering van Wateringen en Kwintsheul ook in Rijswijk ondergebracht. Een laatste voordeel was dat de bestelling voor heel Rijswijk uitgevoerd kon worden vanuit één vestiging;

de bedoeling was om ook de vestiging Haagweg te hierin te integreren. Een terrein van 5000m² grond werd aangekocht aan de Steenplaetsstraat waarvan er 3000m² zou worden bebouwd. De investering bedroeg vier miljoen gulden. Het complex werd ontworpen door de Haagse architecten Becka en Wilmink. De nieuwe vestiging bood plaats aan 130 bestellers.

Op vrijdag 23 juni 1989 werd het pand geopend door de algemeen directeur van PTT Post de heer A.J. Scheepbouwer. Ter gelegenheid hiervan was er een boottocht vanaf het expeditieknooppunt van PTT Post in 'de regeringsstad' Den Haag naar het haventje achter het gebouw aan de Steenplaetsstraat. Hiermee werd op een bijzonder wijze de relatie tussen het nieuwe Rijswijkse hoofdkantoor en het expeditieknooppunt onderstreept. De eerste directeur van het nieuwe bestuursgebied Rijswijk was de heer Rob Verver.

In de loop van de tijd kwamen er nog vier postagentschappen bij, te weten aan de Henri Dunantlaan 86-88, de Herenstraat 84, het Waldhoornplein 14 en in de vestiging van V&D In de Bogaard. Al in 1988 echter maakte de PTT bekend dat er in de loop van de jaren veel postkantoren en postagentschappen zouden moeten verdwijnen in verband met het teruglopen van de lokethandelingen. De opkomst van de geldautomaten en het elektronisch betalingsverkeer maakte inkrimping noodzakelijk. Het postkantoor aan de Haagweg ging dicht, het postagentschap in V&D verdween eveneens en het postagentschap in de Herenstraat verhuisde van het smalle naar het brede gedeelte ten behoeve van de bewoners van de wijken Cromvliet en Leeuwendaal.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw tot aan de privatisering van de PTT kostte de postbezorging de overheid geld in plaats van dat het geld opleverde. De mechanisatie en de invoering van de postcode in 1977 hadden blijkbaar niet het gewenste resultaat gehad. Ook de verandering in de organisatie in 1993, waardoor de postkantoren werden ondergebracht in een zelfstandige onderneming, de Postkantoren BV, droeg er niet aan bij het bedrijf welvarend te houden. In 1996 werd het bedrijf gesplitst, waarbij de tak telefonie KPN ging heten en de tak postbezorging TNT. In 2008 werd de Postkantoren BV opgeheven. De laatste 250 postkantoren verdwenen in de loop van de jaren, de postagentschappen in winkels bleven bestaan. Het verdwijnen van de postkantoren was de laatste fase in de marktwerking op de postmarkt die in 2008 in gang was gezet door het feit dat per 1 juli van dat jaar de gehele postmarkt werd vrijgegeven en dus elk bedrijf post mocht gaan bezorgen.

Voor het postkantoor aan de Irenelaan kwam het einde in 2010. Op de laatste dag waren de laatste klanten droevig gestemd. Een goede instelling met veel comfort voor de inwoners ging verloren, maar ook voor het personeel dat veelal reeds jaren met veel plezier de service verleende, was het treurig. Men vond dat de Rijksoverheid beter voor zijn mensen had moeten zorgen. Het zou wel weer wennen in het postagentschap in de Brunawinkel in de Bogaard en in de Plussupermarkt, maar toch! De vestiging aan de Steenplaetsstraat doet nog steeds dienst als bestelkantoor. De afgelopen jaren is er een aantal bestuurlijke en logistieke veranderingen doorgevoerd. Maar zoals het er nu naar uitziet, gaat ook deze laatste Rijswijkse bestelvestiging over niet al te lange tijd haar deuren sluiten. Hiermee komt dan helaas een einde aan een jarenlange Rijswijkse posttraditie.

Bij de Post

De oorlog '40-'45 was voorbij, ik had een moeilijke tijd achter de rug. In de hongerwinter had ik, om in leven te blijven, eten en hout moeten stelen. Mijn vader, moeder en zuster Garda hadden hongerodeem, mijn oudste broer Gerard zat in Drenthe bij de arbeidsdienst en mijn jongste broer was nog te jong. Ik hoor mijn moeder nog tegen mijn vader zeggen: 'Zo gaat het fout met Theo'. Mijn vader ging op pad en vond werk voor mij bij een tuinderij aan de voormalige Kleiweg (nu Sir Winston Churchilllaan) van de broers Nico en Wim Enthoven. Zo leerde ik het tuindersvak, tegen wil en dank en dat voor een 'tientje' in de week. Later werd ik 'overgedaan' aan een andere tuinder, Koos van der Klei. Wanneer ik mij 's ochtends had gemeld, kreeg ik mijn orders en dan ging Koos er op zijn motor vandoor. Hij liet mij als jonge jongen alles alleen doen, kwam laat in de middag terug en vloekte mij stijf omdat er altijd te weinig werk was verricht. Toen kwam ik twee vrienden uit de Iepiaan tegen, Herman Michels en Kees Bijleveld. Zij vertelden mij dat ze bij het postkantoor Haagweg op zoek waren naar een telegrambesteller. Alles beter dan een tuinderij, dacht ik, en meldde mij direct bij de beheerder van het postkantoor, de heer F. Mulder en de tafelman de heer Vreeswijk, 'Ga eens tegen de muur staan, jongeman. Ik zal je maat eens opnemen. Ben je bekend in Rijswijk? Noem eens de stations van Den Haag via Utrecht naar Eindhoven. Hoe schrijf je 'Caan van Necklaan'? Waren je ouders lid van de NSB?' 'Nee mijnheer.' 'Ga nu naar het politiebureau en haal een bewijs van goed gedrag'. Zo gezegd, zo gedaan. Toen ik terug was, werd de directeur van het hoofdkantoor gebeld: 'Wij hebben hier een jongeling die graag telegrambesteller wil worden. Er is één bezwaar, hij is nog onder de militaire dienst maat'. De directeur antwoordde: 'Geeft niets, voor dat hij met pensioen gaat, is hij wel gegroeid'.

Op 1 februari 1947 kwam ik in dienst van de PTT in de functie van jongeling. In salaris ging ik er op achteruit, maar de 'vastigheid' gaf de doorslag. Ik werd belast met het bestellen van telegrammen en het lichten van brievenbussen. In het dorp stonden elf brievenbussen, de bussen in de buitenwijken werden gelicht door de postbestellers. Het leuke van telegrambesteller was dat je door heel Rijswijk kwam. Van het vliegveld Ypenburg aan de Brasserskade tot aan de tuinders in de Striip. Als ik thuis kwam vroeg mijn moeder: 'Bij welke buitenplaatsen ben je vandaag allemaal geweest?' Het buiten Welgelegen, Den Burch, Te Werve, Westhof, Kruisvaarders van Sint Jan, Overvoorde, de Voorde, Striip en de vele boerderijen aan de Kleiweg waren onder andere mijn domein. Mijn moeder was gek op Rijswijk en zijn geschiedenis, zij was vele avonden bij de heer Bloemen, wonende op het Julialaantje nummer 13. Een Rijswijkkenner 'pur sang'. Zij vertelde mij het een en ander en zo werd mijn interesse voor mijn mooie dorp gewekt.

Onderbreking

Op 9 november 1951 moest ik mij melden in Arnhem bij het station voor het vervullen van mijn militaire dienstplicht. Daar stonden auto's klaar om ons te brengen naar de Menno van Coehoornkazerne bij de Garde Grenadiers. Na mijn opleiding werd ik overgeplaatst naar de Saksen Weimar kazerne en vervolgens ingekwartierd in kamp Oirschot. Wij hadden veel oefeningen in Duitsland en Limburg. Op 1 februari 1953 werden wij ingezet ten behoeve van de watersnoodramp. De ervaringen die ik daar heb opgedaan, staan in mijn geheugen

gegrift. Mensen van daken redden, lijken ruimen, dijken herstellen, nooddijken aanleggen. Dankbaar, maar zowel lichamelijk als geestelijk zeer zwaar werk.

Na mijn diensttijd ging ik weer terug bij de Post, nu als postbezorger. Het bezorgen van briefpost, briefpakjes en pakketpost ging destijds per bakfiets, die voorzien was van een linnen kap tegen weersinvloeden. Het innen van kwitanties, onder andere voor de AVRO ging per transportfiets. Rijswijk was onderverdeeld in een aantal wijken zoals Leeuwendaal, Cromvliet, het oude dorp, de Thierenskade en omgeving, Kerklaan en omgeving, Rembrandtkade en de nieuwe uitbreiding. De buitenwijken waren Jaagpad, Delftweg via het veerpontje, Kleiweg, de Striip, van Vredenburgweg met buitenplaatsen en boerderijen. Deze tijd ging voorbij, het dorp Rijswijk werd een stad. Door de enorme expansie van Rijswijk onder leiding van burgemeester Bogaardt was er dringende behoefte aan een nieuw bijpostkantoor in Rijswijk. Op 11 oktober 1963 werd het bijpostkantoor Rijswijk Prinses Irenelaan in gebruik genomen. Het inwonersaantal was vanaf 1946 gestegen van 22000 tot ruim 42000. Het gebouw werd ontworpen door de architecten Lucas en Niemeyer en werd geopend door de districtsdirecteur de heer W.L.P. Bom. Wethouder M. van Brederode was de eerste klant. Bijzonder detail is dat tijdens de openingstoespraak werd gerefereerd aan de 'moeilijkheden op het gebied van personeelsvoorziening', er was een groot gebrek aan postbestellers. Het was een ruime, moderne voorziening waarin zowel de loketmedewerkers als de postbestellers uitstekend konden werken. Ook de service werd uitgebreid: wij bezorgden 's morgens vroeg zakken post bij de grote klanten, met name in de Plaspoelpolder. 's Avonds gingen wij de post ophalen. Voor de kleinere klanten stond er dagelijks tussen 16:00 en 18:00 uur een auto om de post aan te pakken. Deze 'drietonner' stond op de Verrijn Stuartlaan ter hoogte van het voormalige Martinigebouw.

In het begin werd er nog steeds gebruik gemaakt van bakfietsen, later deden de Elmo's hun intrede. Elmo's waren elektrovoertuigen, destijds redelijk bekend in het stadsgezicht, omdat ook bakkers en melkboeren hier gebruik van maakten. De heer Tinneveld, de toenmalige beheerder van het postkantoor, verzocht mij om mijn rijbewijs te halen. De PTT droeg alle kosten en de extra uren werden betaald als overwerk, wat wil je nog meer! Ik slaagde met lof en kwam in een Bedford te rijden. De Elmo's werden met name ingezet voor het bestellen van briefpakjes en pakketten. Postbestellers bezorgden destijds briefpost. De Bedfords werden ingezet voor de buslichting en het bezorgen van de zogenaamde 'nabrenzakjes' voor de postbestellers op straat. In de Irenelaan was ruimte voor twee Elmo's met laadstation en twee Bedfords.

Na 20 jaar in Rijswijk gewerkt te hebben kwam het bericht dat er een chauffeur uit Rijswijk naar Den Haag moest worden verplaatst en dat het een 'net' persoon moest zijn. Aldus geschiedde en ik werd overgeplaatst naar Den Haag. Ik meldde mij in Den Haag in de Waldorpstraat en vervolgens bij de postgarage in de 1^e Van der Kunstraat. Ik werd belast met het uitvoeren van buslichtingen in Den Haag en omstreken. Na enige tijd moest ik bij de chef komen: *'Theo, wij willen graag dat jij een groot rijbewijs gaat halen'*. Ik meldde mij bij de RAC (Rijks Automobiel Centrale) in Scheveningen. Het rijden met een vrachtauto ging mij prima af en na korte tijd beschikte ik over een groot rijbewijs. Mijn werkveld

Strakke vormgeving van het postkantoor aan de Steenplaatsstraat, 1989

verplaatste zich daarna naar het uitvoeren van ‘grote kantoren’ ritten (ministeries, departementen enzovoorts). Ook hier kwam een einde aan toen mijn toenmalige chef de heer Roland mij bij zich riep: *‘Theo, wij hebben een probleem, er zijn klachten binnengekomen van het Binnenhof, men is ontevreden over de chauffeurs die daar momenteel komen’*. Vanaf dat moment behoorde het ‘bedienen’ van het Binnenhof tot mijn werkzaamheden. Na enige tijd was ik een bekend gezicht, ik ontmoette dagelijks vele ministers en staatssecretarissen. Een leuke anekdote is een ontmoeting die ik in de kantine van het Binnenhof had met boer Koekoek, een in die tijd bekende (en omstreden) politicus. ‘s Avonds er voor had hij een betoog gehouden op TV, waar ik het niet geheel mee eens was. Onder het genot van een kopje koffie hebben wij toen de discussie van de vorige avond nog dunnetjes over gedaan.

Vervolgens werd ik verplaatst naar de afdeling ‘Aan en Afvoer’, deze afdeling voerde met vrachtauto’s ritten uit naar onder andere Amsterdam, Schiphol, Rotterdam en Utrecht. Na enige tijd werd er een nieuw onderdeel opgericht, het geldtransport. Mij werd gevraagd hiervan deel uit te gaan maken. Wij verzorgden het geldvervoer van en naar alle postkantoren en postagentschappen in ons verzorgingsgebied, dat een groot gedeelte van Zuid-Holland bestreek. Samen met een collega voorzag ik dat gebied van contant geld, dit onder andere met behulp van een zo genaamde ‘plofkoffer’.

Inmiddels was het bijna 1987 geworden en ik was bijna 40 jaar in dienst. Ik werd ontboden bij de directeur en hij vroeg mij of ik gebruik wilde maken van de zogenaamde VUT- regeling. Geen moeilijke keuze voor mij, want, naast het feit dat ik plaats maakte voor de jeugd, had ik voldoende hobby’s, zoals het verzamelen van alles wat met Rijswijk te maken heeft en het bezoeken van vele beurzen in onder andere Vlaardingingen, Utrecht, Den Haag en Arnhem om te zoeken naar oude ansichten en foto’s. Naast Rijswijk verzamelde ik ook alles van oud en nieuwe leden van het koninklijk huis, fantasiekaarten, rouw- en bidprentjes van in Rijswijk geboren en/of begraven mensen. Ook had ik destijds een mooie volkstuin bij volkstuinvereniging Lommerijck aan het Jaagpad.

3 februari 1987, het afscheid nadert

Op 30 maart 1987 heb ik afscheid genomen van de post. Het was een dag om nooit te vergeten. Chefs, chauffeurs, collega's en oud-collega's uit Den Haag en Rijswijk, vele medewerkers van postkantoren en postagentschappen waar ik regelmatig kwam, afgevaardigden van de volkstuinvereniging en familie waren aanwezig. 40 jaar post, het is omgevlogen.

Met dank aan het Rijswijks Historisch Informatiecentrum.

**SPECIAL
SLAGERIJ**

VRIJENHOEK

een culinaire belevenis.
Herenstraat 59
Oud Rijswijk.
Tel 070 3992409
Voor al uw party schotels.

Kind in de oorlog

Barend Jan Donker

Er is al heel veel over de Tweede Wereldoorlog geschreven. Dit verhaal van een jongen, die zijn observaties en ervaringen uit die tijd uit zijn geheugen probeert op te diepen, wil daarop een aanvulling zijn. Lang niet alles wat hij zag en beleefde kon hij destijds als oorlogsverschijnsel thuisbrengen. Als kind vond hij die dingen doodnormaal, want hij was niet anders gewend. Geboren in augustus 1937 heeft hij zijn eerste levensjaren niet bewust meegemaakt. Maar in de loop van de oorlog gebeurden er dingen, die hij later als oorlogstoestanden kon analyseren. Deze terugblik wordt nu beschreven in een aantal hoofdstukjes met een bepaald onderwerp als titel. Voor zijn leeftijdgenoten waarschijnlijk een verhaal van herkenning, voor jongeren hopelijk informatie over een ellendige tijd, die echter nooit vergeten mag worden. Vandaar deze terugblik.

Afkomst

Mijn naam is Barend Jan Donker. Ik ben geboren op 13 augustus 1937 als eerste kind van mijn moeder en als vierde van mijn vader, die al drie kinderen uit een vorig huwelijk had. Later zouden daar in 1940 en 1943 nog twee zusjes bijkomen. Mijn moeder was verpleegster van beroep, maar was na haar trouwen niet als zodanig werkzaam. Mijn vader hield aan huis een kantoorboekhandel annex uitleenbibliotheek, 'Lectura' geheten.

Het gezin Donker in 1942. V.l.n.r. Barend Jan, vader Joop, zus Suus, broer Kees, broer Joop, moeder Maartje, zusje Geertje. Het jongste zusje was nog niet geboren.

Het huis

We woonden op de Geestbrugweg 89 in een herenhuis boven de zaak over twee verdiepingen. De badkamer was verbouwd tot slaapkamer en er was geen centrale verwarming. Kachels waren er in het woongedeelte alleen in de twee kamers en suite op de eerste etage. Respectievelijk de woonkamer en de slaapkamer van mijn ouders. In mijn herinnering werd alleen die woonkamer verwarmd door een kolenhaard met micaruitjes. Daar stond in de winter een droogrek omheen met de was. Wij kinderen waren vertrouwd met ijsbloemen op de ramen van onze slaapkamers. Spannend om daarin lekker gaten te blazen. Bij strenge vorst bevroor mijn adem tegen de deken. Als mijn moeder de grote schoonmaakgekte kreeg in de lente, mochten we de hele dag het huis niet betreden. In de keuken op de parterre was er op de plaats van het vroegere fornuis een tafel met een tweepits gasstel en een oliestel, waarop het eten werd warm gehouden en dat vreselijk naar petroleum stonk. Ook was er een hooikist om het eten warm te houden: een rechthoekige houten kist, gevuld met hooi, waarin twee kuilen werden gemaakt om de in doeken gewikkelde hete pannen te zetten. Daarna de deksel dicht tot etenstijd. Dat eten moest altijd naar boven gedragen worden, naar de woonkamer. De afwas werd door de kinderen gedaan. Aan de voorkant van het huis was een tuintje, dat er verwilderd bij lag. Daar werd gewoon geen aandacht aan besteed. De achtertuin was veel groter. Daar stond een schuur voor het tuingereedschap en twee vakken voor de kolen: één voor eierkolen en één voor antraciet.

Als die werden bezorgd door de kolenboer, belegde mijn moeder de hele gang en keuken met kranten, want er viel nog al eens wat uit die zakken, waar de kolenmannen mee sjouwden. Over hun schouder en hoofd droegen ze een juten beschermkap en hun gezichten waren altijd zo zwart als dat van Zwarte Piet. Vond ik reuze spannend. Er werd voor en na de oorlog veel aan huis geleverd: de melkboer bracht de losse melk, die eerst gekookt moest worden. Gesteriliseerde flessenmelk kwam pas na de oorlog. De scharenslijper belde om de zoveel tijd aan om te vragen of er nog messen en dergelijke te slijpen waren. Dan had je nog de marskramers, die garen en band en andere artikelen in grote dozen en manden aan de vrouw probeerden te brengen. Zij droegen die in banden op buik en rug.

Als die werden bezorgd door de kolenboer, belegde mijn moeder de hele gang en keuken met kranten, want er viel nog al eens wat uit die zakken, waar de kolenmannen mee sjouwden. Over hun schouder en hoofd droegen ze een juten beschermkap en hun gezichten waren altijd zo zwart als dat van Zwarte Piet. Vond ik reuze spannend. Er werd voor en na de oorlog veel aan huis geleverd: de melkboer bracht de losse melk, die eerst gekookt moest worden. Gesteriliseerde flessenmelk kwam pas na de oorlog. De scharenslijper belde om de zoveel tijd aan om te vragen of er nog messen en dergelijke te slijpen waren. Dan had je nog de marskramers, die garen en band en andere artikelen in grote dozen en manden aan de vrouw probeerden te brengen. Zij droegen die in banden op buik en rug.

Oorlogsbelevingen in huis.

Van de eerste oorlogsjaren kan ik me weinig of niets herinneren. Maar ik weet wel nog heel goed dat moeder alle ramen op de eerste verdieping beplakte met dikke repen bruin plakband. Dat was om schade bij bombardementen te voorkomen. Werde het vliegtuiglawaai heel intens, dan opende zij de balkondeuren op een kier. De volgende verplichte stap was de verduistering. De Duitse bevelhebber noopte de burgers tot aankoop van grote rollen zwart verduisteringspapier, dat boven de ramen moest worden bevestigd en bij schemer naar omlaag gerold moest

*Het geboortehuis van de schrijver anno 2011
(foto Thea van de Graaff)*

worden. Er kwam geen straaltje licht naar buiten en zo hadden de vijandelijke (lees: Engelse) vliegtuigen geen oriëntatiepunten. Als de elektriciteit uitviel, zaten we met waxinelichtjes aan tafel. Best gezellig. Er werd dan meestal door de ouderen monopoly gespeeld om te tijd te doden. Of we luisterden naar de altijd gestoorde radio. Na de oorlog werd dat door de radiodistributie enorm verbeterd, hoewel er maar vier zenders bereikbaar waren. Het gezinsleven speelde zich af om de tafel in de voorkamer. Daar boven hing een houten wiel, waaraan vier schemerlampjes waren bevestigd, die de hele kamer moesten verlichten. Gezelligheidslicht zoals een staande schemerlamp was er nog niet. Op de jongensslaapkamer hadden we slechts een knijpkat als verlichtingsbron. Dat was een soort zaklamp met een veer die je moest induwen om een miezerig straaltje licht van één seconde te krijgen. Je moest je dus een ongeluk knijpen om een aanhoudende straal licht te maken. Bovendien piepte die veer nogal, zodat je je plek onmiddellijk verried. Buiten was dat gevaarlijk, omdat je na Spertijd niet buiten mocht zijn. Op straffe van executie.

De oorlog op straat

Mijn moeder had een collega-vriendin om de hoek aan de Penninglaan wonen. Na het avondeten wilde zij, als wij de afwas deden, gezellig bij haar thuis wat kletsen. Toen de Spertijd werd ingevoerd, was het verboden om buiten te zijn na een bepaalde tijd. Maar moeder was onverschrokken. Ik zie haar nog vanuit mijn slaapkamerraam langs de tuinmuurtjes naar de Penninglaan sluipen. Uiterst gevaarlijk, want er waren wel eens schietpartijen op de Geestbrugweg. Als moeder op de terugweg een dode Duitser aantrof, sleepte ze hem naar de Geestbrug en dumpte hem in de Vliet. Thuisgekomen zei ze dan trots: *'Weer een Duitser naar de Heimat geholpen.'* Maar er werden ook dwangarbeiders in boten over de Vliet naar de Heimat vervoerd om op de opengevallen arbeidersplaatsen te werken in de Duitse oorlogsindustrie. Dat begreep ik nog niet, toen ik staande op de brug de open rijnen afgeladen met mannen zag varen. Vrouwen gooiden etenswaren naar de arme stakkers die bij razzia's in Den Haag waren opgepakt. Dat gevaar liep mijn vader ook. Als hij van klanten hoorde over razzia's in de buurt, kroop hij door een luik onder de vloer tot het gevaar geweken was. Maar die truc hadden de Duitsers gauw door, zoals ook de bergruimten boven de ingebouwde muurkasten op de eerste etage. Ik heb zelf gezien hoe zij hun bajonet dwars door de planken staken. Gelukkig was mijn vader toen al bij zijn schoonouders in Rotterdam ondergedoken.

Penninglaan omstreeks 1930 (Theo van der Kooij, Groeten uit Rijswijk, p. 92)

Dat bejaardenhofje waar zij woonden was een goede schuilplaats. Mijn moeder moest toen in haar eentje de zaak waarnemen. Mijn oudste halfbroer hielp haar na schooltijd. Het dienstmeisje, dat mijn ouders er in het begin van de oorlog nog een poosje op na hielden, was wegens de kosten natuurlijk ontslagen.

Terug naar de straat. Daar zag ik vaak oudere, haveloze mannen met hun neus op de schoenen langs de stoepranden speuren. Vader wist dat zij op zoek waren naar peuken om daarvan weer een sigaret te rollen. Want die werden per stuk verkocht en waren voor hen onbetaalbaar. Ook verschenen er fietsen zonder banden die een ratelend lawaai op de straatstenen maakten. Dat was om inbeslagname door de Duitsers tegen te gaan. Toen er ook schaarste aan benzine kwam, zag ik auto's met een soort rijdende kachel erachter rijden. Heel gek.

De gaarkeuken

Alle etenswaren gingen in de loop van de oorlog op de bon. Dat betekende dus schaarste. Je kon alleen afgepaste, karige porties krijgen op de bonnen. Tegen betaling natuurlijk. Toen ook dat ophield, werden er gaarkeukens ingericht, waar je met die bonnen eten voor alle gezinsleden kon kopen. Vooral dunne soep en stampotten. Je moest zelf de pannen meebrengen. In onze wijk werd in mijn eigen lagere school D aan de Beetslaan in de gymzaal zo'n keuken ingericht. Op een winterdag met veel sneeuw nam mijn vader de grote gezinslee mee om de pannen op te vervoeren. Op de terugweg traptten een paar schoffies de slee omver, zodat al het eten in de vieze drab viel. Laat het nou net Kerstmis zijn en er voor ieder een gehaktballetje bij de portie zitten. Diep bedroefd kwam mijn vader thuis. Het werden voor ons geen zalige, maar zielige kerstdagen.

Jarig

Over eten gesproken. Het was in ons gezin de gewoonte om bij verjaardagen een taart aan te snijden. Dus ik keek op 13 augustus 1944 heel verrast, toen mijn moeder een gele taart met erop iets dat op slagroom moest lijken op tafel zette. Als jarige nam ik de eerste hap... om die meteen weer uit te spuwen. Ik proefde geen lekkere cake, maar aardappelpuree! Teleurgesteld over mijn reactie, vertelde mijn moeder dat er echt geen ingrediënten voor een taart meer te koop waren. Alleen nog wat aardappelen. Dus eet nou maar lekker op... Overigens heb ik de smaak van bloembollen en suikerbieten ook mogen ervaren.

Schuilkelder

Vliegveld Ypenburg was niet ver weg. De kans op aanslagen op Duitse vliegtuigen was groot. Daarom waren er op verschillende plekken in Rijswijk schuilkelders gebouwd. Bij ons was er een op de hoek van de Geestbrugweg en de Bilderdijklaan. In het voormalige plantsoen was een betonnen bunker verschenen, waar je naar toe moest rennen als de sirenes op de daken gingen loeien. Dat heb ik één keer gedaan, maar daarna nooit meer. De bunkers moesten namelijk altijd open staan en waren dus plekken voor honden en katten om er in het zand hun behoefte te doen. Wie weet wat voor gespuis er nog meer die bunkers bezocht. Het stonk er in ieder geval ondraaglijk. Dus rende ik liever even door naar huis. Als de sirenes voor de tweede keer loeiden, was de dreiging voorbij en mocht je weer op straat. Nog vele jaren na de oorlog werden die krenge op iedere eerste dag van de maand aangezet, zogenaamd om ze te testen. Een rotgeluid dat je steeds weer aan de oorlogsjaren deed denken.

Pander in brand

De Geestbrugweg vormde de grens tussen twee wijken: Cromvliet en Leeuwendaal. In het hart van Leeuwendaal was een grote open ruimte waar de meubelfabriek van Pander was gevestigd. Er werd vermoed dat daar in de oorlog onderdelen voor Duitse vliegtuigen werden gefabriceerd. De meubelverkoop lag vrijwel stil in die tijd. Om toch te overleven, was men met de Duitsers in zee gegaan. Op een nacht ontstond daar een geweldige brand. Aangestoken door het verzet? Wie zal het zeggen? De vlammen kwamen boven de huizen uit en een vonkenregen daalde ook op de huizen aan de Geestbrugweg neer. Voor mijn slaapkamerraam gezeten vond ik het een imposant vuurwerk, maar mijn ouders waren bevreesd voor overslaan van de brand op ons huis. Doordat de wind op tijd draaide is dat niet gebeurd. Mijn moeder had direct haar EHBO-koffertje, dat altijd voor gebruik klaar stond, gepakt en was de wijk Leeuwendaal via de Koninginnelaan in gerend om de helpende hand te bieden. Wat zij daar toen heeft gezien, wilde ze nooit zeggen. Ze was nogal gesloten. Later vertelde zij dat ze bij het bed van een oude man kwam, die net daarvoor van de schrik aan een hartstilstand was overleden.

De eetschool.

In de loop van de oorlogsjaren kwam er steeds meer voedselschaarste. Ik weet niet wie het initiatief nam, maar lagereschoolkinderen mochten op een gegeven moment op enkele adressen een hap eten komen nuttigen. Zo toog ik tussen de middag met een aluminiumbordje en -kroesje en goedkoop bestek naar de gymzaal van ik meen de school aan de Esdoornstraat hoek Lindelaan. Daar schoof ik aan aan de lange tafels op schragen en banken, wachtend op een gratis warme hap. Na afloop moest je je vuile eetgerei weer meenemen om het thuis bij de afwas te zetten. Geen idee hoelang dit geduurd heeft, maar op een dag hield ook die verstrekking op.

Naar Friesland.

Mijn ouders kregen steeds meer moeite met het zoeken naar voedsel voor het gezin. Ook de brandstoffen raakten op. Ik herinner me nog heel goed, dat op een nacht vader met een paar buurmannen de boom voor ons huis omzaagde. Het klein gehakte hout werd door het huis naar de tuinschuur vervoerd. We hadden weer warmte! Nog jaren na de oorlog heb ik me een ongeluk staan zagen en hakken om de stronken klein te krijgen.

Mijn moeders vriendin in de Penninglaan vertelde haar bij één van haar gewaagde visites, dat háár kinderen door haar man, die vrachtwagenchauffeur was, naar Friesland waren gebracht, waar men die Hollandse bleekneusjes in gezinnen onderbracht. Nu hadden ze in ieder geval te eten. Mijn ouders vonden dat een goede oplossing voor hun zorgen en bij het eerstvolgende transport mochten de kinderen Donker meereizen. Maar door allerlei onveilige toestanden ging de reis telkens niet door. Hoeveel keer wij 's nachts reisvaardig in de tussencabine hebben gezeten, voor we definitief vertrokken, was niet te tellen. Tot mijn drie zussen er genoeg van kregen en thuis wilden blijven. Zo vertrokken op een nacht in de hongerwinter van 1944-'45 mijn twee broers mijn moeder in verpleegstersuniform en ik, liggend op het stro onder een paardendecken, richting Friesland. De open aanhanger was bevolkt door andere gezinnen met jonge kinderen. Zij moeten het vreselijk koud gehad hebben. Alles ging goed tot we midden op de Afsluitdijk tot stoppen werden gedwongen. Inspectie door de vijand! Alle gezinnen op de aanhanger moesten uitstappen en in de barre winterkou van -10 verder lopen. Alleen de Donkertjes hadden mazzel. Omdat zij er zo ziek uitzagen en begeleid werden door een heuse verpleegster, mochten ze doorrijden. Wat een opluchting!

Laat in de nacht arriveerden wij in Tzummarum. Dat dorp ligt tussen Franeker en Harlingen. We mochten overnachten bij de familie Kolthof. We konden daar echter niet alle drie blijven. Dus de volgende dag werden mijn broer en ik naar verschillende adressen in Dongjum gebracht. Een dorp in de buurt. Ik belandde bij een landarbeidersgezinnetje met één zoon van mijn leeftijd: 7 jaar.

Daar kreeg ik wel voldoende te eten, maar ik had het er helemaal niet prettig. Ten eerste kon ik het Fries niet verstaan en ten tweede pestte men mij om mijn in hun oren bekakte Hollands-Haagse accent. Zoonlief was erg onaardig. Hij stookte zijn vriendjes tegen mij op. Op een dag moest ik mee slootjespringen. Dat ging met een lange polsstok die na een aanloop midden in de sloot werd gepland. Hangend aan die stok moest je in je vaart de overkant bereiken. Dat vereist de nodige oefening, die men mij expres onthield. Vaag werd mij gezegd wat ik moest doen, voordat ik als eerste ging springen. Ik zag aan de gezichten van die knapen dat ze hun lachen bijna niet konden houden. Ik nam dus een aanloop. Maar niet snel genoeg, want natuurlijk bleef ik midden in de sloot steken en zakte ik langzaam maar zeker in het vieze drabbige water. Wat een pret! Thuis moest ik zonder eten naar bed, omdat ik mijn klompen was kwijtgeraakt en mijn kleren had bevuild.

Zo waren er meer van die ongelukkige incidenten. Omdat het verblijf langer duurde dan gepland, moest ik naar de dorpsschool om niet teveel achter te raken. Die school tegenover de dorpskerk was een gebouwtje van twee lokalen met in het midden de entree en de hal met de kapstokken, waaronder ook de klompen moesten worden geplaatst. Mijn lokaal herbergde drie leerjaren en één onderwijzer, die alleen maar Fries sprak. Dus zat ik daar volkomen voor Piet Snot. Bovendien schreven ze nog met griffels op leien! Als je taak af was, ging je 'netjes' zitten met de armen stijf over elkaar tot de meester met een krijtje een krul onder je werk zette. Dan mocht je, tot de anderen klaar waren, met een (Fries) boekje voor de kachel die midden in het lokaal stond gaan zitten met je voeten op de warme stang erom heen. Maar dat geluk was mij natuurlijk niet beschoren, want van taal bracht ik niets terecht. Rekenen ging nog wel. Dat is per slot overal hetzelfde.

Het was dus geen verrassing dat ik terug in Rijswijk de vierde klas moest overdoen. Toen vader ons eindelijk kwam halen, was de bevrijding helaas in Rijswijk al gevierd. In Friesland was daarvan niets te merken geweest. Mijn vader bleek de halve Geestbrug met slingers te hebben versierd en men had dagenlang op straat feestgevierd. Wat een teleurstelling dat ik dat gemist had.....

De dood van mijn vader

Gelukkig had het hele gezin de oorlog overleefd. Mijn vader had echter geen zin meer in de winkel. Hij zocht en vond een baan als boekhouder bij een Haagse firma. De parterre van ons huis werd ontruimd. De hele inboedel werd door een ander overgenomen. Ook de naam Lectura nam hij mee en deze zag ik later terug bij een boekhandel in de Frederik Hendriklaan in Den Haag. Vader zat nog in zijn proeftijd toen hij ziek werd. Ik bracht geelzucht mee van school en heb hem aangestoken. Samen hebben we nog enige tijd op één slaapkamertje gelegen. Ik werd beter maar hij kreeg complicaties en moest naar het ziekenhuis. Daar is hij binnen een week overleden aan leververschrompeling. Dat gebeurde op 14 juni 1946. Mijn moeder bleef achter met zes minderjarige kinderen en twee maanden salaris. Ze moest haar verpleegstersberoep weer oppakken en is in 1969 op weg naar haar werk aan een hartstilstand overleden. Intussen was ons gezin uit elkaar gevallen. De oorlog had voor ons óók nare gevolgen. Ik moet er op mijn oude dag nog vaak aan terugdenken.

'LIL' Max

Piet van der Vet

Een persoonlijke herinnering aan de B24 Liberator 'LIL' MAX, op 26 september 1944 neergestort in een weiland langs de Kleiweg (nu Sir Winston Churchillaan) in Rijswijk.

In 1944 woonde ik als elfjarige jongen in Spoorwijk in Den Haag, niet al te ver van de Voordes. Toen ik op die dinsdag in september hoorde dat er een vliegtuig 'ergens achter Steenvoorde' was neergestort, ben ik daar de volgende middag met een of twee klasgenoten naar op zoek gegaan.

De auteur Piet van der Vet, als 10-jarige jongen

Ik herinner me dat het 'een heel eind' lopen was; ik was nog nooit voorbij Steenvoorde geweest. Toen we eindelijk bij het vliegtuig waren aangekomen, bleken we niet de enigen te zijn. Overal liepen jongens die op zoek waren naar een brokstuk van het wrak. Ik ging naar huis met een verwrongen aluminium plaat van ongeveer 60x60 cm, met scherpe gerafelde randen, met nog een afgescheurd stuk brandstofleiding en koppelstukken er aan.

Merkwaardig genoeg waren er helemaal geen Duitsers te zien, maar toen we een paar dagen later teruggingen stond er wel een gewapende soldaat op wacht bij het wrak.

Helaas waren mijn ouders minder blij met mijn 'buit'; het in bezit hebben van strategisch materiaal was ten strengste verboden en mijn souvenir was dan ook nog eens een onderdeel van een vijandelijk vliegtuig. Het moet een zware overtreding geweest zijn daar iets van af te slopen.

Als compromis heeft mijn vader toen de koppelstukken uit de plaat gehaald en de ruwe randen van de pijp aan de uiteinden van de afgescheurde leiding afgezaagd om deze mooi glad te maken! De plaat werd bij de vuilnisbak gezet, waar - vreemd genoeg - iedereen hem kon zien.

Ik betreurde het dat ik dit deel van mijn trofee kwijt was en vond maar weinig troost in het feit dat ik de koppelstukken had mogen behouden. Ik herinner me dat ik pruilend buiten stond toen de vuilnismannen kwamen. Ze waren duidelijk blij verrast bij de aanblik van het gehavende stuk schroot. Eén van hen fluisterde met ontzag 'Aluminium!', alvorens het gescheiden van de rest van het vuilnis weg te bergen.

A Personal Recollection of the Fate of the B-24 Liberator "Lil' Max"

Crashed in a field on Kleweg in Rijswijk, AH,
26 September 1944

By P. J. van der Vet,
Copied as written, by Bill Davenport

In 1944 I was eleven years of age and living in a suburb of The Hague not very far from where "Lil' Max" had crashed.

Having found out that the crash site was somewhere south of the Steen-voorde woodland, I and one or two school mates went there the following afternoon. (There was no school on Wednesday afternoons.)

I remember a "long walk"; I had never been beyond Steen-voorde. When we eventually reached our destination, we found that we were not the only ones there. There was a constant trickle of young boys to and fro the field, all trying to retrieve some part or other from the wreckage. I returned home with a ripped-off sheet of aluminum of perhaps .5x.5 m, all twisted and jagged, with bits of fuel lines and some couplings attached.

Strangely enough, there were no Germans around, but when we went back one or two days later an armed sentry had been posted near the wreck.

Unfortunately, my parents were not too happy with my treasures; possession of strategic materials was forbidden and my souvenir was even a part of an

enemy plane. It must have been a serious offence to strip anything from it.

However, my father compromised by taking out the coupling and saving off the ragged ends of the piece on either side of the bigger one to make it look neat and tidy! The sheet was disposed off by depositing it next to the trash can for collection, oddly enough a place where everyone could see it!

I was rather sad about this loss of this part of my souvenir and only slightly consoled being allowed to keep the couplings. I remember standing outside the door, sulking and brooding, when the garbage collector arrived. They were obviously pleasantly judging from the way they examined the warped piece of scrap metal, one of them respectfully whispering "aluminum", before stowing it away separate from the real trash.

At school, the event was a major topic of conversation and since most boys (claimed that they) had seen the bomber being hit and the crew bailing out, the teacher even made it the subject of an essay for all pupils. I am afraid that not much thought was

given to what might have happened to the various members of the crew.

This is my essay 60 years after, I still have the coupling!

This gentleman offered to me the coupling packed in a plastic container designed for it. He was disappointed that I refused, saying, "it was best that it remain there as a remembrance".

His story brought back memories of having been that age and collecting all the good stuff from the trashcans in the nearby alleys. Then being forced like him, by my parents, to put all these valuables into our trash for collection.

Anyone else remember this happening to them?

Bill Davenport

Op school werd nog dagenlang over het vliegtuig gesproken. En omdat de meeste jongens beweerden dat ze hadden gezien dat het vliegtuig werd beschoten en ze de bemanning eruit hadden zien springen, liet onze onderwijzer er een opstel over maken. Ik ben bang dat wij toen weinig aandacht hebben geschonken aan wat er van de leden van de bemanning was geworden.

Dit 'opstel' heb ik 60 jaar na dato geschreven; de koppelstukken heb ik nog steeds!

De Engelse versie van deze herinnering heb ik pas 66 jaar later aan een veteraan van de 446^e Bombardementgroep, Bill Davenport, overhandigd. De koppelstukken die ik hem aanbood, weigerde hij, om onduidelijke redenen, aan te nemen.

De Engelse versie van bijgaand artikel is gepubliceerd in de Beachbell Echo, Volume 26, No.1, March 2011. De Beachbell Echo is het orgaan van de 446th Bomb Group Association Inc., 561 Muirfield Lane, West Haven, CT 06516, USA

Referentie:

Harold E. Jansen, *Vlucht 648*, Elmar, Rijswijk, 1985

roll-up banners
posters - flyers - stickers
raambelettering

Blekerslaan 47 - Oud-Rijswijk - 070 319 45 33
www.knijnenburgproducties.nl

Knijnenburg* Producties
DESIGN PRINT SIGN

V2-raketten in Rijswijk

Bart Tent

Wie had ooit kunnen denken dat er vanuit Rijswijk raketten zouden worden afgeschoten die later voorlopers zouden blijken te zijn van Amerikaanse ruimteraketten? En toch is dat echt gebeurd. De bewoners van Rijswijk hebben in de Tweede Wereldoorlog enige tijd in grote angst en onzekerheid geleefd omdat het niet ondenkbaar was dat een raketlancering niet goed zou verlopen en de raket zou neerstorten met alle fatale gevolgen van dien. Een raketlancering ging altijd met veel lawaai gepaard. Men luisterde vol angstige spanning of het geluid van de raketmotor geen haperingen vertoonde. Dertig procent van de raketlancerings mislukte in die tijd. De oorzaak moet gezocht worden in de massafabricage van deze V2-raketten (*Vergeltungswaffe 2*), terwijl het ontwerp nog niet 'foolproof' was. Pas in de laatste oorlogsmaanden was men in staat constructiefouten op te sporen en te verhelpen.

Lanceerinstallatie voor een V2

De voorbereidingen voor het inrichten van de lanceerplaatsen van deze raketten werden in alle stilte getroffen, maar waren reeds lang gaande. Een belangrijke eis voor een lanceerplaats was dat de raket moest worden opgesteld op een zeer solide ondergrond. Dat loste men op door de lanceringen vanaf de oude strandwallen of vanaf oude zandruggen te doen plaatsvinden. Dat was de reden dat er lanceringen in het Rijswijkse Bos plaatsvonden, want daar bevindt zich een oude strandwal. Hetzelfde gold voor de omgeving van Wassenaar, Loosduinen enzovoort. Daarbij kwam dat de streek rond Den Haag gunstig was voor lanceringen vanwege het feit dat er verschillende spoorverbindingen tussen Duitsland en Den Haag bestonden, zodat er bij vernieling van één van die spoorlijnen een andere kon worden gebruikt. Bovendien moesten de lanceerplaatsen niet te ver van spoorlijnen liggen en had men een bosrijke omgeving nodig als camouflage. Ook konden de bomen beschutting tegen de wind bieden, want een raket was na het loskomen van de lanceerinrichting een kort ogenblik zeer windgevoelig.

Al in de zomer van 1943 waren landmeters van een Duitse *Vermessungsbatterie* bezig met nauwkeurige driehoeksmetingen. Met behulp van het door hen uitgezette driehoeksnet konden de exacte coördinaten van de startplaatsen worden berekend. Dit was nodig omdat de instrumenten in de raket vóór de lancering op de vereiste afstand en koers moesten worden ingesteld. De raket werd niet radiografisch bestuurd, maar zocht haar doel via tevoren op de grond ingestelde gegevens. Aangebrachte merktekens op bomen gaven de instelpunten aan. De *Vermessungsbatterie* werd gevolgd door technici van de *Erkundungsstab* die door gronddrukproeven moest vaststellen of de bodem ter plaatse inderdaad sterk genoeg was voor het afvuren van de zware raketten. Om deze locaties later gemakkelijk terug te kunnen vinden, plaatste men daar op paddenstoelen lijkende voorwerpen in de grond.

Als de V2-raket werd gestart, ontwikkelde deze binnen de kortst mogelijke tijd een enorm vermogen; de omvang daarvan valt te vergelijken met het vermogen dat 50 stoomlocomotieven produceren als ze gezamenlijk met een snelheid van 100 km/uur rijden. *'De V2-raket steeg na de lancering gedurende 7 seconden loodrecht omhoog. Daarna werd de raket langzaam gekanteld in de richting van het doel, in dit geval richting Londen. De totale kanteling bedroeg 45 graden, de kanteling duurde 43 seconden. Daarna snelde de raket onder deze hoek in rechte lijn voort totdat de brandstoftoevoer werd afgesloten.'* De kanteling begon na 7 seconden en dat betekende dat de raket zich op circa 270 meter hoogte nog steeds recht boven de lanceerplaats in het Rijswijkse Bos bevond en dat op dat ogenblik de risicovolle kanteling richting Londen werd ingezet. Het is niet zonder reden dat de Rijswijkse bevolking vaak in angst heeft gezeten. *'Zestig seconden na de start, werd de brandstoftoevoer gesloten. Na het sluiten van de brandstoftoevoer werd de baan van de raket parabolisch, zoals dat ook het geval is bij een gewone granaat die afgevuurd wordt. De raket bereikte daarbij een hoogte van 80 km. Na het bereiken van dit hoogste punt van de baan ving de raket aan met een vrije val en stortte uiteindelijk neer op aarde, in dit geval in Londen. Het neerstorten geschiedde met een snelheid van 3.132 km per uur. Dat is iets meer dan drie keer de geluidssnelheid. Dat is de reden dat de Londenaren de raket niet hoorden aankomen. Ze hoorden pas na de inslag van de raket de luchtdruk golf van de aanstormende schokgolf (de luchtverstoring). Dat maakte de aanvallen extra spookachtig.'*

Vanuit het Rijswijkse Bos zijn in totaal 12 V2-raketten richting Londen gelanceerd. Het Rijswijkse Bos bestond in die tijd uit zogenaamd hakhout, met in het midden daarvan een fraaie oprijlaan met grote beuken. De lanceerplaats bevond zich op deze oprijlaan onder deze beuken, precies halverwege de brug aan de Van Vredenburgweg en gedenkteken 'De Naald'. Door de grote bomen was de lanceerplaats vanuit de lucht niet zichtbaar. De reden voor de keuze van deze plaats is dat de raket dan nog op de stevige oude strandwal stond, bij het herdenkingsteken 'De Naald' was dat niet het geval geweest. Op de plaats van de lanceerplaats op de oude oprijlaan, is in 2011 in de berm een gedenkbord geplaatst.

Op 27 oktober 1944 mislukte een V2-lancering vanuit het Rijswijkse Bos en stortte de raket neer bij het internaat van de Kruisvaarders van Sint Jan in Rijswijk. Er vielen daarbij 14 doden. Ooggetuigen zagen bij de start een brede vlam onder de raket uitkomen in plaats van een smal toelopende vlam en wisten meteen dat er iets mis was. In het Jaarboek 1995 van de Rijswijkse Historische Vereniging zijn deze dramatische oorlogsgebeurtenissen uitvoerig beschreven. Rijswijk had de twijfelachtige eer dat de eerste doden na mislukte raketstarts in de regio Den Haag daar vielen. Later zouden er in Den Haag meer slachtoffers vallen onder de burgerbevolking: bij het neerstorten van een V2 op Nieuwjaarsdag 1945 in de Indigostraat in Den Haag vielen 24 doden.

De 14 meter lange raketten werden 's nachts per trein aangevoerd op het station in Leiden. De treinen waren gecamoufleerd, reden alleen 's nachts en stonden overdag verscholen in bosrijke omgevingen. De raketten werden in Wassenaar voorzien van de 'kop' met explosieve lading en uiteindelijk met trucks, de Meillerwagens, naar de lanceerplaatsen gebracht. Dat alles gebeurde in het donker en moest voor zonsopgang gereed zijn. De bewoners van Rijswijk kregen eens de schrik van hun leven toen er toch op klaarlichte dag een truck met oplegger, waarop een raket geplaatst was, door de nauwe straten van het dorp reed. Een drietal Meillerwagens, met op elke oplegger een 14 meter lange V2-raket, stond ooit geparkeerd in het bosgedeelte naast de oprijlaan van het landgoed Te Werve. De trucks met oplegger waren via een houten noodbrug, die rechts naast de poortbrug van Te Werve was geplaatst, het landgoed opgereden. Vandaar reden ze, jonge bomen en struiken niet ontziend, rechtdoor het bos in. Daar werden de wagens onder de bomen gestald, veilig voor het spiedend oog van de geallieerde vliegtuigen. Enkele dagen later werden de raketten in het nachtelijk duister vanaf Te Werve naar het Rijswijkse Bos gereden en daarvandaan gelanceerd. De fraaie krentenbomen in het bos naast de oprijlaan werden bij het ruwweg het bos binnentrijden van de zware wagens platgereden, maar deze hebben zich hersteld. Ze bloeien nu, vele jaren later, nog steeds prachtig.

Voor de bediening van de raketinstallatie was een, ongeveer honderdvijftig man tellend, *Sonderkommando* van de *Waffen-SS* overgekomen vanuit Friesland. Het *Sonderkommando* verbleef op landgoed Te Werve en verzorgde zowel het vervoer als de lancering van de raketten. Op 22 oktober 1944 vond de eerste lancering vanuit het Rijswijkse Bos plaats. De bewoners van Rijswijk die dat hebben meegemaakt, praten er nog over. De lancering van de raket ging gepaard met een onbeschrijfelijk lawaai. Wie het waagde om te gaan kijken, zag boven de

Gecamoufleerde trein

bomen uit een sigaarvormig voorwerp met een felle steekvlam aan de onderzijde langzaam omhoog gaan, om daarna met steeds groter wordende snelheid op te stijgen en korte tijd later af te buigen naar het westen, een lang wit condensspoor in de lucht achterlatend. En vijf minuten later had de raket Londen bereikt. Rijswijker Jan Wijsman maakte, als jongen van 11, het afschieten van de eerste V2-raket in Rijswijk van nabij mee. Hij vertelt daarover: *'Mijn familie was op dat moment nog in haar eigen huis, één van de fraaie huizen ter hoogte van de kruising van de Van Vredenburgweg met de Huis de Wervelaan, aanwezig. Achter ons huis lag onze bloemisterij, daar zou later het zwembad 'De Wervel' komen. Ons huis lag op ca. 200 meter van de lanceerplaats.'* Jan Wijsman vertelt dat een uur vóór de lancering de commandant van het lanceercommando aan de deur kwam om te vertellen dat er een raket gelanceerd zou worden. Hij zei: *'Jullie kunnen voor eigen risico in je huis blijven.'* De kinderen Wijsman gingen met hun vieren in de tuin staan, hun vader bleef binnen. Ineens was er een heleboel licht en een onbeschrijfelijk lawaai. Het klonk alsof er duizenden potten en pannen uit de hemel vielen. Jan zegt dat hij wel veertien dagen lang doof is geweest. Er kwam ook veel warmte vrij, het was alsof er een muur van warmte op hem afkwam. Ineens zagen ze een groot voorwerp langzaam boven de bomen uitkomen. De raket kwam uiterst langzaam los van de grond, versnelde, kreeg kort daarna een zeer grote snelheid en boog af richting Londen. Bij de volgende lanceringen moest de familie Wijsman huis en bloemisterij verlaten.

Jan Wijsman vertelt ook dat er door de Duitsers een vrij zware elektriciteitskabel (enkele cm's dik) was aangelegd vanaf de lanceerplaats in het Rijswijkse Bos naar het grootpaviljoen op Te Werve (naast het voormalige voetbalveld). De kabel ging over hun tuinen heen, langs de kassen en werd via twee gevorkte stokken over de oprijlaan van de familie geleid. Lange tijd was het niet duidelijk waarvoor de kabel gediend had. In de publicatie *'Raketten boven Den Haag'* door J.F.A. Boer staat daarover het volgende te lezen: *'De straalmotor van de V2-*

raket gebruikte vloeibare zuurstof en ethylalcohol als brandstof. Na het vullen moest de raket snel worden gelanceerd, want elke minuut verdampte er twee kilo vloeibare zuurstof. De raket koelde daardoor sterk af. Teneinde bevriezing met fatale gevolgen voor de regelapparatuur te voorkomen, werd het gedeelte van de raket, waar deze apparatuur geplaatst was, op constante temperatuur gehouden door een elektrisch verwarmingssysteem. Dat systeem werkte met getransformeerde stroom, onttrokken aan een in de buurt liggende kabel van het bestaande net'. Bovengenoemde kabel zal voor die verwarming bestemd zijn geweest. De verwarming diende dus om stringen aan de 'elektronica en de gyroscopen' te voorkomen.

De familie Wijsman wist tevoren wanneer er een raket zou worden gelanceerd. De familie had namelijk een eigen stroomvoorziening via 12 volts-dynamo's en accu's aangelegd. Daarnaast hadden ze ook een illegale aftap gemaakt van de plaatselijke stroomvoorziening. Er stond al sinds enige tijd geen spanning meer op het plaatselijke elektriciteitsnet. Maar als er een raket zou worden gelanceerd begonnen bij de familie thuis de lampen te branden. De stroom werd dan tijdelijk even aangesloten, omdat dit nodig was voor het lanceren van een raket, zoals hierboven beschreven is. De Van Vredenburgweg was tijdens de voorbereidingen vóór een lancering voor iedereen afgesloten en de raketopstelling werd door rieten matten aan het oog onttrokken.

Op 23, 24, 26 en 27 oktober 1944 vonden er in het 'Rijswijkse Bos' in totaal twaalf raketlanceringen plaats. De negende lancering mislukte, zoals eerder vermeld, met fatale gevolgen voor de bewoners van het internaat van de Kruisvaarders van Sint Jan. Ook de Duitse militairen van de *Waffen-SS*, die de lancering moesten begeleiden, liepen gevaar bij een lancering. De commandant, die met een lont de raketmotor moest ontsteken, deed dat vanuit een zwaar gepantserde gevechtswagen. Voor de manschappen werden er rond de lanceerplaats, op ongeveer 50 meter afstand, zogenaamde schuttersputjes gegraven. Dat zijn ronde gaten in de grond waarin militairen zich bij gevaar kunnen verbergen. Tijdens de lancering namen de manschappen hierin plaats. De gaten zijn later dichtgemaakt, maar sommige gaten waren volgewaaid met bladeren en zijn vergeten bij het opvullen. Er zijn Rijswijkers in zo'n putje terechtgekomen. Na 29 oktober 1944 werd het Rijswijkse Bos weer vrijgegeven en binnen enige tijd stond er nagenoeg geen boom meer, Haagse en Rijswijkse burgers hadden ze allemaal omgezaagd en meegenomen om te gebruiken als brandhout. Andere raketlanceringen in de omgeving van Den Haag gingen door tot eind maart 1945.

De vraag is hoe de lange opleggers met de raketten in het Rijswijkse Bos kwamen, via de oude tonbrug was dat namelijk niet mogelijk. Ooggetuigen vertelden dat er naast de oude brug een soort baileybrug was gelegd waarover de opleggers met de raketten reden. De tijdelijke brug is niet zichtbaar op luchtfoto's van de RAF, die in ons bezit zijn. Op zich is dat niet onlogisch, want de brug werd direct na de kortdurende lanceerperiode weer afgebroken. De heer L. Molhuysen, oud-artillerist, en zijn verzetsorganisatie bespioneerden de opstelling van de V2-wapens in Rijswijk regelmatig en de gegevens werden naar Engeland doorgezonden. Dat had gerichte bomaanvallen door de Royal Air Force tot gevolg, waarbij ook het landgoed Te Werve een aantal malen doelwit is geweest, omdat daar de officieren van het lanceercommando gehuisvest waren. De bomaanval-

Het vervoer vergde indrukwekkende manoeuvres

len van de RAF veroorzaakten een twaalfstal bomtrechters, rondom het clubhuis. Naast de bombardementen voerden Spitfires van de Royal Air Forces ook vele mitrailleurbeschietingen uit. De vliegtuigen waren bijna dagelijks boven de Van Vredenburgweg en omgeving aanwezig. In december 1944 en januari 1945 moesten administrateur Rogman van Te Werve en zijn medewerkers, onder wie een jonge Kees Kort, tijdens deze luchtaanvallen herhaaldelijk in hun primitieve schuilkelder vluchten. De schuilkelder lag ter hoogte van de splitsing van de oprijlaan bij het koetshuis en lag tussen de oprijlaan en de naastgelegen gracht. Op de bloemisterij van de familie Wijsman zocht men bij de beschietingen dekking achter balen turfmolm. Niet achter strobalen, want daar gaat een kogel dwars doorheen, had men ontdekt. De kassen van de familie Wijsman liepen veel schade op. De meeste schade werd echter niet veroorzaakt door de drukgolf tijdens de raketlancering, maar door de mitrailleurbeschietingen door de Engelsen. Jan Wijsman vertelt dat hij met zijn vriendjes na de vliegtuigbeschietingen hulzen ging zoeken op het voetbalveld van Te Werve. Ze werden daarbij betrappt door Te Werve-beheerder Rogman die hen een uitbrander gaf. Een Rijswijkse politieagent deed er nog het zijne bij en ging zich beklagen bij de vader van Jan Wijsman, die zijn zoon ook nog een uitbrander gaf.

Huis te Werve, het clubhuis van de Vereniging Clubhuis Te Werve, werd bij de bombardementen niet direct getroffen, wel werden alle ruiten vernield. De Spitfires, die vrij lichte brisantbommen afwierpen, werden gevolgd door een fotovliegtuig. Een achttal foto's, door deze fotovliegtuigen gemaakt, is aanwezig in het Oud-Archief van de Gemeente Rijswijk. Op deze foto's zijn duidelijk de bomkraters op het landgoed Te Werve te zien, evenals de krater van de neergestorte V2-raket nabij het genoemde internaat van de Kruisvaarders van Sint Jan.

Vanaf 16 oktober tot en met 31 oktober 1944 werd landgoed Te Werve en omgeving in verband met de raketlancerings in het Rijswijkse voor iedere burger tot verboden gebied verklaard. Dat gold ook voor het personeel van het landgoed Te Werve en voor de beheerder Rogman. Toch zijn er enkele mensen gaan kijken. Er zijn verklaringen van badmeester Piet Kröse, beheerder Rogman en tuinman Dasselaar die er op duiden dat er ooit een V2-raket was opgesteld op Te Werve. Vele jaren lang wisten we niet wat we uit die verklaringen moesten concluderen. Maar uit een nader onderzoek in 2009 is gebleken dat dit inderdaad het geval is geweest. In het bekende boekwerk *'Ballistics of the future'*, geschreven door Bataafsche Petroleum Maatschappij-medewerker prof. dr. ir. J. W. H. Uytendogaart en dr. ir. J. M. J. Kooy (uitgegeven maart 1946) staat het volgende te lezen: *'In 'Te Werve' the Germans also made a survey and marked a triangle within which the site was generally fixed. In connection with the soft soil, however, giant rockets were never launched here.'* (de gegevens komen uit Duitse bronnen). Met andere woorden, de Duitsers hebben op Te Werve metingen gedaan ten behoeve van raketlancerings. Ze hebben de gebruikelijke merktekens op drie bomen aangebracht, zodat de raket aan de hand van de merktekens op eenvoudige wijze gepositioneerd kon worden en bij de lancering richting Londen zou gaan. Uiteindelijk zijn er dus geen raketten vanaf Te Werve gelanceerd, omdat de bodemgesteldheid ter plaatse niet voldoende stevig bleek.'

Uit mededelingen van Te Werve-tuinman Dasselaar, die toen de portierswoning bewoonde, zou geconcludeerd kunnen worden dat de splitsing op de oprijlaan van Te Werve uitgekozen was als toekomstige lanceerplaats voor een V2-raket. Later onderzoek wees uit dat de strandwal op die plaats, tegen alle verwachtingen in, een kleine inham heeft, waardoor de grond daar uit een kleilaag bestaat in plaats van uit het veronderstelde zand van de strandwal. Dit zou kunnen verklaren dat een mogelijke lancering door onverwachte bodemproblemen toch nog op het laatste ogenblik is uitgesteld. Over nog zichtbare merktekens op de bomen valt na zoveel jaren geen uitsluitsel te geven. Het raadsel van en de geruchten over een raketlancering op Te Werve lijkt hiermee opgelost.

Met dank aan:

- Dr. ir. P.Th.L.M. van Woerkom, Oud-Hoogleraar Ruimtevaarttechniek TU-Delft.
- De heer Jan Wijsman, hij heeft vele jaren naast het landgoed Te Werve gewoond en heeft de eerste raketlancering vanuit het Rijswijkse Bos van zeer nabij meegemaakt.

Literatuur:

- Dr. Walter Dornberger, *V2- Der Schuss ins Weltall*,
Bart Tent, *Landgoed en Vereniging Te Werve in de Tweede Wereldoorlog*,
J.F.A. Boer, *Raketten boven Den Haag*,
Prof. dr. ir. J. W. H. Uytendogaart en ir. dr. J.M.J. Kooy, *Ballistics of the future*,
Ing. C. Hurman, *Het spoorwegbedrijf in oorlogstijd, 1939 - '45*,
Rob Steinbuch, *Het dagboek van Rob Steinbuch*, in: Jaarboek Historische Vereniging Rijswijk, 1995, blz. 46 e.v. Het oorspronkelijke dagboekje, een schoolschriftje, is in 1994 door het Haagse Gemeentearchief aan het Gemeentearchief van Rijswijk overgedragen.

Gebroken ruiten door raketinslag

De V2-raket die bij de gebouwen van de Kruisvaarders van Sint Jan neerstorte, veroorzaakte naast de vele doden en gewonden ook veel gebroken ruiten in de wijde omtrek. Een proces-verbaal van de politie in Den Haag geeft daar een beeld van. Hierbij dient rekening te worden gehouden met het feit dat de bebouwing rondom de inslag zich in die tijd beperkte tot in hoofdzaak enkele Haagse wijken. Opvallend is dat er in veel gevallen sprake is geweest van slechts één gebroken ruit per woning, blijkbaar was de drukvereffening dan al voldoende om de andere ruiten te sparen. Onderstaand wordt het proces-verbaal weergegeven.

Pro-Justitie

Politie

3-Overzichte

Onderwerp:
Glaschade
aangericht door
luchtdruk bij
ontploffing van
een projectiel

afschrift

199

PROCES - VERBAAL

Ik ondergetekende, Pieter Adam Pieterse, oud 48 Jaar Ouderbalmeester der Staatspolitie ter Stadsplaats 's-Gravenhage verklaar op den eed, door mij als baatgewoest veldwachter dezer gemeente afgelegd, het volgende:

Bij de ontploffing van een op Vrijdag 27 October 1944 te circa 15.55 uur, op het grondgebied van de Gemeente Rijswijk (Z.H.) neergekomen projectiel, werd ingevolge van de luchtdruk daarvan, de volgende aantallen ruiten vernield. Deze aantallen zijn vermeld achter de perceelnummers:

Hildebrandstraat: 126 (1), 194 (2), 212 (1), 214 (2), 218 (1), 220 (1), 228 (2), 234 (1), 236 (1), 238 (2), 244 (2), 250 (1), 258 (1), 260 (1), 262 (1), 268 (1), 274 (1), 276 (1), 278 (1), 280 (2), 284 (1), 286 (1), 290 (2), 296 (2), 298 (1), 300 (2), 302 (1), 304 (1), 306 (2), 308 (1), 312 (1), 314 (1), 316 (3), 318 (7), 320 (5), 322 (1), 324 (2), 326 (2), 328 (2), 330 (1), 332 (1), 334 (1), 336 (2), 338 (5),
Schimmelseweg: 353 (2), 371 (1), 373 (1), 375 (1), 381 (1), 385 (1), 393 (1), 395 (1), 397 (1), 405 (5), 407 (5), 411 (2), 415 (1), 417 (1), 419 (1), 421 (1), 429 (1), 439 (1), 441 (1), 443 (1), 445 (1), 463 (3), 465 (8), 469 (4), 471 (2), 473 (2), 475 (5), 477 (1), 479 (2), 481 (2), 483 (4), 487 (4), 489 (1), 491 (3), 493 (6), 495 (2), 497 (1), 481 (2), 485 (4), 487 (4), 491 (3), 493 (6), 495 (2), 497 (1), 499 (6), 503 (2), 505 (7), 403 (1),
Beetstraat: 242 (1), 244 (2), 250 (1), 260 (1), 262 (6), 272 (2), 276 (2), 280 (2), 282 (2), 284 (3), 292 (1), 305 (1), 317 (1), 325 (1), 327 (1), 345 (2), 349 (3), 351 (8), 353 (1),
Blaiken Hofstraat: 2 (7), 10 (2), 18 (2), 20 (2), 21 (1), 22 (1), 46 (5), 48 (5), 50 (2), 52 (1), 56 (1), 58 (10), 60 (2), 62 (2), 64 (2), 66 (1), 68 (8), 83 (2), 93 (1), 99 (1), 105 (1), 107 (1),
Lidewijdestraat: 1 (2), 2 (2), 3 (1), 5 (1), 6 (2), 7 (1), 8 (3), 9 (3), 10 (1), 12 (1), 13 (1), 14 (1), 15 (1), 17 (3), 19 (3), 23 (2),
Carnes Obscurstraat: 139 (1), 145 (1), 172 (1), 193 (1), 260 (2),
Sijneer Semeijnsweg: 109 (1), 117 (2), 177 (3), 225 (1),
Bergmanstraat: 10 1 ruit
Toerjstraat: 44 1 ruit
Ernest Staatsstraat: 56 1 ruit

Van Zeggelenlaan: 376 1 ruit, 390 1 ruit, 398 2 ruiten,

Prudens van Duijstraat: 8 1 ruit,

Hugo Verrieststraat: 104 (1), 106 (1), 108 (1), 124 (1), 130 (1), 132 (1),

Max Havelaarstraat: 16 (1), 22 (1), 26 (1), 32 (1), 36 (2), 44 (1), 45 (1), 46 (1), 56 (3),

Douwes Dekkerstraat: 51 (6), 59 (1), 61 (3), 63 (1), 65 (1), 69 (1),

73 (1), 75 (2), 83 (1), 85 (2), 89 (1), 91 (1),

Mulstulistraat: 2 (1), 119 (1), 121 (0), 151 (1), 153 (1),

Haseboekstraat: 91 (1), 99 (1), 135 (1), 136 (1), 137 (1), 142 (1),

Albertinck Thijmstraat: 150 (2), 160 (1), 168 (1), 170 (1), 171 (1),

173 (1), 174 (2), 176 (1), 177 (1), 180 (1), 182 (4),

Jan van Beersstraat: 41 1 ruit,

Schepplingstraat: 64 1 ruit,

Ledegascklein: 57 1 ruit,

Dr. Schaepmanstraat: 32 1 ruit

Guido Gezellestraat: 83 en 84, 1 ruit,

Van Koetsveldstraat: 42, 1 ruit,

Paets van Troostwijkstraat: 107, 4 ruiten,

Nannostraat: 19, 1 ruit,

Ammonestraat: 78 en 87, 1 ruit

Van de thans in totaal opgenomen 392 ruiten, welke vernield werden,

hielden 9 winkelruiten te zijn en wel van de percelen:

Blaiken Hofstraat 48 (1), 50 (2), 2 (2),

Schimmelseweg: 463 (1), 405 (1), 407 (1),

Albertinck Thijmstraat: 168 (3),

Persoonlijke ongelukken of overige materiele schade is niet geconstateerd.

Hiervan op ambode opgemaakt dit procesverbaal te 's Gravenhage, gesloten en getekend den 28 October 1944.

De veldwachter
w.g. Pieterse

Gezien:

De Majoor der Staatspolitie
1° Luchtbeschermingsofficier,

Gezien en doorgaans aan den Heer
Hoofdinспектор voor de Luchtbescherming.
De waarnemend Politiepresident
Plaatselijke Luchtbeschermingsleider
n/d De Majoor der Staatspolitie
Commandant der Ordepolitie

Tot spoedig keien
Meliana

Deze, nog nimmer gepubliceerde, foto van de Prinselijke Familie werd vervoordigd bij het recente bezoek van Prins Bernhard aan Prinses Juliana en de Prinsesjes; de foto werd door H.K.H. uitsteltend afgestaan voor deze speciale uitgave en van een geschiedten groot voor U voorzien.

Collectie Brandplaatjes in Museum Rijswijk

Ben Rutges

In de Tweede Wereldoorlog werden door Engelse vliegtuigen kleine fotootjes van de koninklijke familie boven Nederland uitgestrooid. Al snel werden deze fotootjes als 'brandplaatjes' bestempeld, waarmee het woord 'brandplaatje' een extra en heel specifieke betekenis kreeg. Een aantal van deze brandplaatjes is in het bezit van Museum Rijswijk. Ze zijn onderdeel van een grotere verzameling van 200 foto's uit de Tweede Wereldoorlog met als titel 'Collectie Brandplaatjes'. Deze titel is niet helemaal correct, want de collectie bevat niet alleen foto's van de koninklijke familie, maar ook over zeer bekende en uiteenlopende onderwerpen uit de Tweede Wereldoorlog, zoals: sabotage en verzet, droppings, spotprenten, propaganda, regering in ballingschap, geallieerden, enzovoort.

De foto's zijn in zwart/wit en in diverse formaten, met opvallend veel kleintjes van 9 x 5 cm. Het museum heeft deze grotendeels (144 stuks) verkregen via een schenking in 1997 door mevrouw E. S. Pattiwael van Westerlo uit Den Haag. De collectie bevat ook een mini-album van 9 x 13,5 cm met 42 ingeplakte fotootjes van de koninklijke familie, verkregen via een schenking in 1997 van mevrouw M. van de Bol uit Rijswijk. Veel foto's uit de brandplaatjescollectie zijn gemaakt door fotograaf Van den Heuvel uit Den Haag. Als vrijwilliger bij het Museum Rijswijk ben ik nu in 2011 deze fotocollectie aan het digitaliseren en opnieuw aan het archiveren.

Van mevrouw Pattiwael van Westerlo is bekend dat zij samen met haar zuster tijdens de Tweede Wereldoorlog in het verzet heeft gezeten. De twee verzetszussen verspreidden illegale foto's, drukwerk en kranten, verleenden hulp aan onderduikers en verborgen thuis wapens. Ook verkochten

Juliana, Irene en Beatrix

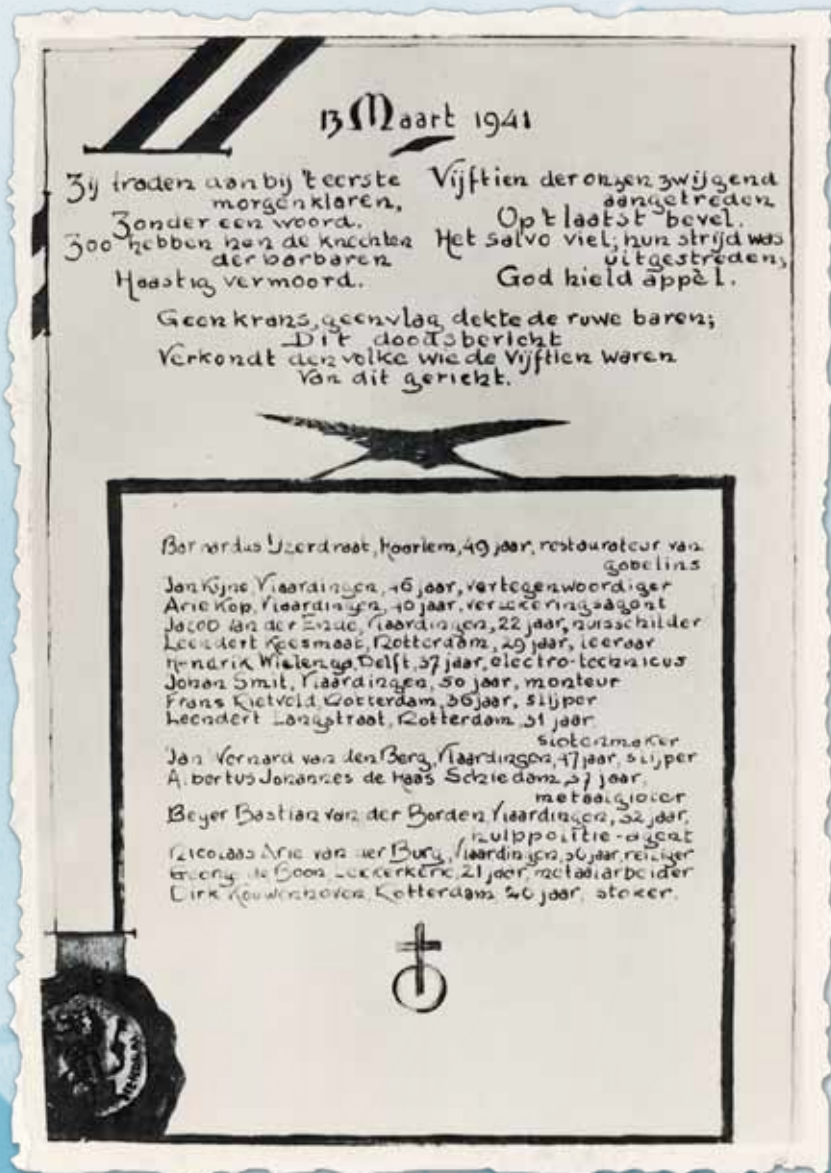

Beatrix, Margriet en Irene

zij allerlei zaken, zoals bovengenoemde foto's, keramiek, rijmprenten en dergelijke, waarvan de opbrengst ten goede kwam aan het verzet. Zo kon dan weer nieuw fotopapier worden gekocht, de drukpersen onderhouden en hulp verleend aan de onderduikers. Over de naam van de fotograaf Van den Heuvel bestaat het vermoeden dat het de schuilnaam is van Jan Hendrik Diesfeldt, op 29 november 1918 geboren in Den Haag en als verzetsstrijder op 8 september 1944 gefusilleerd in Kamp Vught.

Terwijl al deze foto's door mijn handen gaan, gaat voor mij de geschiedenis over de Tweede Wereldoorlog steeds meer leven. Ik verdiep mij in de diverse foto's en lees regelmatig in *'Nederland en de Tweede Wereldoorlog'*, een reeks van tijdschriften, uitgegeven door Waanders Uitgevers in 1989 en geschreven door R. Kok en E. Somers. Maar vooral het boek *'Dat kan ons niet gebeuren...'*, uitgegeven door De Bezige Bij in 1980 en geschreven door Evert Werkman, Madelon de Keizer en Gert Jan van Setten, is voor mij een bron van informatie over het dagelijks leven in de Tweede Wereldoorlog. Ik heb soms het idee dat ik meekijk over de schouder van de mensen die in '40-'45 druk bezig waren met het afdrucken en verspreiden van deze foto's. Hoe blij en bemoedigd zullen ze zijn geweest wanneer ze de vijand te slim af waren. Maar ook momenten van spanning en angst moeten ze hebben gekend, want als de Duitsers hen betrapten, moesten ze dat vaak met de dood bekopen. Zoals blijkt uit een gedicht, geschreven door Ype Foppema na de moord op 15 medewerkers van de illegale krant *'Het Geuzenbericht'* op 13 maart 1941. Dit gedicht staat in het *'Geuzenliedboek 1940-1945'*, een heruitgave uit 1975 door uitgeverij Buijten & Schipperheijn, van de tijdens de bezetting illegaal verschenen Geuzenliedboeken.

Een foto met daarop een klein gedeelte van dit gedicht van Foppema (zie hieronder) met daaronder een lijst met de namen van de 15 slachtoffers werd in groten getale illegaal verspreid na maart 1941. Deze foto is onderdeel van de Collectie Brandplaatjes van het Museum Rijswijk.

De Geuzengroep

13 Maart 1941

*Zij traden aan bij 't eerste morgenklaren,
Zonder een woord.
Zoo hebben hen de knechten der barbaren,
Haastig vermoord.
Vijftien der onzen zwijgend aangetreden,
Op het laatst bevel.
Het salvo viel; hun strijd was uitgestreden,
God hield appèl.
Geen krans, geen vlag dekte de ruwe baren;
Dit doodsbericht
Verkondt der volke wie de vijftien waren
Van dit gericht.*

Ook Jan Campert schreef over deze gebeurtenis zijn bekende gedicht 'Het lied der achttien doden'.

Maar wat zijn eigenlijk brandplaatjes? Het woordenboek omschrijft brandplaatjes als metalen plaatjes van celluloid en fosfor die werden uitgeworpen om brand te stichten. Tijdens de oorlog was dit een middel dat zowel door de Engelsen als door de Duitsers werd toegepast. Op internet vind ik ook de beschrijving dat het illegaal verspreide foto's zijn van het Koninklijk Huis, door de Engelse luchtmacht uitgestrooid boven Nederland. Dat de Engelsen deze foto's verspreiden is bekend, maar die waren natuurlijk niet voorzien van fosfor en bedoeld om brand te stichten zoals wel werd beweerd door de Duitsers. Dit blijkt o.a. uit de 'bekendmaking' door de burgemeester van Delfzijl op 23 september 1940:

'In de couranten is er op gewezen, dat uit Engelsche vliegtuigen wel z.g. brandplaatjes zijn geworpen, welke zijn bewerkt met phosphor. Phosphor bevat zwaar vergif, zoodat het zeer gevaarlijk is dergelijke plaatjes met de handen aan te raken. Men dient uiterst voorzichtig te zijn, omdat de geringste hoeveelheid die men binnenkrijgt, den dood tengevolge kan hebben. Indien phosphor met de huid in aanraking komt, ontstaan daardoor ernstige brandwonden. Deze plaatjes zijn bestemd om branden te stichten. Ze ontbranden door de zon of in drogen staat door wrijving, in vochtigen staat heeft geen ontbranding plaats. Ieder, die dergelijke plaatjes vindt, moet deze ten gemeentehuijze deponeren, ondergedompeld in water.' (www.geheugenvannederland.nl).

Hierop werd met de nodige spot gereageerd:

EIN GUTER WITZ.

A.: Heb je ook brandplaatjes gevonden?

B.: Hoezo?

A.: Dan moet je ze direct inleveren bij de Duitsers!

B.: Waarom?

A.: Ze kunnen brand stichten! !

B.: Maar waar dan? Toch zeker niet ergens op een weiland of pannendak?

A.: Maar ze ontsteken oranjevuur in je hart!

B.: O.Z.O. (O.Z.O. = Oranje zal overwinnen)

Uit: 'De Geus' van 01-11-1940. (www.kranten.kb.nl)

Het lijkt er dus sterk op dat het woord ‘brandplaatje’ tijdens de Tweede Wereldoorlog een min of meer bekende term is geweest. Er werden de foto’s van de koninklijke familie en de kleine prinsesjes mee bedoeld, die boven Nederland werden uitgestrooid om de bevolking een hart onder de riem te steken, want ‘Oranje’ was tijdens de bezetting een teken van verbondenheid. De Duitsers wilden hier natuurlijk helemaal niets van weten en daarom beweerden ze dat de plaatjes waren bedoeld om brand te stichten en dus gevaarlijk waren voor de bevolking. In de gecensureerde Nederlandse kranten stond regelmatig berichten dat de Engelsen brandbommen en brandplaatjes hadden uitgegooid boven Nederland, maar in werkelijkheid bestookten de Engelsen meestal doelen in Duitsland.

Tijdens mijn zoektocht op internet vind ik het onderstaande gedicht, dat de betekenis en de bijbehorende gevoelswaarde tijdens de bezetting van het woord brandplaatje goed weergeeft.

Brandplaatjes

Brandplaatjes werden neergegooid

En over Nederland uitgestrooid.

De Duitsers schreeuwden moord en brand,

‘Het is gevaarlijk voor het land’.

Hoe kan een plaatje toch zoo klein,

Gevaarlijk voor ons land nu zijn?

Den Hollander maakt men toch niets wijs,

Die gaat niet over Één nacht ijs.

En ziet het is een beeltenis,

Die hoog bij ons in ere is.

Het wakkert slechts den gloed nog aan,

Die geen ‘beschermer’ blusschen kan.

De warme gloed van liefde en trouw,

Voor deze kinderen en die vrouw.

Een heilig vuur laait op in ’t hart,

Wij weten van haar moed, haar smart.

Gij Duitse heerschers met uw praatjes,

Gij zijt dus bang voor zulke plaatjes!

Een vrouw, twee kinderen, voorwaar!

Is dit voor ’t Duitse rijk gevaar?

Vreest zo een groote sterke macht,

Soms toch nog geestelijke kracht?

En weet dat deze winnen zal

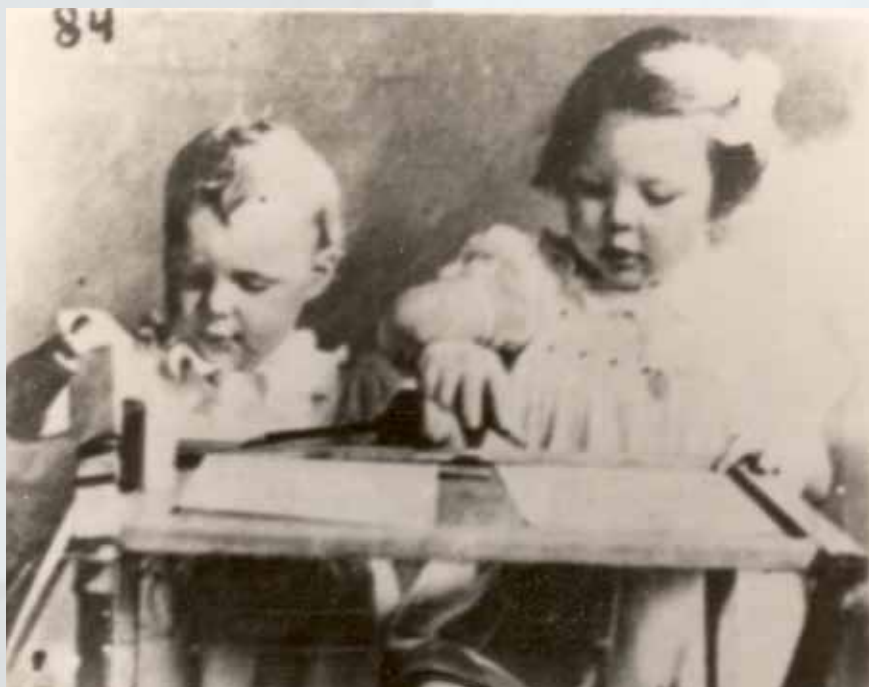
En dwaas bedrog slechts komt ten val!

(www.geheugenvannederland.nl)

Juliana met Beatrix en Irene

De Collectie Brandplaatjes van het Museum Rijswijk bevat slechts voor een deel ‘echte’ brandplaatjes. De andere foto’s in deze fotocollectie zijn foto’s die ook zijn verspreid onder de bevolking door mensen uit het verzet maar over andere onderwerpen gaan, zoals de foto met het gedicht over de Geuzengroep. Om een indruk te geven van de zeer verschillende onderwerpen, volgt hier een opsomming van een aantal van die foto’s:

Irene en Beatrix

- Landing Duitse parachutisten boven Den Haag, 10 mei 1940;
- Pamflet met bekendmaking dat Duitse troepen de stad Den Haag hebben omsingeld;
- Anjerdag, verjaardag prins Bernhard, bloemenhulde Huis ten Bosch, 29 juni 1940;
- Door RAF gedropt zakje thee uit het nog vrije Nederlands-Indië, om de bezette Nederlanders te bemoedigen;
- Verwoesting van de Pier in Scheveningen door de Duitsers voor de aanleg van verdedigingswerken;
- Diverse spotprenten, bijvoorbeeld over 'De Ooren Kwestie', nieuwe regels bij de identiteitsbewijzen;
- Plattegrond van Normandië met aantekeningen over het oprukken van de invasielegers;
- Portretten van Dwight Eisenhower, Winston Churchill, Franklin Roosevelt, Josef Stalin;
- Winterhulpaffiche waarop staat geschreven: 'Geen piek voor Piek' (de heer Piek was de NSB-gezinde voorzitter van de Winterhulp);
- Gevangenneming van Mussert, mei 1945;
- Verborgten Verzet, zie foto:

(In de bladeren van de tak zijn de silhouetten verborgen van koningin Wilhelmina, de prinsessen Juliana, Beatrix en Irene, plus prins Bernhard)

Deze nu relatief onbekende en kleine brandplaatjes zijn voor veel mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog van grote betekenis geweest. Het is mooi dat het Museum Rijswijk in het bezit is van deze bijzondere collectie.

Notities van onderduikers ontdekt

Ruud Poortier

Arton van Harten en Heleen Heidinga zijn met hun kinderen de huidige bewoners van Verhagen Metmanstraat 29. In hun woning hebben zij teksten van onderduikers gevonden. Aan de onderkant van de houten vloer, in de kruipruimte dus, zijn met potlood geschreven teksten uit november 1944 zichtbaar. De teksten zijn ondertekend door vier personen: A. Menschaart jr, J. Plomp, C. Plomp en J. Bangma, die aangeeft uit Rotterdam afkomstig te zijn. Uit de tekst ‘Hulde aan Hr. & Mevr. Bogaards’ maakten de huidige bewoners op dat zij hoogstwaarschijnlijk de bewoners van destijds waren. Dat laatste blijkt juist. Mevrouw Bogaards heet van zichzelf Plomp en dat verklaart waarschijnlijk de aanwezigheid van J. en C. Plomp.

Van een snelle navraag werden wij nog niet wijzer. Wel begrepen we dat er nog een zoon Plomp in leven is. **Graag zouden wij in contact komen met mensen die ons meer over het echtpaar en de onderduikers kunnen vertellen.** Meldt u zich dan bij de redactie!

Hieronder een overzicht van de gevonden teksten (opmerking tussen rechte haken is van de huidige bewoner).

A. MENSCHAART. JR.
 NACHT VAN 15 OP 16 November 1944
 ONDER DEZE PLANKEN GEKROPEN
 WEGENS DUITSCHE DRIEFJACHTEN
 AM

14-15
 15-16
 16-17
 17-18 November

NEDERLAND ZAL HERRIJZEN
 G.Z.G. [Niet goed leesbaar. Kan bijv. ook zijn
 O.Z.O.]
 V=VICTORIE
 DUITSCHLAND VERLIEST OP ALLE
 FRONTEN

J. PLOMP
 NACHT VAN 15 OP 16 NOVEMBER
 ONDERGEDOKEN WEGENS DUITSE RAZZIA

HULDE
 AAN
 HR. & MEVR. BOGAARDS

J. PLOMP
 HIER WEGGEKOPEN IN DE MAAND
 NOVEMBER.
 VOOR DE DUITSE GRIJPKLAUWEN.
 J. P.

C. PLOMP
 OPGEJAAGD IN DE MAAND NOVEMBER
 1944
 EN ONDER DIT STEL PLANKEN
 ONDERGEDOKEN
 OP HOOP VAN ZEGEN! SALUTUM. C. P.

DINSDAG 19 NOV.
 IE DAG VAN RAZZIA
 2 MOFFEN GEWEEST
 HEEL GEMOEDELIJK
 NIET GEZOCHT
 J. BANGMA. R.'DAM

J. BANGMA. R.'DAM
 HIER ONDER LAG IK OM NOVEMBER 1944
 VERSCHOLEN VOOR
 DIE ROTMOFFEN

De Vrede van Rijswijk 1697

De onderhandelingen van 'De Vrede van Rijswijk' vanuit de Spaanse optiek belicht.

Rob de Mooy

Wie het Rijswijkse Bos betreedt zal een ander, heringericht, rijksmonument aantreffen. Het bestaande monument dreigde door nieuwe maatschappelijke en economische ontwikkelingen te worden aangetast. Het gemeentebestuur besloot uiteindelijk het monument te beschermen en beter te beheren. Vooruitlopend op de herstelwerkzaamheden heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden dat de resten van de fundering van het legendarische Huys ter Nieuburgh blootlegde. De contouren van het gebouw zijn nu met hardstenen banden voor het publiek zichtbaar gemaakt. In grote granieten liggende panelen zijn bovendien de plattegronden en gevelaanzichten gegraveerd die de aanschouwer een beeld geven van hoe het eruit heeft gezien. Wie goed naar de gevel kijkt, ziet dat het terras in aanzicht voor de helft is getekend en de andere helft de volledige gevel weergeeft, zodat een volledig beeld van de architectuur ontstaat. Voor het terras rijdt net koning-stadhouder Willem III in zijn vierspanskoets voor. Schrijver dezes kan het weten, want hij is de maker van de tekening.

Kunstenaarsimpressie van Huys ter Nieuburgh (tekeningen Rob de Mooy)

De heropening van het bos was aanleiding om in Spanje eens te gaan onderzoeken hoe men daar de Vrede van Rijswijk heeft beleefd. Het boekje *'Ter Nieuwburg en de Vrede van Rijswijk'* uit de Rijswijkse Historische Reeks geeft een prachtig beeld van die tijd en het leek mij aardig om dat verhaal nu eens vanuit de Spaanse beleving te bekijken. Volgens de geschriften zouden de Spanjaarden er redelijk vanaf gekomen zijn in die bewuste onderhandelingen.

Ik heb het jubileumboek van de Catalaanse krant *El Periódico* kunnen bemachtigen waarin wereld-, Spaanse en Catalaanse geschiedenis omschreven staat. Deze rijk geïllustreerde 'pil' is speciaal voor de Catalaanse jeugd geschreven om hen bij de historische les te houden. En via voortreffelijke relaties bij het Rijswijks Historisch Informatiecentrum ben ik in bezit gekomen van de werken van Miguel Ángel Ochoa Brun die zes delen volschreef over de Spaanse diplomatie.

Zwervende door het Spaanse land tref ik Spanjaarden die aardig op de hoogte zijn van hun vaderlandse geschiedenis. Treffend daarbij is dat zij nimmer spreken over de 80-jarige oorlog maar de bezetting en kerstening van de 'Noordelijke Lage Landen' met excuses voor het schandalige optreden van de hertog van Alba (spreek uit Alba).

Wat voorafging aan de Vrede van Rijswijk

De situatie in Europa na de Vrede van Munster van 1648

Op 10 (of 11) augustus 1678 tekende Holland vrede met Frankrijk, samen met de geallieerden: Engeland, de Verenigde Provinciën en verscheidene andere staten van het Spaanse Rijk. Lodewijk XIV eiste gebieden op voor zijn eerste vrouw Maria Theresia van Spanje, als gevolg van de invoering van het devolutierecht. Het betekende het einde van de vijandelijkheden.

De Spaanse Nederlanden werden Oostenrijks bezit

Tussen 1678 en 1679 werden nog diverse verdragen gesloten, die het einde van de Hollandse oorlog inluiden. O.a. een verdrag met Spanje op 17 september 1678 en een overeenkomst tussen Frankrijk, Zweden en het Heilig Roomse Rijk op 5 februari 1678. Op 19 maart 1678 werd een verdrag ondertekend tussen Zweden en het Sticht Münster, gevolgd door een verdrag tussen Zweden en de Republiek der Nederlanden op 2 oktober 1679. Door de vrede tussen Frankrijk en de Nederlanden werden Spanje en de Duitse Keizer verplicht de macht van Frankrijk te erkennen.

Spanje stond grote delen van de zuidelijke Nederlanden af, zoals het Franse hertogdom Franche Comtat, Franche Comté met Besançon, het overgebleven deel van Artois en de gebiedjes rond de steden Belle, Bavag, Ypres (Ieper). Cambrésis (Kamerijk), Baillen (gelegen tussen Lille en Duinkerken), Cassel, Poperingue (Poperinge), Saint-Chislain, Sint Omaas, Valenciennes, Waasten, Maubeuge, Menen, Bouchain en Wervink. Tevens de Elzas, Lotharingen, Bouillon, Freiburg en nog andere delen. Deze opsomming geeft een aardig beeld van de Spaanse veroveringen die bij de Vrede van Utrecht in 1713 en bij de Vrede van Rijswijk in 1697 gedeeltelijk werden teruggegeven. Aan deze bezittingen werden door de Fransen nog de volgende gebieden toegevoegd: Aht (Aat), Binche, Charleroi, Gent, Kortrijk, Oudenaarde, Zoutleeuw, het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas en Veurne.

In juni 1686 werd de Liga van Augsburg gevormd met het doel de onderwerpingen van delen van Europa door Lodewijk XIV te bestrijden. Frankrijk negeerde deze negatieve reactie op zijn annexatieplannen. De Liga werd gevormd door de keizer van Oostenrijk, de hertog van Beieren, de Duitse Keurvorsten en prinses van diverse vrijstaten, de koning van Spanje en Zweden.

Ondertussen ging Frankrijk gestaag door met veroveringen. Reeds in 1683 verloren de Nederlanden, onder bestuur van stadhouder Willem III, delen van de zuidelijke grensgebieden en in 1684 Luxemburg, Trier en in Zuid Frankrijk het prinsdom Orange.

In 1688 trokken de troepen van Lodewijk XIV de poorten van Keulen en Luik binnen alsmede de Palts. Het werd een lange oorlog op vele fronten en zeer verspreid, zowel ter land als ter zee. In 1693 werd overduidelijk dat een definitieve overwinning op welke tegenstander dan ook onmogelijk was. De middelen raakten op en alle partijen raakten uitgeput. Uiteindelijk entameerde men onderhandelingen die tot niets leidden en daardoor werd de oorlog in 1694 weer hervat. De ondertekening door de hertog van Savoie, Victor Amadeus II, van een vredesakkoord voor afscheiding van Frankrijk in 1696 legde de basis voor de definitieve onderhandelingen.

De situatie aan de Spaanse kant

De val van de Spaanse Kroon, het huis Aragon

In de laatste decennia van de 17^e eeuw tekende zich, ondanks het voortduren van de oorlog met Frankrijk, economisch herstel af in Catalonië. Karel II, de laatste monarch van het Oostenrijkse (Habsburgse) Huis stierf zonder nageslacht. De op zijn dood volgende successieoorlog had invloed op de belangrijkste machten van Europa.

Op het Iberisch schiereiland stond men achter de voordracht van aartshertog Karel van Oostenrijk, maar Castilië schaarde zich achter de Franse prins Filips. De eindoverwinning betekende de ontakeling van de politieke instituties van

Het erfgoed van de kinderloze Karel II van Spanje (1661-1700) bracht heel Europa in beroering (schilder Sánchez Coello, Museo der Prado, Madrid)

de kroon van Aragón, maar vooral het einde van de Catalaanse Staat. Mogelijk liggen hier de wortels van het onbedwingbare verlangen van de Catalanen naar zelfstandigheid.

Toen Frankrijk in 1667 en 1668, twee jaar na het overlijden van Filips IV, de door Spanje bezette gebieden in Vlaanderen opeiste ontstond de nodige opschudding. In 1673 vonden nieuwe schermutselingen en vijandige bejegeningen plaats, ook wel de Hollandse oorlog genoemd. Deze resulteerden na vele gevechten in de Vrede van Nijmegen, die in 1678 werd geratificeerd.¹ Via de 'Chambres de Réunion' en het devolutierecht eiste Lodewijk XIV, echter, voor zijn eerste

vrouw Maria Theresia van Spanje, weer de nodige gebieden op. Spanje betaalde de volle prijs en verloor aan Frankrijk de bovenvermelde steden en gebieden. De veroveringen van Lodewijk XIV gingen gestaag door.

De situatie in Catalonië

Catalonië² had zwaar te lijden van de heerszucht van Lodewijk XIV. Rousillon, thans Frans gebied, was destijds in Spaanse handen. Tot op de dag van vandaag wordt aan beide zijden van de grens in de Pyreneeën Catalaans gesproken en zijn de vlaggen identiek: oranje-geel gestreept. In 1674 werden nog vrijheidstrijders aangeklaagd en in Vilafrance del Conflent (nu een toeristisch vestingstadje) geëxecuteerd.

Gedurende 'La guerra de la Liga de Augsburg' (1689–1697), werd het leven in Catalonië definitief geconditioneerd en beheerst door de Fransen en daar leden de bewoners behoorlijk onder. Eigenlijk was dit een koekje van eigen deeg: de Spanjaarden konden er immers ook wat van. Wat hadden de Hollanders niet geleden onder de dwingelandij van de Spaanse Kroon, die de noordelijke gebieden weer wilde kerstenen.

In de Spaanse Pyreneeën en langs de 'Costas' werden een aantal steden door Franse invasielegers bezocht, hetgeen resulteerde in de overgave van Ripoll in 1690, Roses in 1693 en de overmeestering van Palamós en Girona³, alsmede

Hostalrie en Castell Follit de la Roca. In 1691 had de Franse vloot al bombardementen met kanonskogels en mortiergranaten uitgevoerd op Barcelona en Alicante. In 1697 stonden de Fransen voor de poorten van Barcelona om na twee maanden beleg de stad in te nemen. Korte tijd later zorgde 'La paz de Ryswick en el castillo de Nieuwburg de Ryswick' voor de teruggave van alle bezette gebieden.

In Catalonië duurde de oorlog echter voort, de militaire aanwezigheid bleef ongewijzigd en er vonden tal van schermutselingen plaats tussen Franse soldaten en de, voornamelijk, boerenbevolking.

Catalonië (Catalunya) eind 17^e eeuw

De onderhandelingen in Huys ter Nieburgh

De gespannen situatie in Europa, veroorzaakt door de vele veroveringen van Lodewijk XIV, noopte de geallieerden tot handelen. Op 10 augustus 1697 viel Barcelona in handen van de Fransen en de Franse marine oogste een daverende overwinning in de slag om 'El Cabo de San Vicente', het zuidelijkste puntje van de Algarve in Portugal.

De monarch van Zweden, Karel XI, bood aan als bemiddelaar op te treden bij de onderhandelingen. Ondanks zijn eclatante militaire overwinningen wilde ook Lodewijk XIV wel een oplossing voor de conflicten en wel om twee redenen. Ten eerste, omdat het voortzetten van de oorlog een aanslag op de schatkist betekende en ten tweede, omdat Lodewijk XIV de ambitie had op korte termijn, na de dood van Karel II, de Spaanse troon over te nemen ten gunste van zijn kleinzoon Filips

van Anjou. Vandaar dat hij aandrang op een bezegeling van de vrede met Spanje en met spoed een ambassadeur naar het Madrileense hof stuurde. Engeland en Holland, Willem III dus, grepen deze omstandigheid aan en knoopen als eersten banden aan, direct gevolgd door Spanje en, slechts morrend, door de Duitse keizer Leopold I, die vreesde afgezonderd te blijven ten opzichte van het grote Frankrijk. 'En el castillo de Nieuwburg de Ryswick cerca de La Haya' werden op 9 mei 1697 de eerste voorbereidingen getroffen voor de vredesonderhandelingen.

De vertegenwoordigers

De gezanten meldden zich bij hun eigen ingangen van het 'Maison Royal de Ryswick'. Het boekje uit de Rijswijkse Historische Reeks schrijft geanimeerd over deze rituelen.

Kleurengravure van de onderhandelingen in Rijswijk (uit 'Una Gran Guerra por una Gran Herencia')

Wat schrijft Spanje hierover:

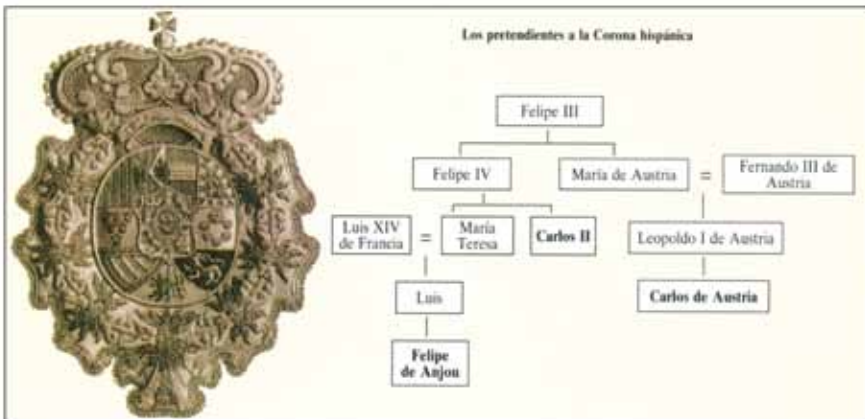
Voor Spanje treedt, als eerste vertegenwoordiger Don Francisco Bernaldo de Quirós op, en Conde de Thirnepond⁴ als de tweede gevolmachtigde. Deze heer was een Vlaams edelman en heette Louis – Alexander de Schockart en hield een voorbespreking met de Franse gevolmachtigden in een vergadering in de Baroni van Gaesbeke, namelijk met de vertegenwoordigers van Frankrijk: Nicolás Harlay, Verjus de Crecy en François de Callières⁵. Voor de Verenigde Provinciën waren Van Weede van Dijkvelt en Willem van Haren (of Haaren) en de heer Boerl (of Boerel) aanwezig.

De val van Barcelona maakte dat Spanje vaart wilde zetten achter de onderhandelingen. Deze verliepen nogal moeizaam, want Spanje eiste terugkeer naar de internationale situatie, zoals die in de Vrede van Westfalia in 1648 was vastgelegd.⁶ Engeland streefde naar het in stand houden van de akkoorden van de ‘Paz de Nimega’.⁷

Uiteindelijk ondertekenden Holland, Engeland en Spanje de vrede met Frankrijk in de nacht van 20 naar 21 september 1697. Spanje verkreeg het beheer over de gebieden in Catalonië, alsmede over de ‘Lage Landen’. Frankrijk behield het westelijke deel van het eiland Santo Domingo⁸ en Haïti.

In Spanje gingen echter stemmen op tegen de wijze waarop Bernaldo de Quirós in deze zaak onderhandeld had. Zijn volharding in het terugwinnen van Luxemburg, hetgeen uiteindelijk was gelukt, was twijfelachtig omschreven en onduidelijk weergegeven. De zieke monarch van Spanje was niet meer geïnteresseerd in een herovering van de gebieden met geweld, maar prefereerde de diplomatieke weg en zo geschiedde.

Planteamiento del conflicto sucesorio

De Spaanse erfopvolging

Het probleem van de Spaanse erfopvolging domineerde de politiek in heel Europa gedurende de laatste decennia van de 17^e eeuw. De belangstelling van Lodewijk XIV voor de Spaanse troon dateerde al vanaf zijn huwelijk met Maria Theresia, officieel bekrachtigd op 9 juni 1660. Zij had geen recht op erfopvolging op de Spaanse troon, vanwege haar burgerafkomst, maar daarmee namen Lodewijk XIV en zijn raadslieden geen genoegen. Na de dood van de erfgenaam Baltasar Carlos (1661), nam de aandring van Lodewijk om de totale Spaanse monarchie te verkrijgen door de komst van een nieuwe erfgenaam, de toekomstige Karel II, wat af. Lodewijk XIV probeerde middels diplomatieke akkoordjes met overige geïnteresseerden in de Spaanse kroon, kleine stukjes van het Spaanse bezit buit te maken.

Een deelovereenkomst, in het geheim gesloten met keizer Leopold I en ondertekend op 19 januari 1668, voorzag in de verdeling van gebieden van de Spaanse monarchie, in de veronderstelling dat de jonge en ziekelijke koning Karel II, niet lang zou leven. De verdeling voorzag voor de keizer in de gebieden in Amerika ('Las Indias') en de bezittingen in Italië; de rest zou voor Frankrijk zijn. Karel II bleef echter nog 30 jaar leven en de andere Europese mogendheden moesten daar met hun politieke interessen onvermijdelijk rekening mee houden.

Het resultaat van dit alles was de ondertekening van een serie nieuwe verdeelovereenkomsten. Deze stelden niemand van de contractpartijen tevreden en schoffeerden de publieke Spaanse opinie behoorlijk. In deze diplomatieke manoeuvres moesten de maritieme machten voor scheidsrechter spelen tussen de voornaamste geïnteresseerden: Frankrijk en Oostenrijk. Het gemeenschappelijk doel van de Hollandse en Engelse diplomatie in deze zaak was het tegenhouden van de oprichting van een Spaans–Duits keizerrijk. Het vermoeden dat de huwelijken van Karel II met Luisa de Orléans en Mariana de Neoburgo (Palts-Neuburg) geen erfopvolging zouden voortbrengen, verhevigde later deze internationale druk en verhoogde de spanningen aan het hof van Madrid.

Het probleem van het uitblijven van een troonsopvolger resulteerde in bizarre roddels en achterklap. In 1699 deed in de omgeving van het hof het gerucht de ronde dat de koning rond zijn veertiende levensjaar was betoverd met een brouwsel dat hem impotent zou hebben gemaakt. Om deze hekserij ongedaan te maken werd de hulp van Mauro Tenda ingeroepen, een monnik, een Saboyano van origine en bekend duivelsuitdrijver, en deze liet zijn kunsten op de monarch los. Maar ook deze bovennatuurlijke remedies resulteerden niet in een opvolger en uiteindelijk werd Mauro Tenda, samen met zijn belangrijke beschermer, de biechtvader van de koning, pater Froilán Diaz, met zijn botjes (waarschijnlijk bezweringsartikelen) naar het gevang gestuurd.

De volgorde van erfopvolging van de Spaanse monarchie was van te voren vastgelegd in artikel 12, 13, 14 en 15 van het testament van Filips IV, met uitzondering van de Franse tak om staatsredenen bij het afstand doen van Maria Theresia. Als eerste nakomeling werd prinses Margarita, dochter van Filips IV en Marianne van Oostenrijk genoemd en daarna prinses Maria, zuster van Filips IV en wettig echtgenote van Ferdinand van Oostenrijk en de moeder van keizer Leopold. En als laatste in de opvolging, Karel Emanuel van Savoie, afstammeling van Catalina, dochter van Filips II die getrouwd was met de hertog van Savoie.

Ferdinand (José Fernando) was om verschillende redenen de betere erfgenaam, zeker in combinatie met zijn opvolging ten gunste van de Wittelsbach van Beieren en er was geen beter voorstel voor een evenwichtig Europa. Toen in september 1696, na alarmerende berichten over de achteruitgang van de gezondheid van Karel II, de koning zijn testament opstelde, wees hij José Fernando aan als zijn universele erfgenaam. Noch Lodewijk XIV noch Leopold I beruften in hun uitsluiting van de verdeling.

Na de 'Pax de Ryswick' met de 'benepósito' (instemming) van Holland en Engeland, kwamen Lodewijk XIV en Leopold I overeen het verdelingstraktaat van de Spaanse monarchie voor akkoord te verklaren. De bijbehorende stukken werden in september/oktober 1698 ondertekend. Volgens dit akkoord zouden Spanje en haar overzeese gebiedsdelen toekomen aan de gekozen prins van Beieren; Milaan aan aartshertog Karel van Oostenrijk; en de Italiaanse bezittingen, Sicilië en Baskenland aan Frankrijk.

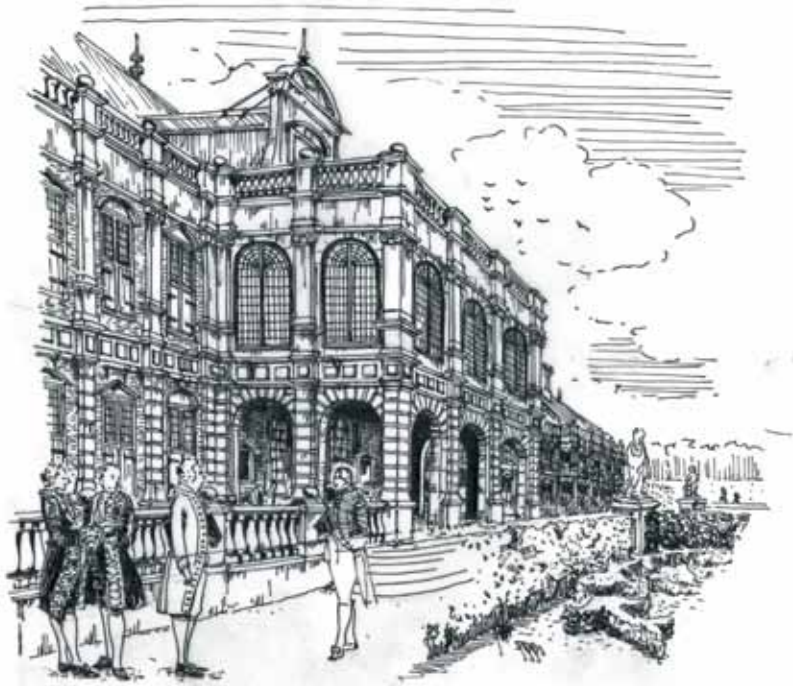
Het laatste deeltraktaat, opnieuw afgesproken tussen Frankrijk en de maritieme mogendheden, werd zonder interventies van de keizer in maart 1700 getekend. Met het akkoord in de hand voegde Frankrijk Lotharingen toe aan zijn voormalige veroveringen: de hertog van dit gebied zou als compensatie het Milanese deel krijgen. De rest zou in handen komen van de kandidaat-keizer, aartshertog Karel van Oostenrijk.

Ondanks de deeltraktaten maakte het sentiment van de Spanjaarden, of beter gezegd de 'Castellanos' een knieval voor de Franse opvolging. Toen de Staatsraad in juni 1700 in Madrid vergaderde, kozen bijna alle leden ten gunste van de Franse kandidaat. Het Vaticaan kwam ook tot de conclusie dat de Franse opvolging te prefereren was, omdat die het minst schadelijk was voor de vrede in Europa.

Op 2 oktober 1700 redigeerde Karel II een testament voor degene aan wie hij de totale monarchie overliet, namelijk aan Filips, hertog van Anjou en kleinzoon van Lodewijk XIV. Een maand later, op 1 november, overleed de laatste telg van het Spaans-Oostenrijkse hof. In diezelfde maand bewezen de meest belangrijke steden eer aan de nieuwe Koninklijke standaarden van de Castiliaanse Kroon en werd, naar een oude traditie, het nieuwe Staatshoofd Felipe de Anjou tot koning uitgeroepen met de kreten '*Castilla, Castilla, Castilla, Castilla por su Magestad Felipe V*'.

De kroning van Filips V

Kunstenarsimpressie van Huys ter Nieuburgh (tekeningen Rob de Mooy)

Over de geallieerden schreef Quirós in 1694 het volgende: *‘Los aliados no agrade en los sacrificios de España que para éstos no bastan para sostener la guerra. No miran los males de enemigo y no se fijan en los propios. El mayor obstáculo para la paz consiste en haberse de concertar sus opiniones.’* [De bondgenoten zijn niet erkentelijk voor de offers van Spanje, die voor hen niet voldoende zijn om de oorlog te steunen. Ze hebben geen oog voor de verliezen bij de vijand en letten niet op hun eigen gebreken. Het grootste obstakel voor de vrede is erin gelegen hun opvattingen op een lijn te krijgen.]

In dat zelfde jaar schreef de ambassadeur van Venetië en Wenen aan de Staatsraad: *‘De nuestros aliados no tenemos que esperar ni válido ni oportuno remedio. No del Señor Emperador por su inmensa distancia y deversión de sus fuerzas en Hungría en el Alto Rhin. No del Rey Guillermo de Inglaterra porque o no puede o no quiere asistirnos como debiera o no quieren sus cabos ejecutar sus órdenes, según lo están diciendo las exposiciones. No de Holandeses, por sus aviesas y cautelosas máximas, que tienen tan diversas fines, y mucho menos de los demás aliados, cuya impotencia es notoria.’* [Van onze bondgenoten hebben we geen deugdelijke of geschikte oplossing te verwachten. Niet van de Keizer, omdat die zo ver weg is en zijn strijdkrachten opgehouden worden in Hongarije. Niet van koning William van Engeland, ofwel omdat hij ons niet behoorlijk kan of wil bijstaan ofwel omdat zijn legerleiders zijn bevelen niet willen uitvoeren, zoals in de verslagen vermeld staat. Niet van de Hollanders, om hun valse, omzichtige uitgangspunten met eigen bedoelingen, en al helemaal niet van de overige bondgenoten, wier onmacht evident is.] Kort gezegd: weinig steun voor de Spanjaarden die vervolgens hun vestingen gingen versterken.

Gebruikmakend van de onderhandelingscapaciteiten van beide voornoemde ambassadeurs, werd snel besloten tot het houden van een ‘Congreso de La Haya’ in 1695 op voorspraak van Quirós. Later, in 1697, was hij de representant van Spanje bij het begin van de onderhandelingen voor ‘el Congreso de Paz Ryswick’.

‘La localidad Holandesa de Ryswyk, sita entre Delft y La Haya’ werd op verzoek van keizer Leopold gekozen om politieke implicaties te voorkomen. Door middel van deze vergadering probeerde men een einde te maken aan de strijd tussen de machtige betrokkenen. De onderhandelaars vonden onderdak in ‘la Maison Royal de Ryswick’⁹. Er deden een groot aantal ‘plenipotenciarios’¹⁰ mee, voornamelijk prinses uit het Duitse Rijk.

De Spaanse vertegenwoordiging presenteerde een tegenvoorstel op 27 mei 1697. De Fransen deden een contravoorstel op 1 juni, waarop de Spanjaarden weer reageerden op 4 juni.

Het doel van de onderhandelingen was te komen tot beëindiging van de oorlog en de verplichting voor een deel van de geallieerden en Lodewijk XIV, de bezette gebieden terug te geven, conform de status quo van de Vrede van Nijmegen. De Vrede van Rijswijk, waaraan rijksmonument ‘Het Rijswijkse Bos’ nog herinnert, werd uiteindelijk getekend op 20/21 september 1697.

Noten van de schrijver

1. Het devolutierecht was een vorm van erfrecht waarbij kinderen uit een eerste huwelijk recht hadden op de bezitting die tijdens dat huwelijk waren verworven. Geen verheffende zaak zoals men lezen kan in deel 3 van de Rijswijkse Historische Reeks.
2. In het werk van Jean van Duren, 1725, 4 vols, II pp. 110 – 111, bevinden zich twee gravures van Maison Royale de Ryswick.
3. Voor gebieds-, plaats- en persoonsnamen is de hedendaagse spelling gebruikt. Voor citaten en plaatsnamen uit de geraadpleegde buitenlandse literatuur wordt de Spaanse of Franse versie gebruikt wanneer de algemene bekendheid niet zeker is en wordt in voetnoten de Nederlandse vorm weergegeven.
4. Van de persoonsnamen is in de voetnoot de Spaanse of Franse vorm weergegeven.

Literatuurlijst

- Miguel Ángel Ochoa Brun, *Historia de la Diplomacia Española La Edad Barroca*, II VIII, Biblioteca Diplomática Española Sección Estudios 6, blz. 173 t/m 189
- Director Antonio Franco, *Historica de Catalunya* El Periódico Urgell, 71–73, Enlace editorial: Josep Maria Cadena, afdeling 11, La destrucción de la Corona de Aragón (1659–1716), blz. 16, uitgave van de (tweetalige) krant El Periódico de Catalunya,
- Kroniek HVR, register artikelen (1984–1994), 12.0 Internationale contacten en organisaties
- Jaarboek HVR 1997, samenvatting van de lezingen op het symposium 'Vrede van Rijswijk'
- *Geschiedenis van Rijswijk*, Gemeentearchief Rijswijk 1997, blz. 34 t/m 39

Met bijzondere dank aan de medewerkers van het Rijswijks Historisch Informatiecentrum, in het bijzonder de bijdrage van Els van Rooyen.

Noten

- 1 Las paces de Nimega Ratisbona
- 2 ook: Catalunya
- 3 ook: Gerona
- 4 ook wel als Tirremont of Tiremout geschreven
- 5 ook: Cailhieres
- 6 de Vrede van Münster
- 7 de Vrede van Nijmegen 1678
- 8 artikel 25 van het vredetraktaat
- 9 het Koninklijk Huis te Rijswijk
- 10 Europese gevolmachtigden

Glasatelier
O U D R I J S W I J K B V

GLAZENIERSBEDRIJF

www.glasatelier.nl

Loodstraat 26 - 2718 RW Zoetermeer Tel. 079 - 361 86 65 - Fax 079 - 361 84 93

E-mail: info@glasatelier.nl

De familie Van der Stap in Rijswijk

H.A.G. (Harry) van der Stap

De familie Van der Stap zou mogelijk oorspronkelijk uit België afkomstig kunnen zijn (daar komt zo'n naam vaker voor) en in de 16e eeuw na de val van Antwerpen in de Tachtigjarige Oorlog zoals zovelen in Nederland zijn beland, allereerst in Vlaardingem. Een ver familielid, Marcel van der Stap heeft alles over de familie uitgezocht. Aan hem danken we de geschiedenis van vóór mijn overgrootvader. Als eerste is in ieder geval de 'stamvader' Thomas in 1669 omschreven, die in Maasland gehuwd was. Duidelijker staat vast dat nadien drie generaties Van der Stap in Pijnacker woonachtig waren en dat ze als handwerkslieden hun brood verdienden.

Laurens van der Stap

Van der Stap in Rijswijk

Rijswijk komt voor het eerst in beeld bij de schoenmaker Johannes van der Stap, die in 1768, als vierde generatie, in Pijnacker geboren is en in 1824 in Rijswijk is gestorven. Met hem is de familie dan, zeker vanaf zijn huwelijk in Rijswijk op 16 mei 1796, Rijswijks geworden. Eén zoon was Leonardus (Leendert 1796-1887), dus zeker voor de tijd van toen zeer oud geworden) die als beroep 'baardscheerder' opgaf. Eén van zijn vele kinderen was de huis- en decoratieschilder Laurentius Johannes (Laurens, 1829-1903) die behalve 'Opperbrandmeester' voor de gemeente Rijswijk, ook nog meer dan 50 jaar koorlid en later dirigent van het zangkoor 'Gloria Deo' van de Bonifatiuskerk was. Op het kerkhof aldaar staat nog een grafmonument aan de weduwe geschonken door het dankbare koor. Zelf heb ik nog een dirigeerstok in mijn bezit, die op 15 november 1898 bij zijn gouden 'jubilé' door het koor aangeboden werd aan '*Zijnen verdienstelijken Directeur*'. Van hem heb ik ook nog veel tekeningen, waaruit zijn schilderstalent blijkt.

Laurens huwde met Geertruida Kloosterman, waaruit tien kinderen voortkwamen en na haar overlijden huwde hij opnieuw en wel met haar zuster Wilhelmina, waaruit nog drie kinderen ontsproten. De meeste van die dertien kinderen zijn jong gestorven.

Het voorlaatste kind was mijn grootvader Adrianus Johannes (Adriaan, 1879-1956) die gestorven is toen ik 12 was. Hij heeft als concertzanger met de artiestennaam Ari Vadèsta furore gemaakt. In tegenstelling tot zijn vader die schilderen als 'hoofdmoot' had en de muziek er bij deed, liep dat bij hem uiteindelijk andersom. Toch zijn er van Adriaan ook mooie tekeningen: ik herinner me nog dat het Rijswijks Museum toen een aparte vitrine over hem had ingericht met tekeningen, onder andere van Rijswijkse boeren. Over zijn internationale zangcarrière zal ik niet uitweiden: deze staat goed omschreven in het boek van de Rijswijkse historische reeks: '*Van rederijderskamer tot theater*' (deel 8, Rijswijk 1991, pagina 38-40).

Voor Rijswijk is het nog interessant te weten dat de vele schilders uit de Rijswijkse School tot zijn vriendenkring behoorden. Ik heb in mijn huis nog schilderijen van Adri Visser, Otto Kriens (hij was decorateur van het interieur van de Titanic en zodoende liggen er ook nog schilderijen van hem op de zeebodem!), Pieter de Regt en vader en zoon Bloppoel. Ook ben ik als kleine jongen met opa aan het handje nog in De Doelen (vlak vóór de afbraak!) geweest bij de schilder Henk Leurs en in Voorburg bij de Haagse Stadsbeeldhouwer Albert Termote, die oorspronkelijk Vlaming was en in de Eerste Wereldoorlog één der vele Belgische vluchtelingen.

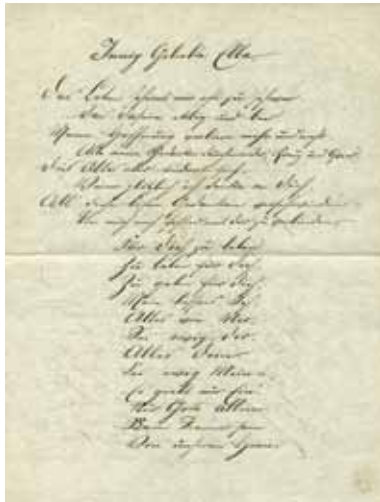
Een jonge Adriaan van der Stap

Eén van zijn vrienden was ook de bekende Vermeer-vervalser Han van Meegeren. Een interessante anekdote was, dat deze een keer langs kwam: 'Er is ergens een feest, ga je mee?' Op de vraag van zijn huishoudster, wanneer hij terugkwam, werd aarzelend gezegd: 'Nou ja, misschien vanavond laat'. Uiteindelijk duurde het een hele week, voordat hij weer boven water kwam...

Dat de familie muzikaal was, bleek ook bij zijn neef Bram, van wie ik nog een sigarendoes heb met het opschrift: '*Bram van der Stap, Delfts Bariton*'. Ik heb die naam een keer op internet ingetikt en zag waarachtig, dat er in Delft een grafmonument is met zijn afbeelding en het opschrift uit 1946: '*Hij zong voor kerk en vaderland*'. Het is er nog steeds en ik heb het kortgeleden bezocht.

Op te merken is dat behalve de naam 'Kloosterman', ook de namen 'Hilgersom' en 'Van der Laan' in de familie voorkomen; dat schijnen echte Rijswijkse namen te zijn.

Het is zeker dat Leendert al op de Van Vredenburgweg, die vroeger Zandweg heette, woonde. Daarvoor was het postadres van *dit* gedeelte Heerenstraat 74-78 en dáárvoor begon de Zandweg bij het huidige Ruysdaelplein. Deze huizen zijn even na 1900 afgebroken, maar ze zijn nog te zien op de ets van La Fargue uit 1751: '*t Dorp Rijswijk van agteren te zien*'. Deze huizen moesten blijkbaar afgebroken worden, maar Adriaan heeft toen de huidige nummers 8 t/m 20 (dus ook het huidige tuincentrum) doen bouwen. Hij heeft er echter wél voor gezorgd dat een fraaie 18e-eeuwse deur van Van Vredenburgweg 12 voor

Een liefdesverklaring van Adriaan aan zijn vrouw Ella

afbraak gespaard bleef. Het achterhuis op het Juliaalaantje - eerst de keuken en waskeuken van de afgebroken panden - heeft hij naar zijn inzichten verbouwd en als woonhuis betrokken. Hij woonde er tot zijn dood. Bij de poort op het Juliaalaantje werd het naambord '*Ari Vadèsta Concertzanger Leeraar Solozang Oud Italiaanse 'Bel Canto' Zangmethode*' aangebracht en hij oefende dus vanaf 1920 tot aan zijn dood in december 1956 het beroep van zangleraar uit. Tot zijn leerlingen behoorden ook de destijds bekende broers Willy Derby en Lou Bandy. Daarvoor woonde hij enige jaren in Frankfurt-am-Main, waar hij er een *Gesangschule* op na hield; in Frankfurt leerde hij zijn vrouw Ella Rahnstadt kennen en uit hun huwelijk kwam hun zoon Nio, mijn vader, voort.

Uiteindelijk definitief terug met vrouw en kind in Rijswijk strandde het huwelijk helaas snel. Ella verliet het pand en in 1921 deed Claire Laup als inwonende huishoudster haar intrede. Zij was één der vele Duitse vrouwen die aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, door honger gedreven, Nederland overspoelden. Aan de 'Duitse dienstboden' is in het Jaarboek 2003, in een apart hoofdstuk, nog speciale aandacht gewijd. Tot haar dood in 1972 heeft Claire in het Juliaalaantje gewoond. Ondanks haar Duitse nationaliteit was zij, zoals dat destijds heette, 'goed' in de oorlog. Dat kwam ook tot uiting toen zij na het Nazibewind, in

Claire Laup en Adriaan van der Stap

1946 zonder problemen van de kant van onze overheid tot Nederlandse naturalisatie kon overgaan.

Een inwonende huishoudster gaf natuurlijk voer voor een roddelcircuit. Nu kon het Rijswijk van toen met zijn vele artistieke inwoners (de meesten waren kunstschilders) nog wel veel hebben, maar Claire Laup heeft het later toch nog nodig gevonden haar omgeving te vertellen dat ze met Ari altijd *'rein gelebt'* had. Claire heeft met haar markante verschijning zeker zo'n halve eeuw haar stempel op Oud-Rijswijk gedrukt.

Eveneens inwonend was een nooit getrouwde zuster van Adriaan, Josefien (1869-1954). Josefien, dat kon destijds niet missen, was geboren op 19 maart, de heiligendag van Sint Jozef. Zij kon met haar houten been, veroorzaakt door een ongeluk met een tram, minder uit de voeten; zij verbleef óók tot haar dood op het Juliaalaantje.

Nio (1912-1978) verliet het huis op 18-jarige leeftijd en werd later een echte Hagenaar, ondanks het feit dat hij in Amsterdam geboren was. Dat was een bewuste keuze van zijn vader. Vóór de bevalling werd er aldaar tijdelijk een woning afgehuurd, want 'hun kind moest in de hoofdstad van het land geboren worden'!

Mijn broer Ton, geboren 28 december 1943 en ik, geboren op dezelfde dag (!) in 1944, dus beiden op 'Onnozele Kinderen', zijn uiteindelijk na eerst korte tijd in Den Haag te hebben gewoond, in de Amsterdamse binnenstad opgegroeid. Ton is uiteindelijk Amsterdammer gebleven, maar ik werd vanaf 14 januari 1970 (onze trouwdag) Rijswijker en woon nu dus al meer dan 41 jaar op het Juliaalaantje.

Het huis op het Juliaalaantje

Als zodanig is het huis op het Juliaalaantje (voorheen *'Agtergangspat'*) het enige 'oude' gebouw dat is overgebleven. Mogelijk zou het een kapel geweest kunnen zijn; de thans nog bestaande moerbeiboom zou hierop kunnen wijzen. In ieder geval heeft mijn grootvader bij het openbreken van een vloer mooie tegels ontdekt en in de fundering oude handwerkstenen ('Rijswijkse moppen'). Die tegels sieren thans het huisinterieur en de moppen zijn zichtbaar in de serre die hij heeft laten bouwen.

Zoals gezegd heeft hij het huis naar zijn inzichten verbouwd. Hij liet zich inspireren door wat hij in Italië gezien had. De glas-in-loodramen zijn hier een voorbeeld van. Méér uitgesproken is de verbouwing van een schoorsteen. Hierop werd een te luiden klok aangebracht en zo zou het een Italiaanse *'loggia'* moeten voorstellen. In het toenmalige 'rijke roomse leven' had het dan een idee van een Angelustorentje. Over het torentje is nog een leuke anekdote te vertellen: als Ari's huishoudster in de Herenstraat boodschappen deed en hij had haar om welke reden dan ook direct nodig, dan luidde mijn grootvader de klok en wist ze dat haar aanwezigheid verlangd werd.

De ouderdom van het huis zal moeilijk te traceren zijn, al is er op één buitendeur een 'zakkendragers'- afbeelding met het jaartal 1567. Of die mogelijk later aangebracht is, zal helaas een geheim blijven. Van insiders heb ik wél vernomen als zou de tuinmuur op het Julialaantje 17e-eeuws zijn. Dat zou aan de stenen en ook aan het gebruikte cement te zien zijn. In het huis is ook een pomp met twee hengsels: één voor het regenwater en één voor het welwater; die pomp schijnt in de oorlog nog gebruikt te zijn.

In de bijbehorende tuin trof ikzelf na enig graaf- en spitwerk nog twee fraaie gemetselde stenen riolen aan. Uit overlevering heb ik vernomen dat er behalve de nog bestaande regenwaterput, ergens onder in de tuin nóg een oude gemetselde put zou zijn. Er zou dus nog werk aan de winkel kunnen zijn.

Het huis op het Julialaantje had géén huisnummer. Dat was destijds geen bezwaar: geadresseerde post 'Van der Stap, Julialaantje Rijswijk' kwam altijd keurig aan. Na het overlijden van mijn grootvader liet Claire Laup 'Huize Vadèsta' op de poort schilderen en gaf het postadres 'Huize Vadèsta' ook geen enkel probleem. Dat kwam pas later bij de intrede van de postcode: dáár moest een huisnummer bij. Ik ben toen hiervoor naar het stadhuis getogen. De dienstdoende ambtenaar zei eerst: *'Het bestáát niet dat U geen nummer heeft'*. Na mijn reactie: *'Toch is het zo, daarom ben ik hier, toch?'* ging de gemeente uiteindelijk overstag. Op mijn verzoek het huis nummer 1 te geven (het ligt tenslotte aan het begin van het laantje), werd afwijzend beslist met het argument dat de andere nummers dan moesten 'opschuiven'. Uiteindelijk werd het nummer 1A. De consequentie was dan wél dat Van der Sande (nummer 1) en Van der Stap (1A) er aan vast zaten zeer vaak elkaars post in de juiste bus te gooien! We kwamen elkaar dan ook regelmatig met brieven in de hand tegen...

Het huis ernaast - voorkant op de Van Vredenburgweg en achterkant op het Julialaantje - was de smederij van de gebroeders Klumper (afgebroken in 1973). Dat moet ook een oud gebouwte geweest zijn. Tot op hoge leeftijd verrichtten zij hun werk. Ik herinner me het geluid van het gestamp van de smidshamers, als ik bij opa logeerde, nog goed.

De huizen van Van der Stap aan de Van Vredenburgweg

Epiloog

Zo'n ruim 200 jaar is de familie van der Stap dus Rijswijks; met name heeft mijn overgrootvader Laurens in de 19e eeuw zijn stempel op Rijswijk gedrukt en aan mijn grootvader Ari Vadèsta danken we het pittoreske huis op het Juliaalaantje. Zeker de eerste jaren hebben we van diverse voorbijgangers veel positiefs over hem gehoord. Zo herinner ik me nog goed dat de oude melkboer Van der Voort uit de Schoolstraat, me vertelde dat Ari zo mooi gezongen had bij de begrafenis van zijn moeder. Ook heeft mijn, helaas in 2004 overleden, echtgenote Agnes zich destijds met het Buurtschap Oud Rijswijk én als lectrice bij de Bonifatiuskerk, in Rijswijk verdienstelijk gemaakt.

Na enige generaties overgeslagen te hebben, is er kortgeleden toch weer kunstzinnig talent in de familie tevoorschijn gekomen, dit keer als schrijverstalent: mijn nicht Sophie, dochter van mijn broer Ton, maakt heden furore als schrijfster. Net als mijn grootvader Ari Vadèsta destijds, heeft zij thans ook landelijke bekendheid gekregen.

Helaas geldt dit ook voor mijn dochter Anneke, (12 december 1983-11(?) juli 2005), één van onze drie uit Indonesië geadopteerde kinderen, die zeer getalenteerd was op het gebied van tekenen. Vlak voor haar dood kwamen er tekeningen van haar in het Manga-boekje 'Chocolate Lime Open Minded' voor. Ter ere van haar nagedachtenis is hierbij ook een tekening van haar. Op enige maanden Indonesië na, was zij tenslotte óók Rijswijkse.

Tekening gemaakt door Anneke van der Stap

Olie onder ‘Groot’ Rijswijk

W.J. Evert van de Graaff

De meeste Rijswijkers weten wel dat er aan de Volmerlaan een groot kantoor van de Shell staat. Het geel-blauwe ‘KSEPL’-laboratorium was zelfs het eerste grote kantoorgebouw dat in 1959-1961 in de toen nog vrijwel lege Plaspoelpolder werd neergezet. Veel Rijswijkers zullen ook gezien hebben dat dit ‘Koninklijke/Shell Exploratie en Produktie Laboratorium’ de afgelopen jaren een ingrijpende ‘face lift’ heeft ondergaan. Na deze renovatie en uitbreiding herbergt dit kantoorcomplex zelfs het hoofdkantoor voor de wereldwijde Opsporing en Winning [‘Exploration & Production’] activiteiten van de Shell [‘Shell International Exploration & Production’]. Weinig Rijswijkers weten echter dat Rijswijk ook het centrum is geweest van vrij grootschalige oliewinning in de provincie Zuid-Holland en dat het gebied waar die olie- en gaswinning nog steeds plaats vindt, officieel ‘*Concessie Rijswijk*’ heet. Deze concessie is vernoemd naar het Rijswijkse olieveld dat in 1953 ontdekt is en waarvan de laatste zichtbare sporen een jaar of tien geleden zijn opgeruimd.

De auteur bij de boortoren van Rijswijk-18 (1994)

In het Jaarboek 2005 stond een bijdrage van D.J. Sigmund met de titel *'Olie in Rijswijk'*. Dit artikel is daarop een aanvulling. Doordat een oud-Shellcollega oude foto's en ander materiaal beschikbaar heeft gesteld en oude kranten en archiefmateriaal digitaal toegankelijk zijn geworden, is het nu mogelijk nieuwe informatie toe te voegen aan het eerdere artikel.

Het begin: een toevalstreffer in 1938

Ofschoon de put Rijswijk-1, waarmee in 1953 het Rijswijk olieveld ontdekt werd, wel het begin betekende van de oliewinning in het westen van Nederland, was het niet de eerste olievondst in deze contreien. Zo'n vijftien jaar eerder was er een kleine hoeveelheid olie aangeboord in Den Haag. Die eerste olievondst in het westen van Nederland werd in 1938 bij toeval gedaan bij een demonstratieboring op een terrein bij de Mient in Den Haag. Die demonstratieboring werd uitgevoerd door de 'Bataafsche Petroleum Maatschappij' ['B.P.M.' of 'Bataafsche']. De 'Bataafsche' was een werkmaatschappij van de Koninklijke/Shell Groep. Binnen de 'Koninklijke/Shell' was de 'Bataafsche' belast met het opsporen en produceren van oliebronnen. Nederlands-Indië was het voornaamste werkterrein van de *'Bataafsche'* en het was die Indische connectie die verklaart waarom er bij de Mient een demonstratieboring werd geplaatst.

Demonstratieboring ter verheffing van het volk

Op het terrein aan De Mient achter de begraafplaats Oud Eik en Duinen, waren sinds 1920 de 'Haagsche School- en Kindertuinen' gevestigd en daar stonden onder andere een aantal 'Indische gebouwen' waarvan het 'Menangkabausche huis' het belangrijkste was. Deze gebouwen waren in 1933 van het Westbroekpark naar de Mient verplaatst, nadat de grote Indische tentoonstelling in het Westbroekpark was afgelopen. Bij die verplaatsing en de daarbij gemaakte afspraken over het beheer van de *'Indische gebouwen'* was onder andere de Freule Elias Stichting betrokken. De Freule Elias Stichting die in de archieven ook met *'Vereeniging Indisch Volksleven'* vermeld staat, had als doelstelling: *'belangstelling op te wekken voor Indië en kennis te verspreiden omtrent de Indische cultuur'*. De aanwezigheid van de 'Indische gebouwen' aan de Mient is ongetwijfeld de aanleiding geweest voor de Freule Elias Stichting om de 'Bataafsche' te vragen op die plek een demonstratieboring uit te voeren want het speuren naar oliebronnen was een belangrijke economische activiteit in 'ons Indië'. Dit werd in de krant 'Het Vaderland' aangekondigd met het kopje *'Tentoonstelling in de Indische gebouwen aan de Mient'*. De doelgroep was de 'Nederlandse schooljeugd' en er werden 'rondgangen georganiseerd voor leerlingen van alle scholen in Nederland'. De voorzitter van de Freule Elias Stichting omschreef het doel van de tentoonstelling als volgt: *'O.a. is het doel van deze tentoonstelling om vooral de oudere jeugd kennis te laten maken met het leven in Indië, zooals het werkelijk is en om hen op de hoogte te brengen van het sociale en economische belang, dat ons land heeft bij de petroleumwinning'*.

De tentoonstelling die was gepland van 15 juni tot 15 juli 1938 was een dermate groot succes - in één maand tijd waren er meer dan 20 000 bezoekers, zowel schoolkinderen als volwassenen, geweest - dat ze met een week werd verlengd tot 23 juli.

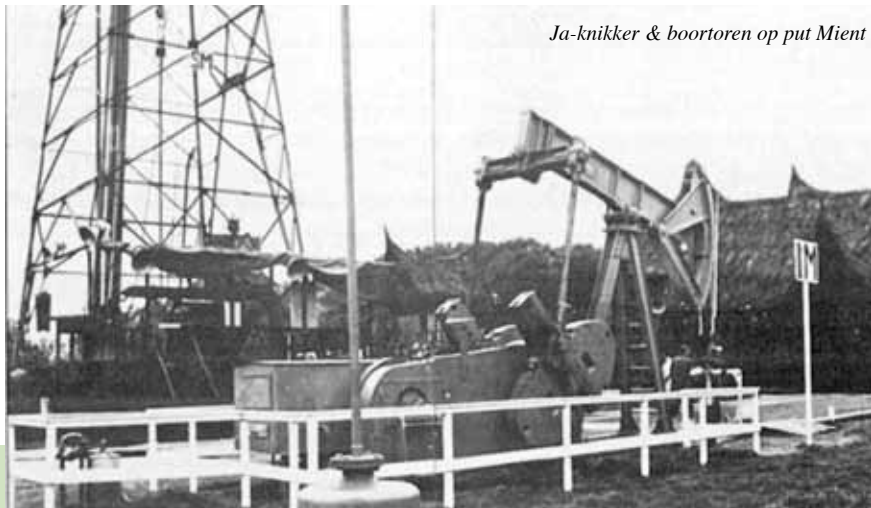
Boortoren Mient-1
& Menangkabausche huis

Voor die tentoonstelling had de 'Bataaf-sche' dus een boortoren met toebehoren neergezet, waarmee echt geboord kon worden. Bijzonder aan die boortoren was dat de eigenlijke torenconstructie van bamboe was. Een bouw materiaal dat in 'de Oost' in ruime mate voorhanden was, maar voor deze demonstratieboring helemaal uit Indië gehaald moest worden. Overigens net als de bouwmaterialen voor het Menangkabausche huis dat ook op de foto van de boortoren te zien is.

Naast de boorinstallatie was ook een 'ja-knikker' geplaatst, en grote pomp, waarmee aardolie uit een boorput omhoog gepompt kan worden. Ofschoon er dus een ja-knikker naast de boorinstallatie stond, betekende dat bepaald niet dat men verwachtte dat er olie aangetroffen zou worden. Bij zijn openingstoespraak zei de toenmalige wethouder van Onderwijs het nog eens duidelijk: *'Wat er ten slotte uit dezen bodem gehaald wordt, zal later blijken, maar ik hoop van harte dat de bron, die hier wordt aangeboord, al komt er dan ook niet petroleum uit, niet alleen daarvoor is om de kennis van de jongeren te verrijken, maar dat het ook de ouderen zal interesseren, die van het parool moeten uitgaan "men is nooit te oud om te leren".'*

Onverwachte olievondst op 461 meter diepte

De keuze om aan de Mient een boorput te slaan had dus geen enkele wetenschappelijke grondslag. De kennis van de diepere ondergrond van West-Nederland was in die tijd 'nogal beperkt' om het beleefd uit te drukken, en het ging dus echt

Ja-knikker & boortoren op put Mient

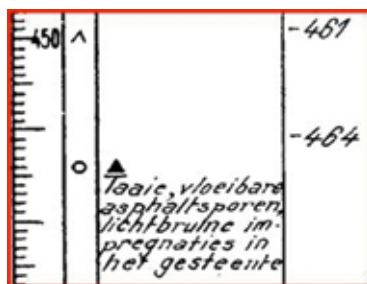

De boorploeg

alleen om een educatieve demonstratieboring. Er was dan ook bij de uitrusting van de boortoren en de afwerking onder het maaiveld van de put geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat er toch aardolie aangetroffen zou worden.

Op een foto van de boorploeg op de boorvloer zien die heren er naar de huidige ARBO-normen ook nogal informeel uit. Het meest opvallend is het totaal ontbreken van beschermingsmiddelen zoals veiligheidshelmen en veiligheidsbrillen die tegenwoordig standaard vereist zijn als je ook maar in de buurt van een boortoren komt. Slechts één persoon draagt zichtbaar werkhandschoenen.

Op 15 juli, de dag dus dat de tentoonstelling gesloten had moeten worden, werd in een kort krantenbericht aangekondigd dat de tentoonstelling nog een week langer open zou blijven. In dat bericht stond ook dat de boring op dat moment een diepte van ruim 400 meter had bereikt. Op een diepte van iets meer dan 461 meter werden daarna in put Mient-1 tot ieders verrassing sporen van aardolie aangetroffen. Op een diepte van 464 m werd de boring gestopt.

Boorstaat Mient-1

Mient-1 was dus een dubbele toevalstreffer. Ten eerste werd onverwacht olie aangetroffen in een demonstratieput die op een willekeurig gekozen plek werd geboord. Ten tweede gebeurde dat ook nog tijdens de ongeplande week-verlenging van de tentoonstelling. In voetbaltermen: vergelijkbaar met ADO Den Haag dat in een bekerwedstrijd het favoriete Ajax met 1-0 klopt geeft in de laatste minuut van de verlenging. In 1988 is er aan De Mient een klein monumentje geplaatst ter herinnering aan de allereerste vondst van aardolie in West-Nederland.

Monumentje voor Mient

Het vervolg op Mient-1

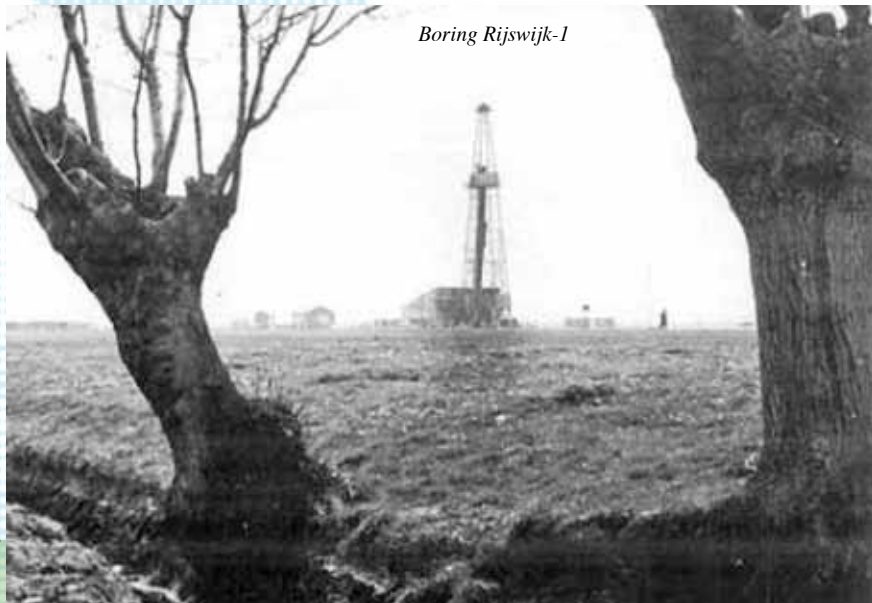
De toevalstreffer van Mient-1 was natuurlijk aanleiding voor de 'Koninklijke/Shell' om serieus te gaan zoeken naar exploiteerbare oliebronnen in West-Nederland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd in Rijswijk al een halfslachtige poging gedaan: put Delft-1 bij 't Haantje haalde een totale diepte van 756 m. Dit was echter lang niet diep genoeg om de olievoerende zanden aan te boren van wat later het Rijswijk veld zou worden genoemd. Ook put Delft-2 die tijdens de winter van 1947/1948 geboord werd vanaf een locatie aan de Ruys de Beerenbrouckstraat in Delft (vlak naast de winkel van Albert Heijn) trof alleen sporen van olie en gas aan.

Pas in het begin van de jaren vijftig begon men serieus te zoeken naar aardolie in de omgeving van Den Haag. Dat gebeurde door een nieuw bedrijf: de 'Nederlandse Aardolie Maatschappij' -een samenwerkingsverband van de 'Koninklijke/Shell' met 'Esso'- of 'NAM' die als opvolger van de 'Bataafsche' fungeerde. In de wederopbouw periode na de Tweede Wereldoorlog stopte de 'NAM' eerst al haar energie in de ontwikkeling van het Schoonebeek veld in Drenthe. Het Schoonebeek veld was al in 1943 ontdekt, maar werd pas in 1947 in productie gebracht. Pas toen daar de productie behoorlijk op gang was gekomen, begon de echte speurtocht naar aardolie in West-Nederland.

Er waren dan ook al 134 putten geboord in Schoonebeek, toen op 19 maart 1951 de boorbeitel de grond in ging voor put Berkel-1. Ofschoon er in de Berkel-1 put inderdaad olie werd aangetroffen, ging het niet om economisch aantrekkelijke hoeveelheden.

Succes in Rijswijk!

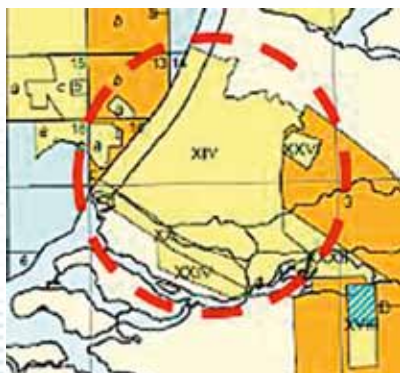
Anderhalf jaar later was het wel raak: put Rijswijk-1 werd tussen 20 oktober 1952 en 29 mei 1953 geboord. Rijswijk-1 toonde wel een economisch winbare hoeveelheid olie aan. Met de putten Rijswijk-2, 3, 4, 5 en 6 werd de omvang van het veld vastgesteld en werd er door de 'NAM' een concessie voor de winning van aardolie aangevraagd.

Boring Rijswijk-1

De aanvraag voor een concessie vond plaats onder de 'Mijnwet 1810' - officieel de 'Loi Concernant les Mines, les Minières en les Carrières' du 21 Avril 1810 (Bulletin des Lois 1810, 25)' geheten. Toen het Koninkrijk Nederland in juli 1810 door Napoleon bij het Franse keizerrijk werd ingelijfd, werd deze wet ook in Nederland van kracht. De wet is nooit officieel naar het Nederlands vertaald en is pas op 1 januari 2003 vervangen door een nieuwe mijnwet. Het is daarmee heel lang de enige Franstalige wet in Nederland geweest.

Napoleon zelf heeft grote invloed gehad op de inhoud van de 'Mijnwet 1810'. Het is dus aan Napoleon te danken dat ondergrondse delfstoffen als eigendom van de Staat beschouwd worden en dat ontginning alleen op basis van een 'Concession de droit régalien' plaats mag vinden. De Kroon bepaalt wie de concessie voor ontginning van een delfstof krijgt. Een belangrijk principe is dat de concessionaris bij het verlenen van de concessie, eigenaar van de delfstof wordt en daarmee het recht krijgt die delfstof ('Mines') te ontginnen. Een ander belangrijk aspect van de 'Mijnwet 1810' is dat de akte van concessie de concessionaris het eeuwigdurende eigendom geeft van de mijnen binnen de concessiegrenzen.

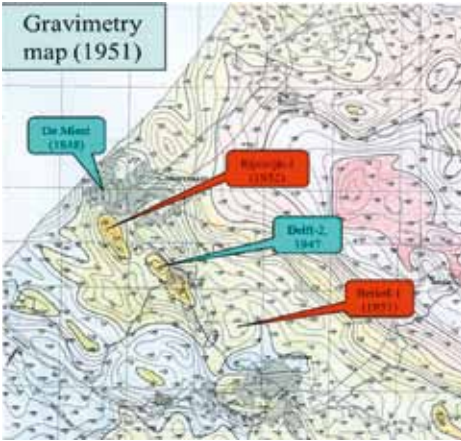
concessie Rijswijk

De concessie Rijswijk met oorspronkelijk een oppervlak van ruim 166 km², werd op 3 januari 1955 bij Koninklijk Besluit nr. 69 verleend aan de 'NAM'. Het oorspronkelijke concessie-gebied omvatte behalve het Rijswijk veld, ook de accumulaties bij Berkel, Delft en Pijnacker. De Rijswijk concessie werd later [KB nr 26 van 20 maart 1957 en KB nr 30 van 7 juni 1979] uitgebreid tot bijna 2100 km². In haar huidige omvang beslaat de concessie Rijswijk daarmee ongeveer 2/3 van de provincie Zuid Holland.

In hoog tempo verder

Na de vondst van het Rijswijk olie- en gasveld en het verlenen van de concessie Rijswijk werd er door de 'NAM' in hoog tempo verder gezocht. Dat leidde tussen 1954 en 1959 tot de vondst van de volgende velden: Pijnacker, De Lier, Wasse-naar, IJsselmonde, Zoetermeer, Moerkapelle, Alblasserdam en Lekkerkerk.

In de jaren vijftig was Zuid-Holland een nog relatief landelijk gebied en dat maakte het een stuk gemakkelijker om locaties voor het slaan van een boorput te vinden dan tegenwoordig het geval is. De locatie van Rijswijk-1 lag bijvoorbeeld midden in een weiland in wat nu de wijk Steenvoorde is. Ook de ontdekkingsput van het De Lier veld - De Lier-1 - stond midden in de landerijen. Maar ook in de jaren vijftig was het niet altijd gemakkelijk om een plek te vinden voor het opstellen van een boortoren. Zo stond de boortoren van Delft-3 en Delft-4 tussen de huizen vlakbij het station van Delft. En één van de putten voor het IJsselmonde veld werd geboord vanaf een locatie in de Nieuwe Maas, vlakbij de plek waar later het nieuwe Feyenoord stadion gebouwd werd.

Gravimetrische kaart omgeving
Den Haag - Rotterdam

opnamen, maar in het midden van de vorige eeuw was de seismische techniek nog niet erg geavanceerd. Ondanks de verbetering in de seismische technieken in de loop der jaren zijn vrijwel alle olievelden in de Rijswijk concessie gevonden op basis van de oude gravimetrische kaart.

In 1989/1990 is nog een nieuwe, grootschalige seismische opname gedaan die een groot deel van de Rijswijk concessie besloeg. Die opname omvatte onder andere de verstedelijkte gebieden van Den Haag en Rotterdam, maar ook het Westland, dat vol staat met kassen en het Rotterdamse havengebied. Om in zo'n dichtbevolgd gebied een seismische opname te doen, is heel complex. Zo moesten bijvoorbeeld de werkploegen die in de Westlandse kassen dynamietladingen moesten aanbrengen, steriele kleding dragen om de groenten niet te besmetten.

Seismische ploeg in een kas

De putten Delft-2, Berkel-1 en Rijswijk-1 waren gepland op basis van zogenaamde gravimetrische kaarten. Deze worden gemaakt met behulp van zeer nauwkeurige zwaartekrachtmetingen. Daarmee kunnen onder gunstige omstandigheden ondergrondse structuren die geschikt zijn voor het invangen van olie en gas worden aangetoond.

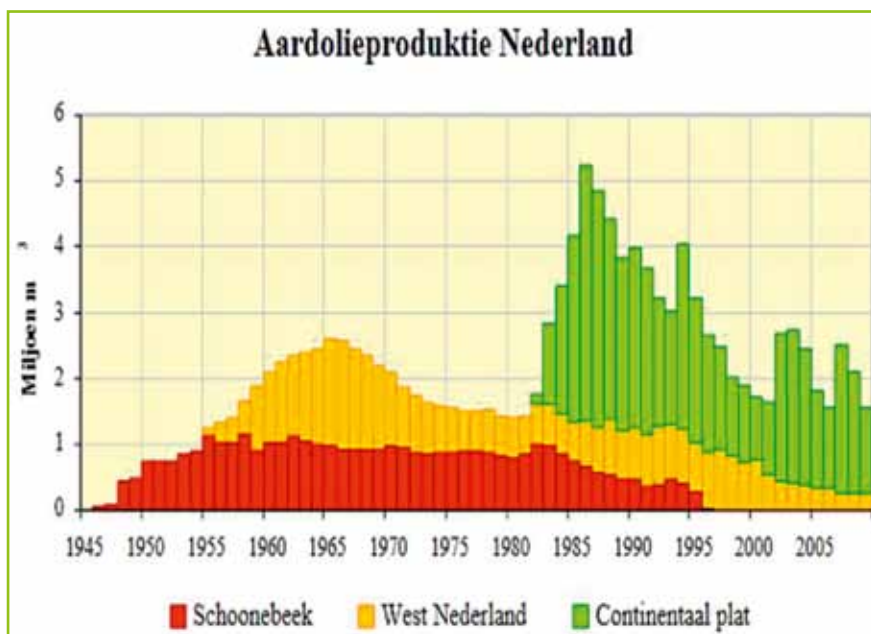
Tegenwoordig wordt voor het opsporen van dergelijke ondergrondse structuren meestal gebruikt gemaakt van seismische technieken¹. Seismische beelden zijn veel nauwkeuriger dan gravimetrische

De nieuwe seismische opnamen hebben wel een verfijnd beeld van de structuur van de ondergrond opgeleverd, en op basis daarvan zijn ook wel een aantal putten geboord (onder andere Rijswijk-18) maar dat heeft niet geresulteerd in het vinden van nieuwe grote olievelden.

Ontwikkeling en productie

Op basis van de verleende concessie werden er in het Rijswijk veld tussen 1954 en 1957 negen putten geslagen om de aardolie te produceren. In totaal is er tot 1973, toen het veld werd ingesloten, zo'n 500 000 m³ [= 3 miljoen vaten] olie geproduceerd. Het Rijswijk veld was daarmee zelfs voor Nederlandse begrippen een klein veld. Binnen de concessie Rijswijk waren de velden Alblasserdam, Berkel, De Lier, Lekkerkerk, Pijnacker, Wassenaar, IJsselmonde en Zoetermeer allemaal groter dan het Rijswijk veld. Het IJsselmonde-veld is het grootst met tot 1994 een totale productie van 16,2 miljoen m³ [= 97,2 miljoen vaten]. Tussen 1955 en 2009 werd er in de hele concessie Rijswijk in totaal 40,2 miljoen m³ (± 240 miljoen vaten) aardolie uit de bodem gepompt. Dat is ongeveer evenveel als uit het Schoonebeek veld, dat het grootste olieveld op het vasteland van West-Europa is.

Vergeleken met de olieproductie uit andere streken is 240 miljoen vaten in ruim 50 jaar tijd een zeer bescheiden hoeveelheid. Het land in West Europa dat de meeste olie produceert is Noorwegen. In het jaar 2000, op het hoogtepunt van de Noorse olieproductie, werd daar in één dag evenveel olie omhoog gepompt als in totaal uit het Rijswijk veld is gehaald. En om de 240 miljoen vaten te produceren die uit de concessie Rijswijk zijn gepompt, hadden de Noren iets meer dan twee maanden nodig.

Overzicht olieproductie 1945 – 2005

Een heel andere manier om tegen die getallen aan te kijken, is om ze te vergelijken met het aardoliegebruik van Nederland. In 1950 gebruikte heel Nederland zo'n 100 000 vaten aardolie per dag. Zestig jaar later is dat ongeveer 10 keer zo veel: 1 miljoen vaten olie per dag. Afgezet tegen het gebruikscijfer van 1950 betekent de productie van pakweg 240 miljoen vaten olie dat de behoefte van de Nederlandse economie aan aardolie voor zo'n zes-en-eenhalf jaar door de productie uit de ondergrond van de concessie Rijswijk werd gedekt. Uitgaand van het huidige gebruik van 1 miljoen vaten per dag, is de concessie Rijswijk goed geweest voor acht maanden Nederlands oliegebruik. Op basis van een olieprijs van \$1.65/vat eind jaren vijftig [= \$10 in dollars van nu] tegen een prijs van ruim \$ 100/vat in 2011, vertegenwoordigt de productie van olie uit de concessie Rijswijk dus een bedrag van ergens tussen de 2,5 en 25 miljard dollar.

Deze cijfers geven wel aan dat de olieproductie uit de concessie Rijswijk van aanzienlijk belang is geweest voor de economie van Nederland.

Hoe staat het er nu voor met de concessie Rijswijk?

De productie uit het veld Rijswijk is in 1973 gestaakt. Alle installaties zijn daarna verwijderd. In 1994 is er nog een opsporingsput geboord: Rijswijk-18. Deze put trof echter niet voldoende olie aan om herontwikkeling van het veld aantrekkelijk te maken. De Rijswijk-18 boorlocatie is door de 'NAM' verlaten, nadat de put met cement veilig was afgesloten. Ook de andere olievelden zoals Wassenaar, De Lier en IJsselmonde-Ridderkerk zijn allang verlaten. Alleen het Berkel veld dat in 1951 als eerste werd gevonden, maar pas na het Rijswijk veld in productie werd genomen, produceert nog. Olie wordt ook nog gewonnen uit een paar kleine velden waarvan er één – Pernis-West - recht onder de raffinaderij van Pernis ligt. Ook wordt er nog aardgas geproduceerd uit velden zoals Gaag en 's-Gravenzande die ook in de concessie Rijswijk liggen.

Betekenis 'Rijswijk' voor de gemeente Rijswijk

Behalve dat er wat werkgelegenheid verbonden was aan de oliewinning uit het Rijswijk veld, zal de gemeente Rijswijk weinig direct profijt hebben gehad van de aanwezigheid van een producerend olieveld binnen haar gemeentegrenzen. Dat is de consequentie van het feit dat de Staat de eigenaar is van de delfstoffen in de diepe ondergrond en dat de heffingen en belastingen dus aan de Staat worden afgedragen. Hetzelfde geldt voor de 'concessie Rijswijk' als geheel. Ondanks dat onze gemeente haar naam heeft gegeven aan de concessie voor de opsporing en winning van aardolie en aardgas had - en heeft - ze geen verdere betrokkenheid bij het reilen en zeilen van die concessie.

Wel is het aardig te constateren dat de gemeente Den Haag ook deel uit maakt van de concessie Rijswijk. Misschien kan daar gebruik van worden gemaakt, mochten er ooit weer plannen op tafel komen om het grondgebied van Den Haag uit te breiden ten koste van de buurgemeenten. Op basis van de 'concessie Rijswijk' is het wellicht mogelijk om te zijner tijd Den Haag bij Rijswijk in te lijven in plaats van andersom. Bij bijna elke gemeentelijke herindeling wordt tegenwoordig een nieuwe naam bedacht. 'Haaglanden' ligt dan wellicht voor de hand, maar gezien het belang van de oliewinning in de 'concessie Rijswijk' suggereer ik 'Groot Rijswijk' als een historisch verantwoord alternatief.

Bronnen

AAPG Explorer (October 1992): *The Monster Survey*

Bodenhausen & Ott (1981): *Habitat of the Rijswijk Oil Province. Onshore, The Netherlands*

(In: Illing & Hobson (Eds.) - *Petroleum Geology of the continental shelf of North-West Europe*)

Geertman (1971): *De energievoorziening van Nederland voorheen en in de toekomst.*

Geologie & Mijnbouw (50)

Sigmund (2005): *Olie in Rijswijk* (Jaarboek HVR 2005)

Speksnijder (2010): *West Netherlands Basin Exploration History* (Powerpoint cursusmateriaal)

Staatstoezicht op de Mijnen 1810 -1985: 175 jaar Staatstoezicht op de Mijnen (Jubileumboek)

www.nlog.nl (TNO website waarop de openbare gegevens over olie- en gasvelden staan)

<http://kranten.kb.nl/results> (Koninklijke Bibliotheek website waarop o.a. de krant 'Het Vaderland' staat)

Noten

1 Seismiek = akoestische echometing van de ondergrond. Daarbij wordt bijvoorbeeld met dynamiet een schokgolf de ondergrond ingezonden, waarvan de echo met gevoelige microfoons wordt opgevangen. Uit die echo's kan de structuur van de ondergrond bepaald worden. De techniek is in principe dezelfde als die voor het maken van een echobeeld van een ongeboren baby.

ZINK OP MAAT

DAKGOTEN, DEKLIJSTEN,
KANTSTROKEN,
BEDEKKINGEN, ETC.
REGENWATERAFVOEREN
EN ONTVANGERS IN
MONUMENTALE UITVOERINGEN.
LOODPRODUCTEN.

Blekerslaan 57-61, 2282 PA Rijswijk (Z-H), Nederland
Tel.: 070 - 399 87 45, Fax: 070 - 398 91 14, Internet: www.zinkopmaat.nl
Uitsluitend op werkdagen van 8.15 tot 13.00 uur of na telefonische afspraak.

In memoriam Kees Borsboom

(20 maart 1923-30 januari 2011)

Jan Eijken

Dit jaar overleed een ondernemer die een modelvoorbeeld voor de ondernemingslust van een Rijswijkse familie was.

Kees Borsboom was de zoon van A.P.H. (Aad) Borsboom, melkboer aan de Kerklaan 82, die sinds 1916 aan de Kerklaan boerde. Letterlijk 'melkboer' in de tijd dat men zelf koeien hield en direct aan de klanten leverde. De boerderij lag in 1916 aan de rand van het dorp net voorbij Onderwatershof, de koeien liepen zo van de stal het land in. Er werd twee maal per dag gemolken en verser kon de melk dus niet zijn.

De tijd veranderde en verse melk moest eerst gepasteuriseerd worden vóór hij geleverd mocht worden. De fabrieksmelk deed zijn intrede. In 1926 werd de oude stadsboerderij gesloopt en werd er een nieuw pand met winkel voor in de plaats gezet. Twee zonen en een dochter van Aad Borsboom werden in de voetsporen van pa ook melkboer(in), hoewel het woord 'melkslijter' – er wordt immers niet meer geboerd - beter op zijn plaats is, met ieder een eigen winkel en/of melkwijk. Kees nam na het overlijden van zijn vader de zaak over en trouwde toen de tijd rijp was met Riet Schrama, een meisje uit de Klei. Zij stapte in de winkel en Kees ging op pad met de bakfiets. Bijna alle andere melkslijters reden in de jaren vijftig met een paard-en-wagen. Van Arie van de Voort, Arie Buitelaar en Cor van Leeuwen uit de Schoolstraat tot Arie van Vliet uit de Verhagen Metmanstraat: ieder had zijn eigen paard op stal.

Kees en Riet Borsboom op de laatste dag in hun winkel

Het was zwaar werk. De ijzeren kratten met 12 glazen flessen melk of yoghurt wogen nogal wat en moesten soms naar vierhoog gedragen worden. Als de melkboer beneden gekomen was met het lege fust gebeurde het soms dat van vierhoog geroepen werd, 'Ik vergeet nog een pakje margarine melkboer, komt u dat nog even brengen!'. Het leven van een melkboer ging niet altijd over rozen. Kees en Riet hadden het druk begin jaren zestig, de melkwijk floreerde en Kees kreeg naschoolse hulp van André en Theo Schrama die hun

oom met de wijk kwamen helpen. Er werd met kratten melk, pakjes boter, eieren, vanille- en chocoladevla gesjouwd van het pakhuis naar de elektrische wagen en uit de wagen naar de klant. Ook de winkel stond dagelijks vol, winkelmeisjes kwamen helpen, het langst stond Annie Beekenkamp het gezin terzijde.

Het gezin en Rijswijk groeiden en de eerste zichtbare veranderingen in de tijdgeest dienden zich aan. Het oude Onderwatershof werd gesloopt en op die plek verscheen een flatgebouw met woningen, met in de plint (zoals dat tegenwoordig heet) een winkel, maar wat voor een winkel! Op de hoek van de Julianastraat en de Kerklaan verscheen een supermarkt. 'Simon de Wit' pakte de zaken groots aan en daar was ie dan: De Supermarkt. Met lede ogen zagen Kees en Riet de gebeurtenissen aan, wat zou dat voor hun winkel betekenen? Achteraf kunnen we zeggen niets, de vriendelijkheid, de kwaliteit en de service - boodschappen werden per Renault 4 thuis bezorgd - stonden borg voor een gezonde onderneming waar het goed winkelen was. Zoon Aad hielp tijdens zijn studietijd zijn vader waar hij kon: mee de wijk in en later achter het stuur van de Renault 6 de boodschappen thuis bezorgen. Bekende gezichten in de winkel werden Els en Annemiek, zij hielpen hun moeder achter de toonbank en leerden óók op het oog een half pond kaas af te snijden. Het was een buurtwinkel pur sang waar de kaas van uitstekende kwaliteit op de plank lag en een huilend kind getroost werd. Kees en Riet kenden iedereen bij naam en wisten wat je voorkeuren waren, waar je woonde en wie je moeder was.

Ook nadat 'Albert Heijn' Simon was opgevolgd, was dat in de winkel niet merkbaar, de omzet bleef en Kees deed fluitend zijn ronde. Totdat hij in 1980 getroffen werd door een hartinfarct, daarna was er geen ronde meer voor Kees. Rustig aan, was het advies en Kees volgde het op. Samen met Riet in de winkel, hij die altijd buiten was, stond nu achter de toonbank. Tot 14 januari 1989, de winkel werd voorgoed gesloten. De afscheidsreceptie werd in het pakhuis gehouden, dat voor die gelegenheid van een nieuw verfje was voorzien. Velen hebben die dag afscheid genomen van, en herinneringen opgehaald met Kees en Riet.

Voor Kees brak een nieuwe periode aan, hij hield van zingen en zong in het kerkkoor van de H. Bonifatius. Nu kon hij ook overdag meezingen bij rouw- of trouwdiensten. Het was zijn uitje. Daarom was het zo jammer dat het gehoor van Kees achteruit ging en wel zo erg dat hij niet meer kon meezingen in zijn kerkkoor. De laatste jaren woonden Riet en Kees aan de Jozef Israëlslaan, met zicht op de kerk waar Kees na zijn overlijden op 30 januari 2011 door het kerkkoor werd uitgezongen.

In Memoriam Ronald Wouters

grafisch kunstenaar

Willem van der Ende

Zaterdag 28 mei 2011 gingen er geruchten in de anders zo rustige Stadhoudersstraat dat er iemand dood in zijn huis was gevonden. De politie en de schouwarts zouden, zoals gebruikelijk in dit soort zaken, al langs zijn geweest. Al gauw werden de geruchten bewaarheid en werd duidelijk dat het ging om de pas 54-jarige Rijswijkse kunstenaar Ronald Wouters. Waarschijnlijk had zijn alvleesklier hem in de steek gelaten, wat hem noodlottig is geworden.

Na zijn middelbare schooltijd ging Ronald als dienstplichtig sergeant naar Libanon. Om de een of andere reden wilde hij later over die periode weinig kwijt. Gevraagd naar zijn Unifil-tijd kwam er niet veel meer uit dan: 'Overdag liepen de Israëli's over ons heen en 's nachts de Libanezen'. Hij had daar geen goede herinneringen aan. Zo ging hij ook nooit naar reünies of andere gelegenheden die door zijn collega's van toen werden georganiseerd. In ieder geval heeft deze tijd wel zijn

kijk op de wereld veranderd, in kritische en... misschien wel eens in cynische zin. Terug in Nederland ging hij studeren aan de Koninklijke Academie (1982-1987) en werken bij het pas opgerichte Trias. Natuurlijk was hij liever zelfstandig kunstenaar geworden die van de verkoop van zijn werk had kunnen leven. Maar wie lukt dat? Bij Trias gaf hij les in etsen, het maken van litho's en andere grafische technieken. Ook verzorgde hij de grafische vormgeving van uitnodigingen, jaarplannen, folders en dergelijke. In die tijd, halverwege de jaren tachtig, werd hij lid van de Rijswijkse Kunstenaarsvereniging Arti-Shock.

Toen er weer eens een crisis binnen de jonge kunstenaarsvereniging was, werd Ronald gepolst voor een bestuursfunctie. Na enige bedenktijd, heel typerend voor hem, stemde hij toe. Hoeveel twijfels hij aanvankelijk ook had, Arti-Shock werd zijn kindje. Uiteindelijk bleef hij vijftientig jaar secretaris en een heel goede. Hij was zeer consciëntieus en volledig. De notulen en jaarverslagen waren uitgebreid, helder en compleet. Het archief van Arti-Shock was door een ringetje te halen. Bij zijn afscheid als secretaris is hij dan ook met veel instemming tot erelid benoemd.

Op voordracht van Arti-Shock was Ronald jarenlang lid van de Commissie Beeldende Kunst en Stadsverfraaiing, die B&W adviseert over het plaatsen van beelden in de gemeente. Daar kwam zijn kritische zin goed tot zijn recht. Op voorstellen die, volgens hem, niet deugden kon hij vernietigend commentaar geven. Zo heeft hij Rijswijk behoed voor lelijke en slechte kunst in de openbare ruimte.

Zij oeuvre was niet erg groot. Hij werkte langzaam en was niet snel tevreden met het resultaat. Er is dan ook weinig werk van hem in omloop. Voor een deel komt dat ook door zijn onderwerpkeuze. Hij was gefascineerd door oude, leegstaande gebouwen, slooppanden, vervallen huizen en schuren. Geen onderwerpen die erg populair zijn. Toch zullen veel leden van de Historische Vereniging Rijswijk zich de ets van de rolpaal aan het Jaagpad herinneren.

Een aantal jaren geleden kreeg hij de kans om foto's te maken van leegstaande gebouwen van de TU in Delft, zowel binnen als buiten. Twee schilderijen, uitwerkingen daarvan, zijn in 2005 aangekocht door het Museum Rijswijk. Ook maakte hij een mooie serie prentbriefkaarten met als onderwerp de rafelrand van Rijswijk: onduidelijke schuurtjes; een paard bij een scheefhangend hek; rommel in een slootje met kroos.

En in 2009 had hij een kleine tentoonstelling van foto's in de Oude Kerk van Rijswijk. Daarvoor was hij erg in de weer geweest met een ouderwetse Russische breedbeeldcamera die hij ergens op een beurs had gekocht. Want dat was zijn hobby: het verzamelen van camera's, hoe vreemder hoe mooier. Hij had in de loop der tijd een grote verzameling opgebouwd, van heel klein tot buitensporig groot, van handige automaten tot ongelooflijk ingewikkelde apparaten.

Op 3 juni bij de afscheidsplichtigheid in het crematorium hebben de 'oude maten' van Unifil, slechts in bijzijn van de familie, afscheid van hun oud-collega genomen. Rond de kist brachten zij een laatste militair saluut. Als Ronald het had gezien, zou hij verbaasd en verrast zijn geweest!

Hoewel Ronald goed kon fotograferen, wilde hij toch geen fotograaf worden genoemd. Hij was eerst en vooral – en daar hechtte hij aan – grafisch kunstenaar. Zo zou hij ook herinnerd willen worden.

In memoriam Nico van der Voort

(1921-2011)

Thea van de Graaff-Trouwborst

Veel Rijswijkers hebben op manege de Voortstede leren paardrijden, en Sinterklaas stalde er altijd zijn schimmel. Helaas is Nico van de Voort, de oprichter van manege 'De Voortstede', op 18 augustus 2011 overleden.

Nicolaas Wilhelmus van der Voort werd geboren op 3 februari 1921, als vijfde kind en tweede zoon van boer Nico van der Voort, die oorspronkelijk op boerderij 'Eykelenburg' boerde. Bij het trouwen van vader Nico in 1913 werd het land gesplitst, kadastrumnummers 144-156 waren voor de ongetrouwde broer Quirinus en zus Grietje, en vader Nico verkreeg de percelen 124-134, 142 en 143. Vader Nico bouwde bij zijn trouwen het huis en stal op wat nu de Sir Winston Churchillaan 1003 is, maar vroeger als adres Korte Kleiweg 51A en daarna Kleiweg 79, later 341 en weer later 1003 bekend stond totdat de Kleiweg in 1967 werd hernoemd in Sir Winston Churchillaan.

Nico van der Voorts vijf jaar oudere broer was invalide, dus de boerderij zou automatisch naar Nico gaan. Evenwel, toen vader overleed in 1926 was Van der Voort pas 5 jaar oud. Er kwam daarom een baasknecht om de boerderij te runnen. De eerste baasknechten bleven maar 3 tot 4 maanden. Maar in 1931 ging Arend Groenewegen van boerderij 'Op Hoop van Zegen' failliet en begon als baasknecht voor 28 gulden per week, het was de crisistijd, dus in 1933 werd het 26 gulden per week en in 1935 ging het weekloon zelfs omlaag naar 18 gulden.

Van der Voort ging van school af toen hij 13 jaar was. Daarna volgde hij op 15-16 jarige leeftijd nog een landbouw cursus in Wateringen. Hij stuurde in de jaren dertig eens een gedichtje naar de krant:

*De Kleiweg is een rechte baan
Tot aan 't café de Halve Maan
Daarna slingert ie wat heen
Tot Wateringen ons buurgemeen
Nu komt de gedachte in mijn brein
Zou 't café daar de oorzaak van zijn?*

Toen ik hem in 2006 interviewde kon hij dat gedichtje nog uit zijn hoofd opzeggen!

Moeder van der Voort zat dik in de schulden en kwam elke week geld tekort. Op de landbouw cursus had Nico al van alles over kunstmest en dergelijke geleerd en daarom stelde hij, inmiddels 17, zijn moeder in 1938 voor dat hij zelf maar baas-knecht bij haar zou worden. Toen kwam er wel een 13-jarig inwonend knechtje bij voor een paar gulden per week.

Van der Voort trouwt in 1954 met Corrie van der Lans uit Loosduinen (niet van de familie van der Lans van boerderij 'Rozenburg', die lag achter waar nu de flats aan de Bekkerslaan staan, ongeveer op de plaats van het huidige Rietbergpad). Zij krijgen vier kinderen: in 1963 dochter Madeleine, in 1965 dochter Ineke, in 1969 zoon Nico en in 1971 dochter Corina. Inmiddels zijn er ook vijf kleinkinderen.

In 1958 heeft Nico zijn koeien opgeruimd en het land laten omploegen. Op het bouwland heeft Nico nog een aantal jaren bieten en aardappelen geteeld. Rond 1962-63 waren de percelen 131 en 132 verhuurd aan de pas opgerichte volkstuinvereniging Ons Ideaal, die nu langs de Strijpwetering een groot aantal volkstuinen met huisjes heeft.

Vanwege de uitbreiding van Rijswijk heeft Nico op 31 december 1969 de percelen 127-133 en 134 verkocht aan de gemeente Rijswijk. Omdat het boerenbedrijf niet kon lonen op zo weinig overgebleven land en mensen met de toenemende welvaart de tijd kregen voor sport en hobby's heeft Van der Voort in 1970 manege De Voorstede gebouwd, die werd geopend door burgemeester Bogaardt op 18 december 1971. Ook het manegewerk was fysiek zwaar en Van der Voort heeft nog jaren nadat zijn kinderen de manege hadden overgenomen geholpen bij het wekelijkse uitmesten en het graven van sleuven voor de afwatering van de buitenbak. Achter de manege ligt nog flink stuk weiland, maar recentelijk is weer een stuk daarvan verkocht aan de gemeente Rijswijk: en wel voor de bouw van de geplande wijk Eykelenburg.

Van der Voort heeft bijgedragen aan het monument langs de Mgr. Bekkerslaan voor de 'Lil' Max (zie artikel van P.J. van der Vet in dit Jaarboek). Hierbij een foto van hem genomen bij de onthulling van dat monument op zaterdag 26 september 2009.

Het monument lag op Van der Voorts 'wandelaroute'. Toen hij in de tachtig was werd het uitmesten toch te zwaar, maar op last van de dokter maakte Van der Voort elke dag een wandeling rond zijn voormalig land: van de manege langs de Mgr. Bekkerslaan tot aan de Eikelenburglaan en terug via het pad naar 1009 of langs de Endehoekseweg. Helaas heeft ook dat wandelen niet kunnen voorkomen dat hij na een lang, hardwerkend leven in de avond van 18 augustus 2011 is gestorven. Een markant Rijswijker is niet meer.

De puntjes op de i

In memoriam Herman Souer

(*17-10-1926, †5-10-2011)

Joke van Wijk van Brievingh

Eind jaren tachtig van de vorige eeuw had de gemeente Rijswijk besloten om een boek te laten schrijven over de gebeurtenissen in deze plaats ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Er vormde zich een groepje dat deze taak op zich nam. Een nadeel was echter, dat iedereen van buiten afkomstig was.

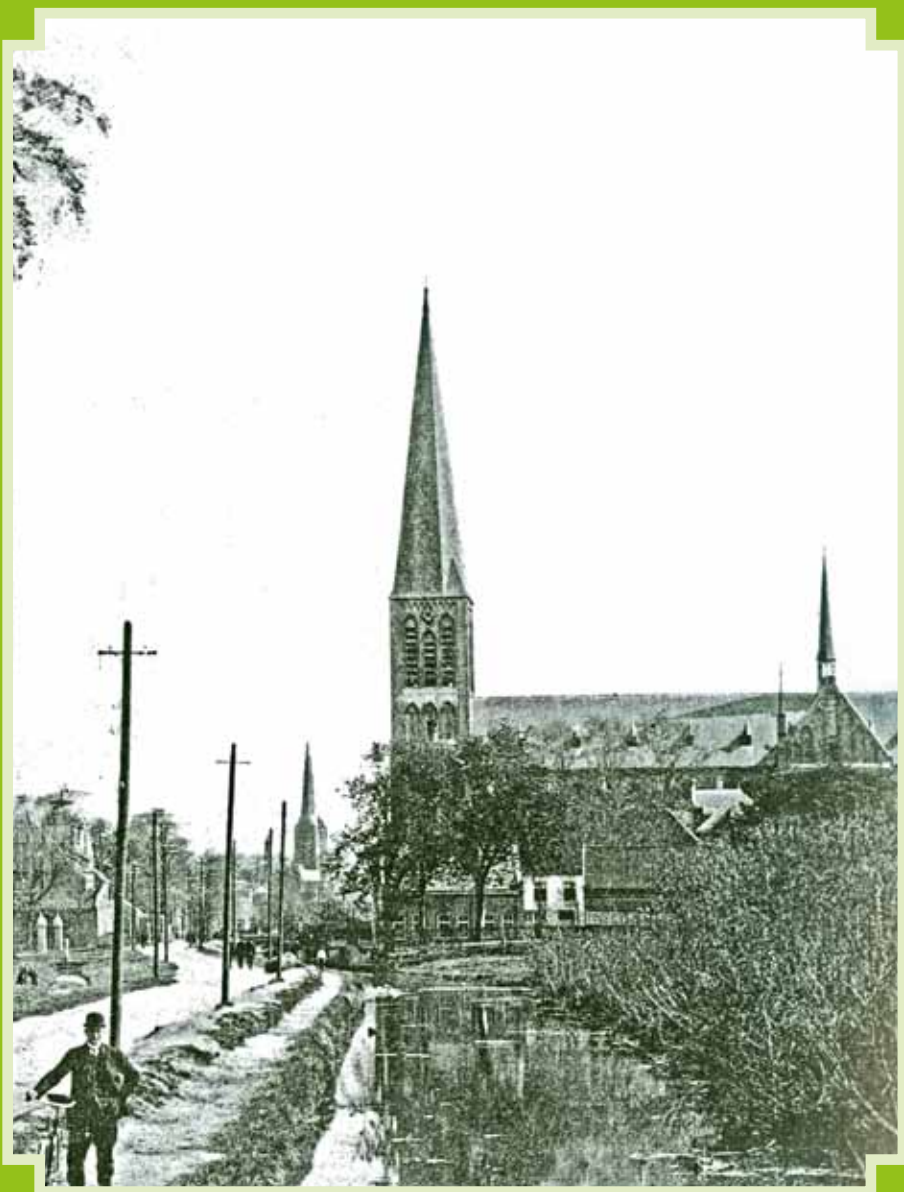
En toen kwam Herman, een ‘echte’ Rijswijker. Hij ging zich bezighouden met het uitwerken van de opgenomen interviews. Dat deed hij heel precies en voorzag ze van commentaar en accurate extra informatie over tijd, plaats en handeling. De interesse in Rijswijk bleef bestaan, ook nadat hij en Miep naar Heerenveen verhuisd waren. Herman schreef, samen met mij, een aantal artikelen voor het Jaarboek van de Historische Vereniging van Rijswijk. Over zijn leven hier, over het Tolhuis en over zijn jaren als oorlogskind in het Friese Ried. Ieder nieuw jaarboek had zijn intensieve en kritische belangstelling.

Ik zal Herman altijd als volgt voor me zien: lezend, scherp gepunt potlood in de hand. Alles opmerkend, verbaasd over fouten in straat- en persoonsnamen, vergeeten komma’s en te weinig kennis van de geschiedenis van Rijswijk van de auteur die hij onder handen had. Hoe betrokkener hij was, hoe kritischer hij las. Uiteraard kwam in zijn teksten ook zijn liefde voor het openbaar vervoer om de hoek

kijken. Miniaturen van historische voertuigen stonden in zijn etalagekast. Maar hij ‘verzamelde’ niet. Hij verwierf alleen zaken die hem aanspraken; volledigheid was geen noodzaak. Hij verkocht nooit iets, want dat hoorde, volgens hem, bij een soort hebberigheid die hij niet kende. Hij schonk delen van zijn collecties aan musea en aan mensen die ze op waarde schatten. Hij was een goede vriend voor een ieder die hij tot de zijnen rekende.

Zijn interessante en kritische bijdragen aan het Jaarboek zullen wij node missen.

Grens van het dorp Rijswijk begin twintigste eeuw

Het jansenisme in Rijswijk ten tijde van pastoor Petrus van der Maes van Avenrode (1706 tot 1738)

Geertruida de Moor

De strijd tussen de kerk van Rome en de volgelingen van Jansenius speelde in het groot in de ons omringende landen en in het klein in Rijswijk.

Titelblad van Jansenius' boek over Augustinus

De reguliere¹ jezùieten, dominicanen en franciscanen

Tussen 1545 en 1563 vond het Concilie van Trente plaats, waar de conciliedeelnemers reageerden op de protestantse reformatie. Drie katholieke religieuze orden die gebonden waren aan een regel, gaven invulling aan de richtlijnen van het Concilie, namelijk de jezùieten met in hun kielzog de dominicanen en franciscanen (en in mindere mate de karmelieten). De dominicanen en de franciscanen richtten zich in het bijzonder op de hoger opgeleide standen. Zij brachten jonge mannen bijeen in broederschappen, stichtten scholen en universiteiten en organiseerden pelgrimstochten. Hun congregaties maakten zich ook sterk voor armenzorg en hadden eveneens aandacht voor gevangenen en prostituees. De invloed van de jezùieten was sterk voelbaar bij katholieke vorsten en andere hoogwaardigheidsbekleders in binnen- en buitenland. Zij traden in het bijzonder op als biechtvaders. De Bijbelvertaling in het Nederlands van de uit Nijmegen afkomstige jezùiet Petrus Canisius (1521-1597) speelde een belangrijke rol in de contra- of katholieke reformatie.²

In de periode tussen 1577 en 1585 werd de stad Antwerpen bestuurd door calvinistische opstandelingen. Nadat Antwerpen in 1585 weer katholiek was geworden door de verovering door Alexandro Farnese, werd in 1587 de eerste Maria-congregatie gesticht. Daarna volgden er meer, die werden ondersteund door pauselijke *bullen*. Deze katholieke hervormingsbeweging als resultaat van het concilie van Trente, begon in Italië en werd rondom het, in 1678 door de Fransen op Vlaanderen veroverde, Douai pas echt voortgezet.

De jansenisten

Het jansenisme ontleent zijn naam aan de bisschop van Ieper, Cornelius Jansenius (1585-1638), geboren in Acquoy in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Hij stond onder invloed van Michel de Bay (Baius) (1513-1589), een theoloog, die in Leuven studeerde en er daarna doceerde. Jansenius, die geschoold was in de kerkvaders, schreef het boek '*Augustinus*', dat in 1640 uitkwam, twee jaar na zijn dood. Jansenius' boek hield zich bezig met zonde, genade en predestinatie. De hernieuwde belangstelling voor deze onderwerpen, die teruggingen op Sint Augustinus van Hippo (354-430), was begonnen met de protestantse hervorming. Protestanten beschouwden de mensheid als gevolg van de zondeval als in en in slecht. Volgens de katholieken echter waren de mensen, ondanks de gebeurtenissen in de Hof van Eden, nog steeds in staat iets goeds te doen door de genade van God en ook beschikten zij over een vrije wil.

In 1642 veroordeelde Rome het boek '*Augustinus*', omdat het gedrukt was zonder voorafgaande toestemming van de kerkelijke overheid. In 1653 werden te Rome vijf stellingen, die waren geformuleerd op grond van de tekst van het boek van Jansenius, door de theologen van de Sorbonne in opdracht van kardinaal Mazarin, tot ketterse uitspraken verklaard. Antoine en Nicole Arnauld, op wie we hieronder terug zullen komen, erkenden het standpunt van Rome³ in principe, maar gingen niet mee met het oordeel van de kerk dat het boek *Augustinus* de vijf beweringen bevatte.

Deze werden als volgt omschreven:

1. *Mensen van goede wil kunnen onmogelijk de geboden van God op eigen kracht nakomen, want dit is alleen mogelijk door Gods genade.*
 2. *Omdat de mens door de zondeval een gevallen natuur heeft, is hij niet in staat aan de aangeboren genade te voldoen.*
 3. *In de staat van de gevallen natuur is het voor de mens om te verdienen of verdienstelijk te handelen niet nodig vrij te zijn van noodzaak, maar alleen van dwang.*
 4. *De semi-pelagianen⁴ namen aan dat de inwendige, voorkomende genade noodzakelijk was voor elke handeling, zelfs voor het begin van het geloof; zij waren ketters voor zover zij wilden dat die genade zodanig was dat de menselijke wil haar kon weerstaan of gehoorzamen.*
 5. *Het is semi-pelagiaans te zeggen dat Christus gestorven is of zijn bloed vergoten heeft voor alle mensen zonder meer en dus niet alleen voor mensen van goede wil.⁵*
- Algemeen geaccepteerd recent theologisch onderzoek stelt Antoine en Nicole Arnauld in het gelijk.⁶

Paus Alexander VII (1665-1667) deed een poging om de zaak voor eens en altijd op te lossen door formeel te verklaren dat *Augustinus* deze beweringen bevatte. In 1690 kondigde Rome een verdere lijst met 'misslagen' af en in 1713 veroordeelde een bul met de naam *Unigenitus*, waarop we hieronder terug zullen komen, de theologie van Jansenius, zoals deze was neergelegd door de theoloog Pasquier Quesnel (1634-1719), een lid van de Oratorian Congregatie.⁷ Buiten het terrein van de theologie speelden ook andere factoren mee. De jansenistische 'beweging' startte met een buitengewone groep van geleerde, intelligente en moreel geëngageerde, waardige vertegenwoordigers van de nieuwe *noblesse de robe*.⁸

Het jansenisme in het cisterciënzerinnenklooster Port Royal des Champs

Een belangrijke figuur was abt Saint-Cyran (1581-1643), die gedurende zijn studie in Leuven met Jansenius in aanraking was gekomen. Het is niet duidelijk om welke reden hij de spirituele leider van het cisterciënzerklooster Port-Royal des Champs, werd. Dit klooster lag in de buurt van Versailles. Hier was de discipline verwaterd, maar deze werd in 1609 door abdis Angélique Arnauld (1591-1661) hersteld. De zusters droegen op hun witte cisterciënzer habijt een rood kruis ter herinnering aan de kruisdood van Christus.

Deze jonge abdis volgde Saint-Cyrans aanwijzingen stipt op. Het gevolg was dat de ideeën van Saint-Cyran zich in een

Abt Saint-Cyran, geschilderd door Philippe de Champagne omstreeks 1643

Mère Angélique Arnould

wijde cirkel van familieleden en vrienden van de zusters verspreiden. Toen in 1643 Saint-Cyran werd gearresteerd en kort erop overleed, volgde de broer van abdis Angélique, Antoine (1612-1694), een jurist, hem op als leider van de groep gelovigen.⁹

Antoine begon een polemiek met de jezuïeten en schreef in 1643 een boek onder de titel *'De la Fréquente Communion'* (Over de Regelmatige Communie). Deze regelmatige communie, die door de jezuïeten werd gepropageerd, werd door Arnauld afgewezen. Hij stelde zich op het standpunt dat communie zonder biecht bij een strenge biechtvader, niet was toegestaan. Volgens de tegenstanders van de jansenisten is dit boek kenmerkend voor de minst aangename kwaliteiten van het jansenistische gedachtegoed: elitair, twistziek en fanatiek. Deze kwamen namelijk sterk in de polemiek met de jezuïeten naar voren. Deze beoordeling is volgens meer objectieve beschouwers niet helemaal juist: Arnauld was streng, maar niet onredelijk.

Arnaulds volgende boek, *'Apologie de Monsieur Jansenius'* (1644) (Verdediging van Mijnheer Jansenius) veranderde Port-Royal echter van het centrum van een hervormingsbeweging in de voedingsbodem van een theologisch discussie. Nu brak de vervolging door de Franse overheid uit. Het gevolg hiervan was ondermeer dat Antoine Arnauld in 1656 wegens zijn godsdienstige opvattingen werd uitgesloten van de Rechtenfaculteit van de Sorbonne Universiteit.

Omdat Arnauld moest onderduiken, kregen de Zusters van Port-Royal spirituele steun van Blaise Pascal (1632-1663), die vanaf 1656 onder meer zijn *'Lettres provinciales'* (Provinciale brieven) schreef. In deze brieven wendde Pascal voor dat een inwoner van Parijs aan een vriend in de provincie rapporteerde over theologische en morele geschilpunten in de hoofdstad Parijs. Pascal viel op een geestige manier de casuïstiek aan, de retorische methode die vaak door de jezuïtische theologen werd gebruikt. Zijn werk was niet alleen bekend om de godsdienstige inhoud, maar werd ook populair als literatuur, vanwege de humor, spot en satire in zijn argumenten.

Frère Antoine Arnauld

In 1669 maakte Paus Clemens IX (1667-1669) een einde aan de vervolging van de jansenisten, de zogenaamde 'Vrede van Clemens IX'. Verschillende vrijheden werden de jansenisten toegestaan op voorwaarde dat ze geen jansenistische geschilpunten met de andere katholieken zouden aankaarten. Gedurende de periode tussen 1669 en 1679, zolang als de 'Vrede van Clemens IX' duurde, stond Arnauld bekend als de voornaamste woordvoerder voor de Franse katholieke kerk tegen de Franse calvinisten, waarmee de jansenisten op sommige punten, zoals de predestinatie, overeenkomsten hadden. In 1679, toen Madame de Longueville, een nicht van koning Lodewijk XIV, overleden was, verloor Port Royal de laatste invloedrijke medestander aan het hof in Versailles. Arnauld bracht zichzelf in veiligheid door in vrijwillige ballingschap te gaan in de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden, waar ook andere dissidenten een veilig heenkomen zochten. In 1709 werd Port Royal des Champs op last van Lodewijk XIV met de grond gelijk gemaakt.

Spotprent op Theodorus de Cock (=Haan)

Het jansenisme in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

De katholieke hiërarchie, waaronder wordt verstaan dat priesters ondergeschikt zijn aan een overste, een bisschop of een abt, ging omstreeks 1580 in de republiek door toedoen van de calvinistische overheid ten onder. De paus stelde nu apostolische vicarissen¹⁰ aan, die dienden in de ‘Hollandse Zending’. Sommige seculiere priesters¹¹ waren van mening dat de oude kapittels van Utrecht en Haarlem, die onder meer het recht hadden bisschoppen te benoemen, niet ten onder waren gegaan. De continuïteit van het Utrechts kapittel noemde men het ‘vicariaat van Utrecht’. Hier ligt de kern van wat later zou uitmonden in het ‘Schisma van Utrecht’ in 1723. Wie zouden de priesters benoemen? De nationale kapittels of de apostolische vicarissen, die aangesteld waren door de buitenlandse paus?

Gevluchte Franse en Belgische jansenisten hadden onder meer een gastvrije toevlucht gevonden in het Delftse Begijnhof. Deze begijnen, geïnspireerd door bovengenoemde Arnauld, gingen over op deze jansenistische religieuze opvatting. Echter ook anderen werden beïnvloed door de ideeën van Jansenius. Na de dood van apostolisch vicaris Johannes Baptista van Neercassel in 1686, stelden het Utrechtse vicariaat en het Haarlemse kapittel Hugo van Heussen (1654-1717) aan en daarna op advies van dezelfde Hugo van Heussen, Petrus Codde (1648-1710) als zijn opvolger. Paus Innocentius XI (1676-1689) ging evenwel akkoord met zijn benoeming. Codde werd echter in 1702 naar Rome ontboden, vanwege zijn opvattingen, die niet in de lijn van Rome lagen, waar hij weigerde het anti-jansenistische formulier, dat paus Alexander VII in 1665 had ingesteld, te tekenen. Alle geestelijken moesten namelijk verklaren dat zij het eens waren met de vijf stellingen die tot de veroordeling van het boek van Jansenius hadden geleid. Zij moesten dit bovendien schriftelijk bevestigen. De door Codde aangestelde provicarissen (vicarissen-generaal), die aan het hoofd stonden van een district, gingen door met hun vermeende jurisdictie uit te oefenen, ondanks het feit dat in 1702 Theodorus de Cock tot waarnemend bestuurder was aangesteld. Met deze benoeming waren de kapittels gepasseerd en in deze gebeurtenis ligt de kern van de vorming van de groep, die het niet eens was met Rome, de zogenaamde ‘Oud-Bisschoppelijke Cleresie’. Bovendien speelde de tegenstelling tussen nationalistische clericalen en de gehoorzamen aan Rome mee. Daarbij kwam nog dat de bestuurders van de calvinistische republiek er niet op gesteld waren dat de Paus, hoofd van de Roomse Kerkelijke Staat, met sterke banden met onder meer katholiek Spanje, invloed kreeg op hun kerkelijke zaken.

Aanvankelijk bleven de meeste priesters trouw aan de kapittels, maar toen Rome een strengere lijn ging volgen, door het dreigen met kerkelijk straffen, keerde het tij. Nu volgde een tijd van onverkwikkelijke aanvallen van beide zijden in de vorm van brieven, schotschriften, cartoons en preken. Hierbij voerden de jansenisten de boventoon. De tegenstelling met Rome kwam tot een hoogtepunt, toen de kanunniken¹² van het vicariaat van Utrecht in 1723 Cornelius Steenhoven (1662-1725) tot aartsbisschop kozen en hem wijdden. Hiermee was het Utrechts Schisma een feit.¹³ Dit schisma zou tot 1966 duren. Op lokaal niveau kozen priesters voor de ene of de andere zijde. Eén van deze priesters was Petrus van der Maes van Avenrode (1673-1741), aan wie het vervolg van deze studie gewijd is.

Petrus van der Maes van Avenrode

Petrus van der Maes van Avenrode was het zevende van de acht kinderen uit het huwelijk van de Haagse schilder Coenraed Segersz van der Maes van Avenrode met Alida van Heekeren. Petrus werd op 2 augustus 1667 gedoopt in de Haagse schuilkerk in de Oude Molstraat.¹⁴

De vader van Petrus, Coenraed Segersz van der Maes, (wapen)schilder van beroep, was een interessante figuur. Hij werd rond 1614 in Den Haag geboren. Op 19 juni 1634 werd hij als student ingeschreven aan de Leidse Universiteit, waarschijnlijk om een beter inzicht te krijgen in de menselijke anatomie. Dat was in die tijd wenselijk voor schilders van menselijke figuren. Coenraed was tussen 1645 en 1669 lid van het Haagse Sint Lucasgilde, het laatste jaar als hoofd. Hij was ook enige tijd lid van de Haagse vroedschap. Bovendien behoorde hij tot de zeventienveertig kunstenaars, die in 1656 te 's-Gravenhage 'eene Nieuwe Kamer van Pictura hebben opgerigt'.

Coenraad trouwde op 4 april 1649 met Alida van Heekeren, geboortig uit Zutphen. Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren. Op 29 mei 1670 was Coenraad blijkbaar overleden, want op dat ogenblik sloot zijn zwangere weduwe, Alida, een overeenkomst voor twaalf jaar met Hieronymus van Diest. Deze zou het schilderwerk verzorgen, terwijl hij inzage zou krijgen in de wapenboeken van Coenraad. Beide partijen zouden gelijkelijk de kosten dragen van het schildermateriaal, namelijk goud, zilver, panelen, vernis en verven. De winsten zouden ze delen. Hieronymus zou bovendien de twee zonen van de weduwe opleiden tot wapenschilder. Op 5 augustus 1670 werd aan dit testament een codicil toegevoegd dat stipuleerde dat het schildersmateriaal toe zou komen aan de zonen die opgeleid werden tot wapenschilder. Het aantal twee werd niet meer genoemd, want Alida was op dat ogenblik hoogzwanger en haar laatste kind kon een zoon zijn. Dit was echter niet het geval, zij beviel van een dochter.

De dochters kregen geschenken in goud, namelijk een vierdubbele halsketting, gouden doppen met parels en andere niet genoemde zaken. Bovendien kregen zij een zilveren beker, waarin gegraveerd was: 'de maticheijt voor sicklicheijt en sterckheijt'.

De twee zonen, genoemd in de overeenkomst, waren Everardus Johannes, die in 1663 was geboren en Petrus van der Maes van Avenrode, die in 1667 het levenslicht zag. Petrus zal zeker van zijn scholing geprofiteerd hebben. Toen hij als priester in onmin leefde met verschillende van zijn Noordwijkerhoutse parochianen merkten zij op dat Petrus, als hij wilde schilderen, maar naar Den Haag moest gaan, waarheen ook zijn zusters waren vertrokken.

Coenraad schilderde wapens voor het Hoogheemraadschap van Delfland, zoals blijkt uit de rekening van het Hoogheemraadschap Delfland van het jaar 1650: '*COENRAET VAN DER MAES betaelt 24 lb [pond] 14 sch[ellingen], ter saecke vant maecken van eenige wapen(en) met coleuren in des hoogheemraets wapenbouck ende anders*'. Hij maakte ook een afbeelding van het wapen van hertog Albrecht van Beieren. Omdat dit wapen meerdere malen vernieuwd is, valt niet meer te zeggen wat het aandeel van Coenraed Segersz. is aan het werk, dat aanwezig is in het Delflandse Hoogheemraadschap. Hij moet een bevestigd kunstenaar zijn geweest. Dit valt af te leiden uit de bewaard gebleven wapens

Coenraed van der Maes tekende het wapen van Willem van der Wiele, heer van te Werve (Wapenboek van het Hoogheemraadschap Delfland, uitg. Ons Voorgeslacht, 2010)

van zijn hand en het feit dat hij als katholiek zulk een belangrijke opdracht in de protestante Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kon verwerven. Als we bovendien zijn kostbare nalatenschap in ogenschouw nemen, moeten zijn andere opdrachten, die voor ons verborgen zijn, legio geweest.

Bijschrift:

Op de afbeelding staat het wapenschild van: Willem van der Wiele, heer van de Werve, na de dood van zijn vader beleend met huis en hofstede te Werve in Rijswijk, heer van Nieuwerkerke 1643. Hoogheemraad van Delfland 1650-1654, overleden te Rijswijk in huis te Werve, zoon van Jacob van der Wiele en Adriana Hanneman. Hij huwde met Elizabeth Poppe.

Wapen: in rood drie palen van vair en in een gouden schildhoofd een verkort blauw schuinkruis, over het kruis gaande een groen schildje met een zilveren dwarsbalk. Helm: aanzien met helmkroon van drie bladeren. Helmtaken: een blauw schuinkruis gehouden door twee uitkomende, toegewende, dubbelstaartige, gekroonde leeuwen, alles goud. Dekkleden: blauw, gevoerd van goud.

Bron: F.A. Hoefer, Het huis te Werve bij Rijswijk, in: De Navorscher, 43 (1893), blz. 276 e.v.

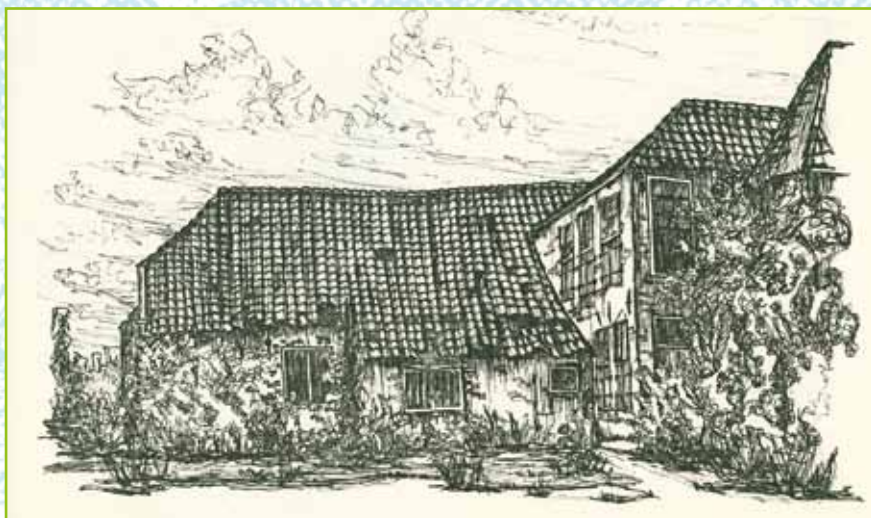
Uit: Nagtegaal, H.K., Wapenboek van het Hoogheemraadschap van Delfland. Hollandse Vereniging voor Genealogie 'Ons Voorgeslacht', 2010.

Over zijn eerste vorming is niets bekend. In 1688 schreef hij zich in aan de Leuvense Pedagogie, een onderdeel van de Leuvense Universiteit, het Varken genaamd, voor de studie in de Artes.¹⁵ Hij studeerde op 16 november van dat jaar af als een middelmatige student. Mogelijk om in aanmerking te komen voor een Haarlemse beurs verhuisde hij van het Utrechtse convict¹⁶ voor de vorming van priesters, Alticollense, naar het Haarlemse convict Pulcheria op aanbeveling van Petrus Codde en Hugo van Heussen, die hem godvruchtig, verstandig, naarstig en goedaardig noemden, terwijl ze eraan toevoegden dat Petrus deze gunst verdiende ten overstaan van zijn moeder en zusters. Het blijft voor ons verborgen wat de motivatie van beide heren geweest is.

Op 18 maart 1695 vertrok Petrus met een aantal medestudenten als gevolg van de angst voor de negenjarige oorlog (1688-1697) uit Leuven, waarop hij een dag later in Mechelen tot subdiaken werd gewijd en dus een priesterlijke status ontving voor hij naar het noorden vertrok. Het is niet duidelijk wanneer hij naar het hertogdom Brabant terugkeerde om zijn studie voort te zetten. Hij diende in elk geval vóór 1700 als kapelaan onder de pastoor van de katholieke schuilkerk in de Amsterdamse Vinkenstraat, Willem de Praeter, en viel op door jansenistische sympathieën. Hij was er namelijk voorstander van dat biechtelingen, voordat ze absolutie konden krijgen, oprecht berouw moesten hebben.

Petrus van der Maes' optreden in Noordwijkerhout

In 1700 werd Petrus van der Maes benoemd tot pastoor van Noordwijkerhout, waar hem problemen op theologisch gebied wachtten. Met name botste zijn standpunt over het verlenen van absolutie na de biecht met sommige van zijn parochianen. In 1702 koos hij de zijde van hen die tegen de vervanging van Petrus Codde door Theodorus de Cock protesteerden. Na verloop van tijd gingen vele priesters 'om' en onderwierpen zich aan het gezag van Rome. De meeste van Petrus' parochianen, waren echter van mening dat in de katholieke kerk iedereen onderworpen was aan de paus. De bisschoppen en priesters namen ook stelling tegen hem. Dit uitte zich in verminderd kerkbezoek, hoorbare opmerkingen tegen de celebrant tijdens de

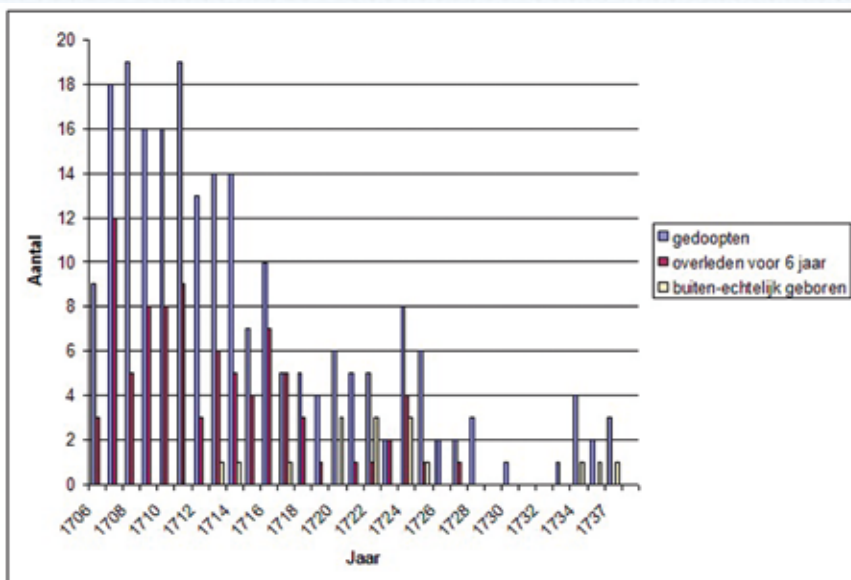
Oud-Katholieke kerk te Rijswijk, toestand omstreeks 1900, naar foto's getekend door J.A. van Dalen

De situatie van de katholieken in Rijswijk

De katholieken werden in de calvinistische Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden over het algemeen gediscrimineerd, maar in Rijswijk viel dat wel mee, want de schout, schepenen en de secretaris waren katholiek gebleven. Een belangrijke factor was ook het feit dat de bewoners van het Huis te Werve aanvankelijk de voorvaderlijke kerk trouw bleven. Heilige missen konden worden opgedragen in de huiskapel van de Van de Werves. Omdat hier trouw gebleven katholieken uit de omgeving toestroomden, werd deze ruimte te klein. Om deze reden kocht Marie van der Wiele van de Werve, douairière, een boerderij met grond, die vlakbij het Huis te Werve lag. Deze moest dienen als kerk en als onderkomen voor de pastoor. Op 2 maart 1685 schonk zij deze hoeve met grond aan de parochie van Rijswijk. Omdat de katholieke kerk geen bezittingen mocht hebben, bleef deze donatie op naam van de familie Van de Werve staan. Zolang de pastoor en de familie op één lijn zaten was er geen probleem. Dit veranderde echter in 1714, toen Petrus van der Maes van Avenrode en de heer van het Huis te Werve, Dirk Wuijters, in conflict kwamen.

Zoals we al weten, was pastoor Petrus een aanhanger van de Clerezie, terwijl Dirk Wuijters het voorvaderlijk geloof vanuit Rome trouw was gebleven. Aanvankelijk bleef de goede sfeer behouden, temeer daar Dirk Wuijters de helft van het jaar in Amsterdam verbleef. Maar toen paus Clemens XI (1700-1721) in 1713, onder druk van Lodewijk XIV (1648-1713), de bul Unigenitus, die tegen het jansanisme gericht was, uitgevaardigd had, zette de pauselijke nuntius¹⁸ Santini, Wuijters onder druk.

Wuijters op zijn beurt wilde doordrukken dat pastoor Petrus zich onderwierp aan Rome. Toen de pastoor dit weigerde, verlieten vele Rijswijkers zijn kerk. Velen die economisch afhankelijk waren van de heer van Te Werve volgden hun broodheer in deze theologische controverse. Dit feit blijkt uit het aantal gedoopte kinderen, dat terugliep, omdat veel ouders hun kinderen elders ten doop hielden.¹⁹

De grafiek illustreert het aantal gedoopte, buitenechtelijk geboren kinderen in RK Rijswijk tussen 1706 en 1739

Wat hierbij opvalt is dat Petrus nu wel buitenechtelijk geborenen doopte en dat meer kinderen na de doop stierven. Dit laatste valt mogelijk te verklaren uit het feit dat ouders van zwak geboren, hun kind zo snel mogelijk lieten dopen en niet een reis naar een naburig dorp wilden ondernemen met alle risico's van dien. De breuk tussen de pastoor en de heer van Te Werve was ook een strijd over de grond en de opstallen van de kerk, gewijd aan de Heilige Bonifatius genaamd 'Het Klooster', die pas in 1738 tot een einde kwam. Deze correspondentie is bewaard gebleven en gepubliceerd.²⁰

In 1738 werd Petrus van der Maes van Avenrode aangesteld als pastoor van het Delftse Begijnhof, waar, zoals we boven reeds vermeldden, de bewoonsters tot de Clerezie waren overgegaan.²¹ Hij overleed aldaar en werd op 10 november 1741 in Delft begraven.²²

Ik dank prof. dr. Th. Clemens, pastoor drs. W.B. van de Velde en drs. R.A. van der Spiegel hartelijk voor hun inbreng bij het tot stand komen van dit artikel.

Noten

- 1 Onder regulieren worden verstaan priesters en monniken, die gebonden zijn aan een kloosterregel en niet onderworpen zijn aan een bisschop, maar wel aan de paus. Dit in tegenstelling tot seculiere priesters, die ressorteren onder een bisschop.
- 2 Louis Châtellier, *Europe of the Devouts*. The Catholic reformation and the Formation of a New Society, Cambridge, UK / New York: Cambridge University Press / Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme, 1989 (Past and present publications) [Translation of: *Europe des dévots*].
- 3 Het is niet gebruikelijk dat men namen noemt van degenen die meewerkten aan de totstandkoming van een decreet of iets dergelijks. De term was: *Roma locuta est, causa finita est* (Rome heeft gesproken, de zaak is afgedaan). Dit werd volksetymologisch vertaald als: de kous is af.
- 4 Het Pelagianisme ging terug op de Ierse of Britse monnik Pelagius (+ 360-420), die leerde dat er geen erfzonde bestond en dat alles in het leven afhing van de menselijke wil en niet zozeer van Gods genade: die was dan ook volgens hem voor een mens niet onmisbaar om het uiteindelijke doel te bereiken. Het Semi-Pelagianisme houdt in dat een mens alleen het heil kan bereiken als de wil aanwezig is om die genade inderdaad te ontvangen: zonder de wil ertoe geen heil (A. van den Akker, *Pelagianisme Semi-Pelagianisme*).
- 5 Deze vertaling is ontleend aan H. Brink (Ed.), *Theologisch Woordenboek*, 2, Rodermond en Mastiek: J.J. Romen & Zonen, 1957, kolom 2456- 2462; Zie hierover ook: L. Ceyssens, 'Rondom de studie van P. Willaert over de oorsprong van het jansenisme in België'. in: Belgisch tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis, 28 (1950), 644-685.
- 6 Vriendelijke mededeling van Professor Clemens van het Ruusbroec Genootschap in Antwerpen.
- 7 De Oratorians waren een Congregatie voor katholieke priesters en lekenbroeders, die in gemeenschap leefden. Zij waren in Rome door Sint Philip Neri (1515-1595) gesticht.
- 8 Personen van de *noblesse de robe* waren leden van de Franse aristocratie, die hun status ontleenden aan hun juridische of bestuurlijke ambten. Dit in tegenstelling tot de *noblesse d'épée*, die sinds de middeleeuwen hun standing ontleenden aan hun militaire ambten.

- 9 Louis Dupré, 'Jansenism and Quietism', *Christian spirituality. Post-Reformation and modern*, Louis Dupré and Don E. Saliers (eds.) in collaboration with John Meyendorff, New York: Crossroad, 1989, 121-142.
- 10 Hoofd van een apostolisch vicariaat, dat wil zeggen van een missiegebied waaraan nog niet de status van aartsbisdom is toegekend. De apostolisch vicaris wordt rechtstreeks door de paus benoemd en heeft binnen zijn vicariaat dezelfde bestuursbevoegdheden als een bisschop.
- 11 Seculiere priesters: priesters, die rechtstreeks ressorteerden onder de bisschop en niet gebonden waren aan leden van een reguliere orde.
- 12 Een kanunnik is een lid van het kapittel of bestuurscollege van een kathedraal of een klooster.
- 13 Voor dit onderdeel is gebruik gemaakt van de volgende publicaties: B. van Bilsen, *Het Schisma van Utrecht*, Utrecht/Brussel, Uitgeverij Het Spectrum (Batavia Sacra hoofdstukken uit de Vaderlandse Kerkgeschiedenis onder redactie van M.P van Buijtenen en dr. J.J.M. Timmers), 1949; Marinus van der Vorst, *Holland en de Troubelen in de Hollandse zending 1702-1727*, Nijmegen: Drukkerij Gebroeders Janssen N.V., 1960 (Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen).
- 14 H.P. Förling, *De Vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795, Pijnacker: Dutch Efficiency Bureau*, 1995, 121.
- 15 *De artes [liberales]* waren studies die in de Middeleeuwen meestal opgebouwd waren uit het *trivium* (rekenen, geometrie, astronomie) en *quadrivium* (muziek, grammatica, retorica en logica).
- 16 Een *convict* (van het Latijn: samenleving) is een huis waar priesterstudenten en priesters samenwonen zonder aan een kloosterregel te zijn gebonden. In tegenstelling tot wat het geval is bij een seminarie wordt een groot gedeelte van het onderwijs dan in hogescholen in de nabijheid gedoceerd. Zulke huizen kwamen vanaf de zestiende eeuw voor tot in de jaren 1960 en 1970 onder andere in Nederland in universiteitssteden met een theologische faculteit.
- 17 Theo Clemens, 'Kerkscheuring op lokaal niveau. Petrus van der Maes van Avenrode en de voorgeschiedenis van het schisma van 1723'. Eddy Put, Marie Juliette Marinus en Hans Storme (red.), *Geloven in het verleden. Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet*, Leuven: Universitaire Pers, 1996, 413-430.
- 18 Een nuntius is een pauselijk afgezant.
- 19 Hierbij is gebruik gemaakt van de volgende publicaties: A.E. van Puffelen en A.H.M. van Puffelen, '*Een Rijswijkse Kerkstrijd of het Pastoraat van Pieter van der Maes van Avenrode (1706-1738)*', 1973 Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, 126-147; Archeologisch Werkverband Julianapark Rijswijk, Een verdwenen schuilkerk van oud-katholieken te Rijswijk. Verslag van een archeologisch en historisch onderzoek 1795-1980, Rijswijk, 1980; Theo Clemens, '*De godsdienstige oriëntatie van de Noordnederlandse katholieken rond het midden van de achttiende eeuw: Petrus van der Maes van Avenrode en de 'ware' en 'valse' godvruchtigheid*'. Jan Hallebeek en Bert Wirix (red.) *Met het oog op morgen, Ecclesiologische beschouwingen aangeboden aan Jan Visser*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1996, 33-45; Gian Ackermans, *Herders en huurlingen. Bisschoppen en priesters in de Republiek (1663-1705)*, Amsterdam: Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, 2003,
- 20 A.E. van Puffelen en A.H.M. van Puffelen, Een Rijswijkse Kerkstrijd of het Pastoraat van Pieter van der Maes van Avenrode (1706-1738). Pastoor van de Oud-Katholieke parochie van de H. Bonifatius genaamd 'Het Klooster' aan de Noordzijde te Rijswijk Z.H. 1706-1738. Enige Documenten, Rijswijk: in eigen beheer uitgegeven, 1970; W.L.A. Roessingh, De voormalige Oud-Katholieke kerk te Rijswijk vanaf haar ontstaan tot 1911, s.n., s.l.
- 21 *De Oud-Katholiek*, 47 (1931), 230
- 22 Gemeente Archief Delft, Register doop trouw begraven, inventarisnummer 116.

Nivon Rijswijk onder de loupe

Carl Schmitz

De landelijke vereniging, het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON), is meer dan 85 jaar jong en heeft zijn domicilie in Amsterdam. In november 1924 werd in dagblad Het Volk melding gemaakt van de oprichting van het Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling, het IVAO, de voorloper van de huidige vereniging. In 1929 fuseerde het Instituut met de Nederlandse arbeiders Reisvereniging 'De natuurvrienden'. Vanaf dat moment was het natuurvriendenwerk gekoppeld aan de volksontwikkeling. In 1959 werd het Instituut omgedoopt tot het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk. Het NIVON bestond uit federaties met daaronder afdelingen.

'De Koepeltjes', het onderkomen vanaf 1 januari 1982

In begin jaren zestig telde de Federatie Den Haag ook leden die uit Rijswijk afkomstig waren. Maar op initiatief van de heer D. Bos en andere leden die in Rijswijk woonden, werd besloten om uit de Federatie Den Haag te stappen. Zij richtten een zelfstandige afdeling op en wel op 12 januari 1962 in het toenmalige hotel Leeuwendaal. Naar huisvesting werd naarstig gezocht. Deze werd gevonden in een kelder van een pand aan de Generaal van Dalenstraat. Het was van de Woningbouwvereniging Arbeidersbelang en de huur bedroeg drie gulden per week. Ook de NVSH was er gevestigd, die overigens iets anders verkocht dan cultuur en natuur.

Er werd ook een blaadje uitgegeven met de titel 'De Rijswijkse Natuurvriend'. Het werd naar de leden, 41 in totaal, gestuurd. Zij betaalden 60 cent contributie per maand. Onder leiding van voorzitter drs. G.J. Nadort richtte men zich in hoofdzaak op het ontwikkelen van mensen via scholing en het organiseren van culturele activiteiten. Naast alle activiteiten zou in de loop van de tijd 'verhuizen' een vast onderdeel van het verenigingsprogramma worden. Voor het eerst werd er verhuisd van nummer 14/24 naar 16/20. Toen kreeg de nieuwe plek ook een naam, te weten 'Ons Honk'.

Op 27 januari 1967 begon mevrouw M.L. Nadort-Dell met een beginnerscursus Frans. Daar hoorde natuurlijk ook een reis naar Parijs bij. Deze werd in 1968 georganiseerd en het toeval wilde dat de deelnemers midden in het grote studentenoproer terechtkwamen. Tijdens de vergadering van 28 augustus 1969, waar een bestuurswisseling plaatsvond - de heer Nadort trad af en de heer C.E. Alers nam de voorzittershamer over -, kreeg het blad dat men 'Convocaten' was gaan noemen, de toepasselijke naam 'Mededelingenblad', dat van een eigen Logo werd voorzien. Dit was nodig, omdat er een nieuwe Omzetbelastingwet was gekomen waardoor men BTW moest gaan betalen. Een heugelijk feit was dat het ledental inmiddels 208 bedroeg. Najaar 1969 moest er voor de tweede keer worden verhuisd. Nu vond men een plek in de Kerkstraat 3, waar vroeger de brandweerkazerne was gevestigd. Daar was meer ruimte voor de vele activiteiten. Er werd getimmerd en gezaagd door de eigen leden om er weer een eigen honk van te maken. Op 5 oktober 1969 was men zover dat de leden uitgenodigd konden worden om het nieuwe onderkomen te bewonderen, ondanks dat het nog niet helemaal klaar was.

Op 13 april 1973 vond er opnieuw een voorzitterswisseling plaats. Nu trad de heer D.C. van Maurik aan. Er werden meerdere cursussen opgezet zoals Nederlands, Duits, Engels, rekenen, en maatschappij inzicht, waarvoor bijzondere docenten werden gevraagd en wel een historicus, een econoom, een politicoloog en een fysicus. Verder startte er nog een cursus muziek. Ook op het programma stonden: handvaardigheid/creativiteit, pottenbakken, tekenen en fotografie. De heer L. van Dijk, de latere directeur van de Openbare Mavoschool in Rijswijk, werd de talencursus- coördinator; hij zou die functie vele jaren blijven vervullen.

Op de jaarvergadering van 15 maart 1979 werd de heer J. Velders voorzitter. Gelukkig bleef hij tot 1987, want hij was een stuwende kracht in de afdeling die vele nieuwe activiteiten opzette. Zo werd er in 1981 een serie lezingen gehouden over de Europese Unie. Eén ervan ging over 'Nederland en de Benelux, de EEG,

de NAVO en de Verenigde Naties'. Spreker was de heer A. Melkert die lid van het partijbestuur van de PPR en voorzitter van het Nederlands Platform voor Internationaal Jongerenwerk was.

Een bijzonderheid in 1981 was dat de Dienst Ontwikkeling en Recreatie (O.R.) van de gemeente Rijswijk, de vereniging verzocht om voor 14 december 1981 kopij in te zenden voor de maandcirculaire die huis aan huis werd verspreid in Rijswijk. Dat was een mooie gelegenheid om de vereniging onder de aandacht van een groter publiek te brengen. Op 26 januari 1982 werd medegedeeld dat per februari 1982 de folder niet meer zou worden verspreid, maar zou worden opgenomen in de 'Rijswijkse Courant' en 'Groot Rijswijk'. Op 5 juli 1982 werd echter weer gevraagd om het jaarprogramma 1982/1983 in te sturen, omdat toch weer tot huis aan huis-verspreiding werd overgegaan.

Op 1 januari 1982 moest weer worden verhuisd. Ditmaal naar de peuterschool de Koepeltjes, in de Generaal Swartlaan 54, omdat er door de gemeente een andere bestemming aan het vorige onderkomen werd gegeven. Deze keer moesten er drie lokalen en een magazijn worden ingericht. Er was zelfs een soort barretje met keuken aanwezig. Dat was een luxe waarvan dankbaar gebruik werd gemaakt. Het was dus een prima ruimte: één lokaal voor de talencursussen, een ander voor de overige activiteiten én een vergaderruimte. Op 2 oktober 's middags om twee uur werd 'het paleisje' feestelijk ingewijd door wethouder W. van der Ende die het 'lint doorknipte'.

Spellendag, 14 december 1997

Spellendag, 14 december 1997

Zoals het goede Nivonners betaamt, werd elk nieuw seizoen begonnen met een schoonmaakbeurt, waaraan velen meededen. Jammer genoeg waren er ook mensen die het Nivon geen goed hart toedroegen, want eerst werd er uit het magazijn een goede cassetrecorder gestolen en daarna werd het groter aangepakt met een inbraak in de keuken. De ruit was er compleet uitgeslagen en daar er geen geld was te vinden, had men de tv maar meegenomen. De dieven hadden echter pech, want deze was alleen bruikbaar voor de vertoning van videofilms.

Net als andere jaren had het winterprogramma van 1989-1990 weer veel te bieden. Een greep uit de activiteiten: vakantiedia's van de leden, de fotografiegroep, dialezing over de vogeltrek, een fietstocht, dialezing over Sumatra, Java en Bali, lezing over winst en werk; niet te vergeten de cursussen Sociologie 'Massamedia', Nederlands Steuncursus Spelling en Ontleden en de vreemde talen, maar ook Esperanto.

Nadat in 1987 de heer Velders was teruggetreden, moest het bestuur het een aantal jaren zonder voorzitter stellen. Bovendien had men een penningmeester die eigenlijk geen lid meer was. Dit was natuurlijk een onwenselijke toestand, waar gelukkig op 22 maart 1993 tijdens de Jaarvergadering verandering in kwam toen twee leden het bestuur overnamen: de heer H. Botma werd secretaris en de heer C. Schmitz nam het penningmeesterschap op zich. Als talencoördinator trad de heer H. van den Bos aan, die echter geen lid van het bestuur wilde worden. Met ons tweeën gaven we de afdeling een nieuwe vorm, met de hulp van twee leden die de catering verzorgden en van wie er één de talenadministratie op zich nam. De opzet van het programma bleef ongeveer gelijk, met een aantal aanvullingen. Er werd een andere opzet gekozen voor de publicaties die naar de leden en andere

belangstellenden gingen. Er werd afscheid genomen van het 'Mededelingenblad' hiervoor kwam het nieuwe blad 'De Rijswijkse Toorts' in de plaats. Het kwam vanaf september 1993 eenmaal per maand uit en werd verlucht met illustraties die werden verzorgd door mevrouw S. Botma. Ook maakten we posters die overal in Rijswijk werden aangeboden en opgehangen. Het was een leuk werk zo met z'n beiden. Ook werd het Winterprogramma van 1993/1994 in een nieuw jasje gestoken. De omslag werd door de heer R. Schmitz verzorgd en voor de illustraties tekende mevrouw Botma weer. De omslag was zo gemaakt dat degene die het boekje in handen kreeg wel nieuwsgierig moest worden naar de inhoud. De opzet was zo geslaagd, dat deze formule elk jaar met veel succes werd herhaald.

En toen gebeurde het weer. In 1994 werd het buurthuis in de wijk Te Werve-Oost afgebroken. Als gevolg daarvan werden de gebouwtjes van 'De Koepeltjes' opnieuw ingedeeld en moesten het Amateurspalet en het Nivon verhuizen naar een andere locatie. Het Nivon vond onderdak in het schoolgebouw 'De Stap' aan de Labouchèrelaan. Hier werd, op de eerste etage, een dubbel lokaal ter beschikking gesteld. Het was een mooie ruimte van 2x7 meter lang, met een schuifwand er tussenin en 7 meter breed. Ook hier was weer werk aan de winkel en werd met vijf man weer lekker geklust. Hierover zouden hele boekdelen te schrijven zijn. Er was een glasfront over de gehele lengte van de ruimte die we met posters van de programma's van de schouwburg hadden versierd. Op zaterdag 24 september 1994 werd om 15.00 uur het Nieuwe Centrum officieel geopend door mevrouw I. Thoral, de toenmalige wethouder van onder meer Welzijn. Zij deed dat door het laatste stuk van een grote legpuzzel aan te brengen waarmee het Centrum was geopend. Hierna volgden nog een aantal speeches, door de oud-voorzitter de heer Velders en de nieuwe voorzitter, mevrouw A. Ruitenbergh. Door de grote ruimte werden er ook grotere activiteiten georganiseerd die veel leden trokken. De trap naar de eerste etage was echter een handicap, omdat mensen met een rolstoel naar boven en naar beneden moesten worden gedragen door een aantal sterke mannen. In 1994 werd, in navolging van wat in de Verenigde Staten een succes was, een ECO-Team opgericht dat onderzoek deed naar hoe men het milieu in de naaste omgeving kon verbeteren. Bijvoorbeeld werd er een actie ondernomen om tot plaatsing van inzamelingsbakken voor blik te komen. De gemeente stond er welwillend tegenover, maar is er niet verder op doorgegaan.

1995 was het jaar van de waarheid. Toen werd door de gemeente Rijswijk de subsidie voor de activiteiten gehalveerd onder het thema 'Samen meer met minder'. Hierdoor moest samenwerking worden gezocht met andere verenigingen, zodat door de verenigingen gebruik kon worden gemaakt van elkaars activiteiten ten behoeve van hun leden. Eén van die verenigingen was de Historische Vereniging Rijswijk (HVR). In de eerste maanden van 1996 werd een cyclus van vier lezingen gehouden over de historie van Rijswijk door drs. J. M. Koot, waarvoor veel belangstelling was van beide verenigingen. Op 6 december werd voor de Nivon-leden in plaats van een Sint-Nicolaasavond een 'verrassingsavond' gehouden. De ruimte was aangekleed met Sint-Nicolaasprenten, verkregen van verschillende winkels. Iedereen kreeg een pakje met bloembolletjes voor het voorjaar en er werd een parodie opgevoerd over het Sint-Nicolaasgebeuren. Een jaar later werd in plaats van Kerstmis het Midwinterfeest gevierd. Zo werd, met behulp van een zogenaamde tijdmachine de tijd terug gedraaid en stond men een druïde bij om de zon te helpen bij het overwinnen van de wolf der duisternis. Met

Busreis t.g.v. 40-jarig bestaan, 2002

veel getrommel werd de wolf verdreven. Op 1 april 1996 was het weer bal. Toen werden de aanwezigen meegenomen in een leken spel over de bevrijding van Den Briel. Nu was de ruimte omgetoverd in een slot.

In december 1997 werd voor het eerst een bijeenkomst op een zondag gehouden. Dit was een probeersel om te kijken of leden op die dag wilden komen voor muziek, dans en oude spellen, als het tonspel, Trou Madam, tafelkegelspel, schuiftafel, toptafel, hamertjesspel en het spiegelkastje. Het was een groot succes. (zie foto's)

1998 werd het jaar van de cycli, zoals die van 'Muziek over de gehele wereld'. Op 9 maart 1998 werd in samenwerking met het COS gestart met lezingen over 'Landen rond de Middellandse Zee', met als één van de onderdelen een expositie van fotoherinneringen aan Marokko.

En ja hoor! Vlak voor de kerst van 1999 liet de gemeente ons weten dat we tussen kerst en oud en nieuw moesten verhuizen van 'De Stap' naar het 'Welzijnsgebouw de Ottoburg' in de Esdoornstraat. Jammer genoeg bleek later pas dat het mogelijk was geweest langer in 'De Stap' te blijven, daar pas na twee jaar het schoolgebouw werd heringericht. Tijdens de verhuizing moesten er verschillende dingen worden afgebroken of weggegooid. Zo ook de piano die niet mee kon

Tentoonstelling 60 jaar bevrijding, april 2005

naar de Esdoornstraat omdat zij niet meer was te gebruiken, daar het binnenwerk in zeer slechte staat verkeerde (Zie de bijlage). Zo moest er dus weer opnieuw worden begonnen met de inrichting. Hier was het een stuk kleiner dan in de Labouchèrelaan. Er waren twee aparte lokalen 118 en 119, één van 6x6 meter met een tussendeur en het andere lokaal, ook 6x6 meter, maar hier was de toiletruimte aan de gang ingebouwd waardoor het lokaal een stuk kleiner werd. Er werd weer getracht om een huiselijke sfeer te scheppen, waaraan de ons bekende heer J. Slauerhoff een groot aandeel had, zoals het aanbrengen van gordijnen met planten motieven erop.

Een direct gevolg van de verhuizing was dat in het begin van 2000 een samenwerkingsproject met de Ouderenbonden tot stand kwam voor de opzet van een computercursus. Zij leverden de computers en docenten, wij de ruimte en het speciale meubilair. De gemeente zorgde voor de stopcontacten. Op 6 maart 2000 werd in ons lokaal 118 de computerruimte plechtig geopend door wethouder mevrouw Thoral. Hiervan waren foto's te zien in de Haagsche Courant en Groot Rijswijk. Het eigen NIVON-programma behelsde weer een aantal cycli, zoals 'Muzikale reis door drie werelddelen' en 'Praktische Gezondheidszorg'. Erna volgde een cursus van zes avonden over 'Geologie en Mineralogie'. Ook mocht er voor één keer op maandag 1 mei 2000, gebruik worden gemaakt van het vroegere gymnastieklokaal 132 voor de viering van die dag. Het werd een traditionele avond, met een zangkoor, spreker en samenzang, waarna als afsluiting aan de leden een hapjesbuffet werd aangeboden.

In 2003 werd het 40-jarig bestaan van de afdeling gevierd met een bustocht naar Brugge. De deelnemers waren diegenen die vanaf de oprichting lid waren geweest. Het was tevens een soort reünie.

Het jaar 2005 stond in het teken van het feit dat het land zijn 60-jarige bevrijding vierde. Het bestuur had besloten om hieraan een bijdrage te leveren door een tentoonstelling te houden over wat er in Rijswijk was gebeurd. Hiervoor werd contact opgenomen met verschillende organisaties en de mogelijkheid van het huren van een geschikte ruimte onderzocht. Er werd medewerking verleend door het Gemeentearchief, de Natuur- en Cultuurhistorische Vereniging Te Werve, in de persoon van de heer B. Tent en de heer J. Borsboom van de Stichting V-2 platform. Daar er geen ruimte beschikbaar was, werd besloten de expositie in de eigen lokalen te houden. Dit had tot gevolg dat er maar op twee dagen kon worden tentoongesteld en wel in het weekeinde van 23 en 24 april, in verband met de cursussen die in de week er na door moesten gaan. Bezoekers waren er niet veel, veertig in totaal, ondanks het feit dat scholen, buurtbewoners en andere organisaties waren uitgenodigd. Wie er wel kwamen waren onder anderen de toenmalige voorzitter van de HVR, de heer W. van der Ende en onze burgemeester (niet in functie). De pers had ons ook in de steek gelaten en kwam pas voorafgaande aan de opening om foto's te maken. Deze kwamen op zaterdag in de krant met een verkeerde tekst erbij, waardoor de lezer niet wist waar de tentoonstelling werd gehouden. De HVR had meer succes met de tentoonstelling in het museum van Rijswijk over de buurt rond het centrum.

Later werd gewerkt aan een samenwerking met andere afdelingen in verband met de terugloop van het aantal bestuurders. De betreffende afdelingen waren Den Haag, Leiden en Rijswijk. Er werd besloten een gezamenlijk blad uit te geven: 'Nivon Regionaal', waarin de activiteiten van de drie afdelingen werden opgenomen. Dit blad werd later vervangen door 'Nivon Nieuws'. Het werd en wordt per e-mail verzonden in verband met de hoge kosten, maar natuurlijk ook per post aan hen die niet over een computer beschikken.

Daar ervan werd uitgegaan dat de afdeling het 50-jarig jubileum niet meer zelfstandig zou kunnen vieren, werd het 45-jarig jubileum gevierd met een excursie naar het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum en wel op 13 oktober 2007. Nu konden de gewone leden ook mee.

Sinds 1 januari 2009 wordt er door de drie afdelingen nauw samengewerkt onder leiding van een nieuw regiobestuur en worden er op alle zaterdagen tussen september en mei binnen en buiten activiteiten georganiseerd door Den Haag en op zondag en vrijdag door een wandelgroep in Leiden. In Rijswijk wordt eenmaal per 14 dagen op donderdag een culturele avond gehouden, in samenwerking met de SWR en wel in het Oude Raadhuis. De talencursussen vinden niet meer plaats wegens te weinig belangstelling.

Vele leden en bestuursleden hebben zich 50 jaar lang ingezet ter verhoging van die leden en belangstellenden waardoor het Nivon een speciale plaats inneemt in het culturele leven van Rijswijk en omgeving.

nivon

Een ontboezeming

In de ochtend van de tweede januari 1994 was het prachtig weer met een heerlijk winterzonnetje. Met aarzelende tred toog ik op pad in de richting van de Labouchèrelaan om daar met een bezwaard hart een laatste klus uit te voeren. Dat was het afvoeren van de laatste stukjes Nivon die waren achtergebleven na de verhuizing. Het was een vreemde gewaarwording om een geheel onttakeld lokaal 2 te zien door de ramen van de gang met enkel een paar oude stoelen die kris kras in de ruimte stonden. Op een schoolbord stond een aantekening voor de Franse cursisten die hier niet meer zouden komen. Nadat de stoelen waren verwijderd was de leegte compleet.

In lokaal 1 stond nog een oud attribuut waarop door de heer Wijchers werd gespeeld aan het begin van de avonden. Onze witte piano moest er nu aan geloven. Zij was te slecht voor de verkopen voor de verhuizers. Stil stond zij te wachten op wat er zou gebeuren. Huib Donker zou helpen haar ten grave te dragen, maar dat liet zij niet zo gemakkelijk toe. Elke keer als er weer een lichaamsdeel werd verwijderd hoorden we een klaaglijk gebrom door haar snaren gaan. Toen het klavier uit elkaar ging, was het alsof zij een zucht gaf. Voor de veiligheid moest snaar voor snaar worden verwijderd waardoor elke keer een angstschreeuw klonk. Het was een zielig gezicht om een klankbord zonder snaren te zien staan. Aan haar lijden kwam geen snel einde, want de houten achterkast moest geheel uit elkaar gezaagd worden. Maar zij hield zich sterk. Met een moker en een koevoet werd haar weerstand gebroken en konden de stukken naar de speelplaats worden afgevoerd en bij de overige rommel worden geplaatst.

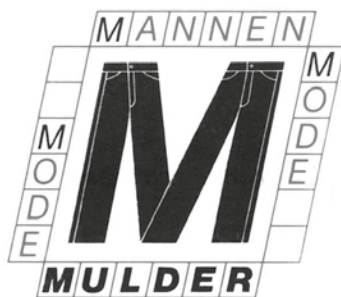
We hadden echter niet gerekend op haar laatste tegenstand. Haar zeer zware klankbodem moest nog via de trap naar beneden. Het leek wel of zij zich aan elke traprede vasthield, alsof zij voelde dat het haar laatste gang was. Beneden aangekomen werd zij op een wagentje gelegd dat er nog stond. Onder de klanken van het lied 'Zo gaat Japie naar de bliksem toe' reden we haar naar de hoop van grof vuil waar we haar zachtjes neervlijden tussen het oude aanrecht en ander hout. De avond viel toen we nederig afscheid namen van de Witte Dame die zo lang bij het Nivon op zich had laten spelen. Zij ruste in vrede.

't Vergulde Kroontje

Het adres voor:

- . curiosa en antiek*
- . oude en antieke klokken*

*Herenstraat 89
2282 BS Rijswijk
Tel. 070 - 4156775*

SINDS 1908

**Mulder Mannenmode
kleedt u
van top tot teen**

*Mulder Mannenmode
Herenstraat 45
2282 BR Rijswijk
telefoon 070 - 395 15 90*

Wasserij Nieuwburg, daarna De Rijswijkse

een verdwenen waterij aan de Van Vredenburgweg

Wim Dammers

Nu staat er een Shell-benzinestation, op de hoek van de Van Vredenburgweg en de Burgemeester Elsenlaan, maar tot 1960 stond er een waterij! Deze waterij bevond zich daar tussen 1898 en 1960, eerst onder de naam 'Fa. W. van der Heijden Stoom-, Wasch- en Strijkinrichting Nieuwburg', vanaf 1940 onder de naam 'De Rijswijkse - stomen, wassen, verven'. Dit artikel neemt u mee langs de geschiedenis van beide waterijen en schetst aansluitend het wasproces bij een grote waterij in de jaren vijftig.

Wasserij Nieuwburg

Op 22 februari 1898 diende Willebrordus van der Heijden (1865–1934) bij de gemeente Rijswijk een verzoek in voor een vergunning voor het oprichten en bouwen van een machinale wasinrichting. De gemeenteraad nam op 5 april 1898 een gunstige beslissing en toen de provincie op 18 augustus eveneens akkoord ging, kon met de bouw worden begonnen. Het terrein waarop de waterij gebouwd zou worden, lag naast de Bonifatiuskerk en de Mariaschool en was tot die tijd weiland. Het adres werd Van Vredenburgweg 35. Het pand lag tot aan de demping in 1954 aan de Zandvaart: over de vaart lagen twee bruggetjes (zie foto) naar de Van Vredenburgweg.

In het witgepleisterde gedeelte was de mangel- en strijkafdeling met op de eerste etage 'opslag en drogen', in het bakstenen gedeelte was de waterij. De linker brug was de toegang tot de Mariaschool, de kosterwoning en de begraafplaats: de pastoor en de koster waren zodoende burens en zoals het een goedkatholieke familie betaamde, werd de was voor de kerk pro Deo gedaan! De rechter brug gaf toegang tot de werf van de waterij. De familie Van der Heijden ging wonen in het pand naast de waterij, met de ingang aan de werf (aan de kant van de tegenwoordige Burgemeester Elsenlaan). In de begintijd woonde het personeel in bij de familie, zij sliepen op zolder.

STOOM WASCH- EN STRIJKINRICHTING
„NIEUWBRUG”
W. VAN DER HEIJDEN & ZONEN
Van Vredenburgweg 35, Rijswijk, Tel. 118818
MEEST BETROUWBAAR ADRES

In de 'Gids voor Rijswijk' uit 1931 heeft de zedeuivel toegeslagen. Hier heeft de wasserij overigens al een telefoonnummer van zes cijfers, waar de wasserij in 1916 /17 nog drie cijfers had !

In 1934 nam de zoon van Willebrordus, Koos (J.N.) van der Heijden (1898–1940), na het overlijden van zijn vader de zaak over. Hij stond in het 'Officieel Adresboek voor Rijswijk Z.H. 1935–1936' vermeld als 'bleeker'. Koos heeft het bedrijf met ongeveer 30 man personeel geleid tot aan zijn voortijdig overlijden op 42-jarige leeftijd op 11 december 1940. Zijn broer Laurens, die gehandicapt was, woonde bij hem in. Om hem een bezigheid te geven, werd er achter de wasserij een kippenstal ingericht voor 5000 kippen. Deze werden gehouden voor de eieren, die verkocht werden.

Na het overlijden van Koos was mevrouw Van der Heijden gedwongen te verhuizen: zij vond een woning op het adres Van Vredenburgweg 4A (nu nummer 16) boven de bloemenzaak van Vollebrecht (later van De Veld), waar zij met haar drie kinderen, te weten haar zoons Anton en Wim en haar dochter Gré introk. Op de eerste etage ging de familie zelf wonen, op de tweede etage verhuurde moeder Van der Heijden kamers om in het onderhoud van haar gezin te kunnen voorzien.

Naast de wasserij was nog een stuk weiland dat doorliep tot aan de Prinsenvijver. Op zaterdag en zondag werd het weiland als voetbalveld gebruikt en daar speelde toen de Haagse voetbalvereniging RIA, wat staat voor 'Rooms In Alles'. Het was een katholieke vereniging die bij de Martha Parochie in Den Haag hoorde. Na enkele jaren fuseerde RIA met een andere vereniging en verdween daarmee uit Rijswijk. Er stond ook een houten keet in het weiland, die als kantine werd gebruikt.

Wasserij De Rijswijkse

In 1940, na het overlijden van Koos van der Heijden werd de waterij Nieuwburg overgenomen door de gebroeders Giezeman: de heer N.J.L. Giezeman (1918–1977), die door het personeel ‘baas Nico’ werd genoemd en zijn broer de heer G.A.N. Giezeman (1916–2001), ‘baas Gerard’. Nico stond in het bevolkingsregister ingeschreven met het beroep ‘waschindustrieeel’. Hij woonde met zijn gezin aan de Julianastraat 17, welke straat overigens gedurende de oorlog Juliana van Stolbergstraat heette: in opdracht van de bezetter werden de straatnamen van nog levende Oranjes gewijzigd! Op 5 mei 1945 keerde de vroegere straatnaam weer terug. De waterij kreeg niet de naam ‘Wasserij Giezeman’ (naar de eigenaren), aangezien er in Loosduinen al een Wasserij Giezeman bestond (overigens familie van deze Giezemannen): om die reden werd het ‘Wasserij De Rijswijkse’.

In het middengedeelte met de dubbele voordeur zat het kantoor, op de 1e etage woonde de stoker. Rechts van deze aanbouw stond het huis, waarin de familie van Gerard Giezeman woonde. Dit pand was met de waterij verbonden door middel van een loopbrug op de eerste etage. Dit woonhuis is in de oorlogsjaren gevorderd geweest door de Duitsers, die er militairen in huisvestten. De familie Giezeman verhuisde toen tijdelijk naar Loosduinen. Na de oorlog heeft de waterij drie filialen gehad: één in Den Haag (Betje Wolffstraat 168), één in Scheveningen (Keizerstraat 83) en één in Amsterdam (Ferdinand Bolstraat 212-214).

Na de demping van de Zandvaart in 1954 kreeg de wasserij het adres Van Vredenburgweg 77A in plaats van 35. De reden hiervoor was de volgende: het gedeelte van wat nu Van Vredenburgweg 1 tot en met 29 is, heette tot de demping Ruysdaelkade, genummerd 1 tot en met 15.

De straatnaam Ruysdaelkade werd afgeschaft en alle huizen aan de zuidzijde van de Van Vredenburgweg kregen een oneven nummer, dat ze nu nog hebben.

Eind jaren vijftig begon Rijswijk uit te breiden: de gemeente wilde de Burgemeester Elsenlaan aanleggen.

Op het perceel grenzend aan de wasserij stond de ververij, waar in de open lucht in betonnen bakken kleding werd geverfd. Hier wilde de gemeente woningen bouwen. Deze plannen betekenden onteigening van de wasserij. In 1960 werd het pand van de wasserij plus de bijbehorende grond verkocht aan de Shell:

De wasserij verhuisde naar de Van Gijnstraat 10 in de Plaspoelpolder; tegenwoordig zit het Stanislacollege in dit pand. De oude panden werden gesloopt. Een krantenartikel uit die tijd maakte melding van het voortijdig in elkaar zakken van de schoorsteen:

Pijp viel te vroeg

Dàt zou een spectaculaire gebeurtenis worden, daar in Rijswijk aan de Burgemeester Elsenlaan, hoek Van Vredenburgweg! Op dit hoekje huisde sinds jaar en dag de Rijswijkse Wasserij, in langzaamaan wrak geworden bouwseltjes, maar sinds kort is het bedrijf verhuisd naar de Plaspoelpolder en het fabriekje wordt gesloopt. Om precies kwart voor drie gistermiddag was het de beurt aan de schoorsteenpijp. De in het opblazen deskundige firma C.N. v.d. Helm uit Rijswijk zou dit akkefietje opknappen en al wat fotograferen en filmen kon was op weg gegaan om de beroemde ‘vallende-schoorsteen-plaat’ te maken. Helaas, terwijl de omgeving nog stil en verlaten was, peuterden de mannen van v. d. Helm onderaan de pijp wat stenen weg om de springlading aan te brengen en toen - och arme - zakte de pijp moe en treurig zomaar in elkaar. Politie en fotografen zagen bij hun komst nog slechts een hoopje stenen...

De wasserij heeft tot 1972 op het nieuwe adres bestaan: de opkomst van de wasmachine en van de wasserette en stomerij betekenden het einde voor het bedrijf.

Het wasproces in de jaren vijftig

Hoe functioneerde een grote wasserij in de jaren vijftig? In die periode van ‘lijfgoed’ en ‘kamizool’ zijn de werkzaamheden in de wasserij ‘De Rijswijkse’ gefotografeerd: aan de hand van deze foto’s wordt inzicht gegeven in de manier, waarop de was toen werd behandeld. De wasserijtechniek is globaal onder te verdelen in vier hoofdbewerkingen:

1. het merken
2. het wassen en ontwateren
3. het drogen en mangelen
4. het strijken en persen

Bij de stomerij wordt apart stilge-
staan.

Wasserij:

De was werd met de auto of per bakfiets bij de klanten opgehaald: particulieren rekenden bij de deur af, bedrijven en instellingen ontvingen een rekening.

Toen de zaak in de Plaspoelpolder was gevestigd (1960) werd het personeel thuis opgehaald: er was daar in die begintijd van het industriegebied nog geen openbaar vervoer.

1. het merken:

De vuile was werd na binnenkomst gesorteerd op gemerkte en ongemerkte was. De ongemerkte was kreeg per stuk een merk met behulp van een merkmachine.

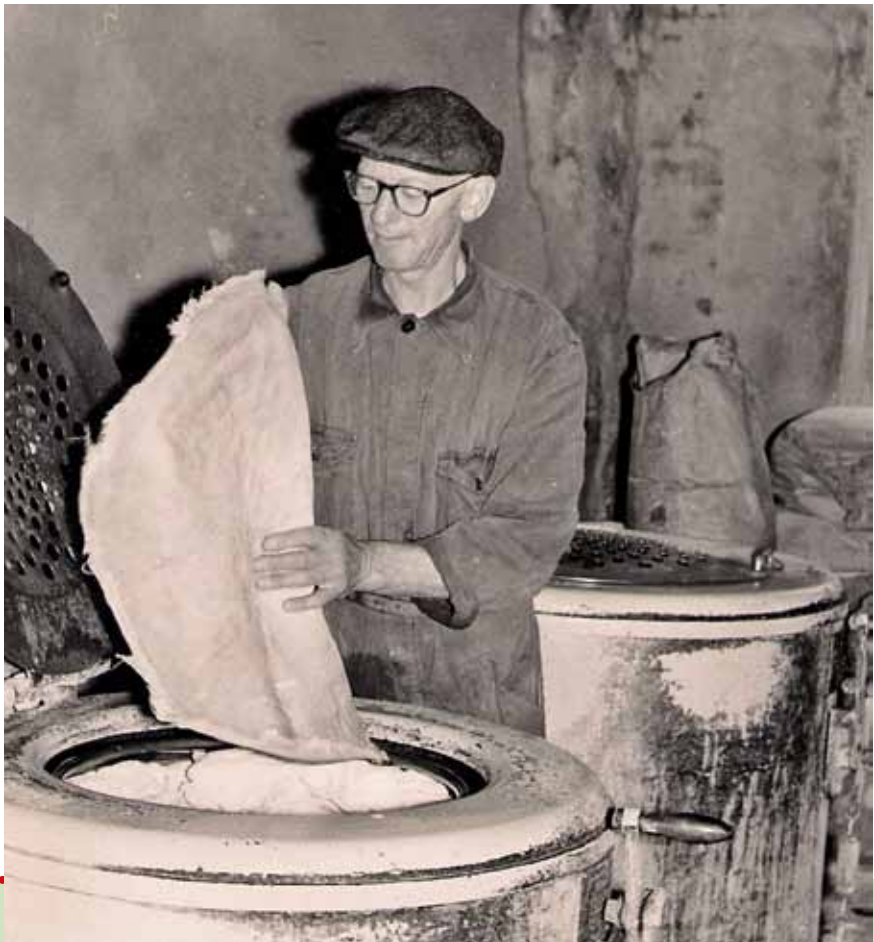
Dit was een zichtbaar merk met een klantnummer, later werd dit vervangen door een onzichtbaar merk. Dat onzichtbare merk was alleen te zien onder een blauwe lamp. De was ging daarna naar de wasserij- of de stomerijafdeling.

2. het wassen en ontwateren:

Zeep werd in balen bezorgd door Van Gend en Loos, chloor werd aangeleverd in glazen mandflessen, omgeven door stro. Het chloor werd alleen gebruikt als er veel vlekken in de was zaten. De grote trommelwasmachine (witwas) draaide per wasbeurt 45 minuten à 1 uur.

Nadat de was klaar was moest de trommel recht voor de klep uitkomen, anders kon je het wasgoed er niet goed uithalen. Om dat te vergemakkelijken werd er een streep op de rand van de trommel gezet, waardoor de er op het juiste moment geremd kon worden. Voor de wolwas werd er een aparte machine gebruikt. Na de wasbeurt ging de nog natte was in een bak met zwenkwielen, die naar de centrifuges werd gereden.

De was in de centrifuge werd met een doek afgedekt, zodat deze niet over of tussen de rand van de centrifuge terecht komt. Het wasgoed dat niet gemangeld of geperst mocht of hoefde te worden, ging in een tumbler (draaiende droogtrommel), die op zolder stond opgesteld. De was zat daar ongeveer 30 minuten in, afhankelijk van de hoeveelheid drooggoed.

Na het centrifugeren ging de was in de bak met zwenkwielen naar de zogenaamde plaktafel: daar werd hij gesorteerd en voorbereid op het mangelen (= strijken, door de was over een hete plaat te rollen). Theedoeken, slopen en zakdoeken werden uitgeslagen, waardoor er geen hoeken of randen meer omgevouwen zaten. Daarna werden ze netjes opgestapeld.

3. het drogen en mangelen:

De volgende stap in het proces was het mangelen. De mangelsters kregen de was op stapels aangeleverd, maar bij grote drukte kwam hij los, waarna ze zelf de was moesten uitslaan.

De mangel was breder dan een tweepersoons laken: naast lakens werden tegelijkertijd slopen en/of theedoeken, luiers en zakdoeken gemangeld. Mangelen was handwerk: na het mangelen werd de was handmatig gevouwen.

4. het strijken en persen:

Voor het persen werd een stoompop gebruikt, waar hete lucht doorheen werd geblazen.

Overhemden en (dokters)jassen konden ook onder een speciale persmachine worden gelegd, waarbij er twee stuks tegelijk konden worden ingebracht. Wanneer er één klaar was, kon de machine worden rondgedraaid, waarna nummer twee eruit kwam. De machine was voorzien van een watersproeier (boven de persmachine te zien), voor was die te droog was geworden.

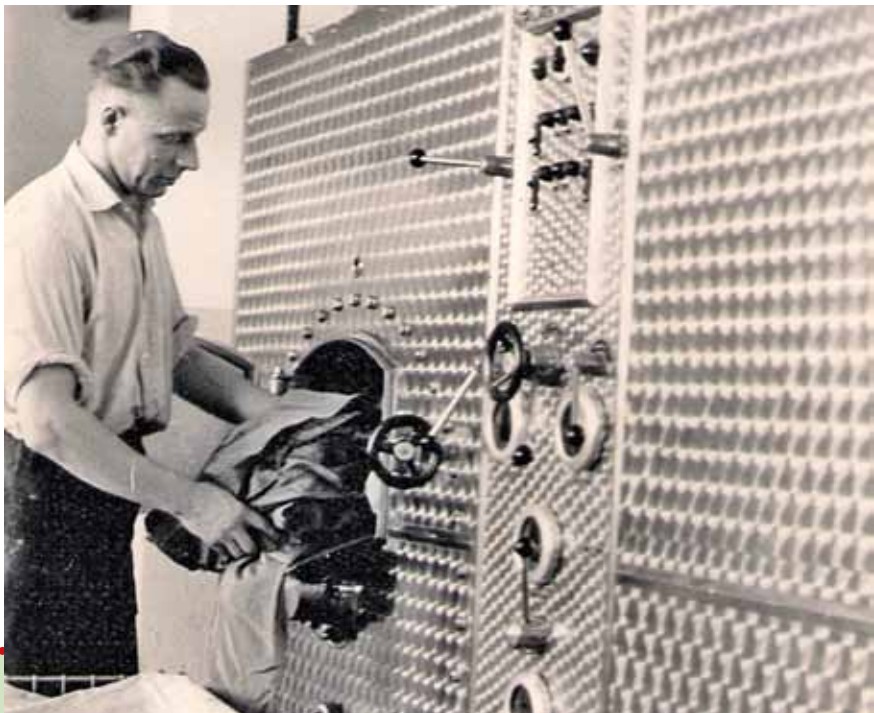
Voor de mouwen waren speciale mouwstukken. Na het strijken ging het overhemd in een vouwmaschine, waarna er een papieren strookje omheen werd gedaan, zodat het overhemd niet uit elkaar kon vallen. Broeken werden ook gestreken op een stoompop. Na het strijken en vouwen werd de was op nummer gesorteerd en in een kast op volgorde geplaatst voor aflevering aan de klant. De was werd vervolgens weer thuis afgeleverd.

Stomerij:

Het stomerijgedeelte was ondergebracht in hetzelfde gebouw als de wasserij. Kleding werd gemerkt met een label, dat er aan werd geniet. De chemicaliën voor het stoomproces, tri en per (= vervangingsmiddel van tri, toen dat verboden werd) werden net als het chloor in glazen mandflessen, omgeven door stro aangeleverd. In het stoomapparaat werd tri gedaan, waarna de 'detacheur' voor het chemisch reinigen zorgde: deze machine draaide bijna een uur.

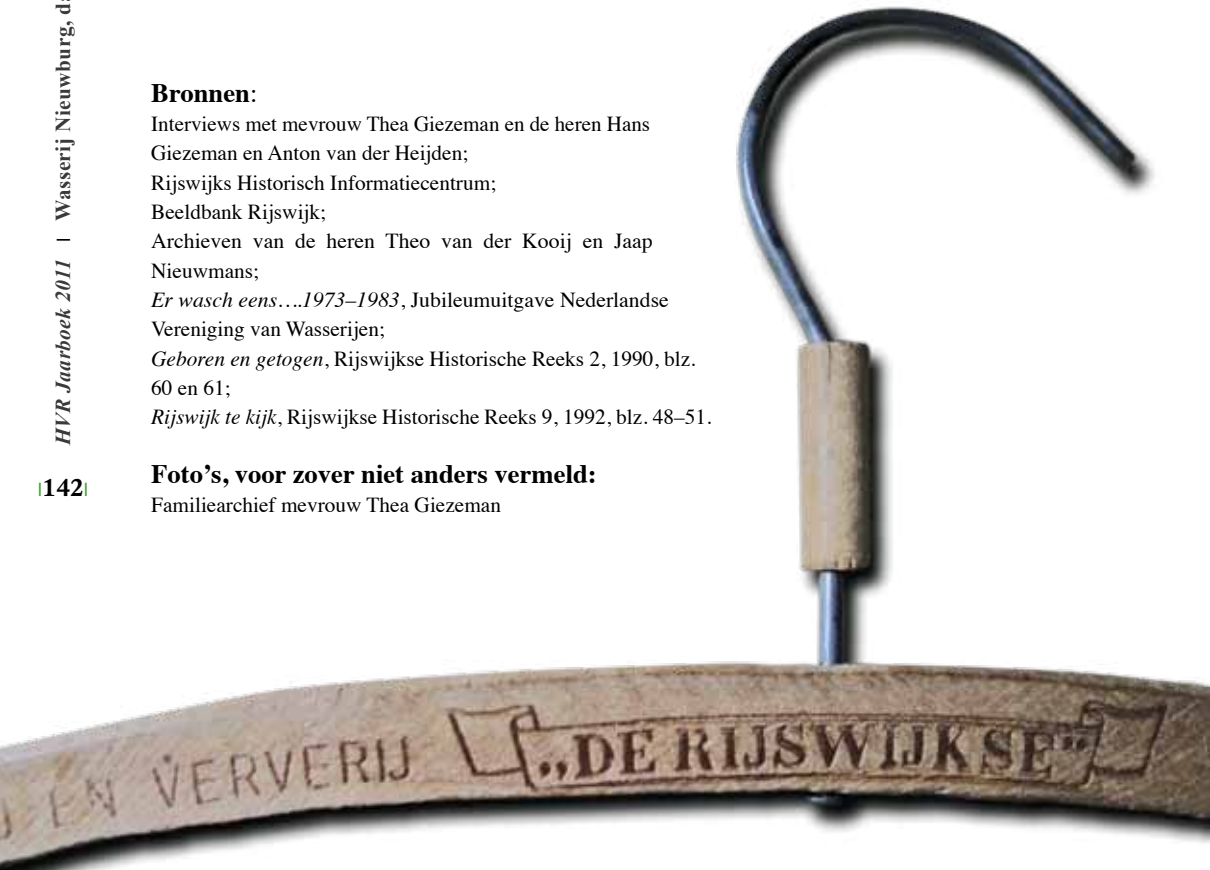
Overigens was het werken in een wasserij in die tijd ongezond, onveilig en zwaar. Ongezond, doordat er geen afzuiginstallatie was: de deuren werden gewoon opengezet. Er werden dus veel schadelijke stoffen ingeademd en er was veel verkoudheid onder het personeel. Onveilig, doordat de apparatuur nauwelijks was voorzien van beveiliging: je kon een vinger kwijtraken onder de mangel, je kon in de wasmachine worden getrokken aan een mouw of stropdas, je kon brandwonden oplopen van de ontsnappende stoom. En verder was het lichamenlijk zwaar werk en moesten er vaak overuren worden gedraaid, afhankelijk van seizoen en wasaanbod.

Bronnen:

Interviews met mevrouw Thea Giezeman en de heren Hans Giezeman en Anton van der Heijden;
Rijswijks Historisch Informatiecentrum;
Beeldbank Rijswijk;
Archieven van de heren Theo van der Kooij en Jaap Nieuwmans;
Er wasch eens...1973–1983, Jubileumuitgave Nederlandse Vereniging van Wasserijen;
Geboren en getogen, Rijswijkse Historische Reeks 2, 1990, blz. 60 en 61;
Rijswijk te kijk, Rijswijkse Historische Reeks 9, 1992, blz. 48–51.

Foto's, voor zover niet anders vermeld:

Familiearchief mevrouw Thea Giezeman

VAN OOSTEROM & VERHAGEN

Vestiging Rijswijk

Willemstraat 27
2282 CB Rijswijk

t (070) 399 51 41
e info@ovmak.nl

Den Haag - Ypenburg

Speerpunt 1
2496 SC Den Haag

t (070) 390 87 88
e info@ovmak.nl

meer dan makelaars alleen!

Revolte aan de Delftweg

De scholierenstaking op het CLD in april 1970 en haar gevolgen

Ruud Poortier

Na de Studentenopstand in Parijs (1968) en de bezetting van het Amsterdamse Maagdenhuis (1969) brak in april 1970 een nieuwe fase in de democratisering aan: aan de Delftweg in Rijswijk¹. De leerlingen van het Christelijk Lyceum Delft (CLD) kwamen in verzet tegen de autoriteit van het bestuur en de rector en weigerden de lessen te volgen. Dat was op een middelbare school nooit eerder voorgekomen. Het resultaat was: regenten die op de puinhopen van hun gezag moesten toezien dat een gedemocratiseerde school ontstond.

Het CLD betrok in 1950 de villa Bimini aan de Delftweg in Rijswijk

'Discussie over de persoon van Jezus Christus', dat was de drijfveer van godsdienstdocent ds. H.G.A. Meinders om zijn leerlingen te confronteren met de film *Son of man*, waarin vooral de menselijke kant van Jezus werd uitgebeeld. Leerlingen vertelden dat thuis en weldra reageerden enkele ouders, die hun bezorgdheid over deze visie uitten bij leden van het bestuur van de school. Nu had de Vereniging Het Christelijk Lyceum te Delft de orthodoxie hoog in de statuten staan en er werd dan ook snel actie genomen: Meinders kreeg te horen dat hij de film niet meer in zijn lessen mocht vertonen. Dat was een merkwaardige stap, want de rector, N.J. Zimmerman, werd hierbij overgeslagen, terwijl het bestuur vanouds niet met docenten communiceerde, maar met de rector. Verder was het een directe ingreep in de inhoud van de lessen en bovendien namen de bestuursleden niet de moeite met Meinders zelf hierover van gedachten te wisselen, ja, zelfs hadden niet alle bestuursleden de film gezien voor deze verboden werd.

Het klimaat in de school

De Vereniging die de school bestuurde, was in 1947 opgericht vanuit een orthodox-christelijke identiteit. In de statuten stond precies omschreven uit welke kerkgenootschappen bestuursleden mochten worden gekozen, en daar zat geen vrijzinnige kerk tussen. De hiërarchische structuur werd opgezet vanuit de gedachte dat het Bevoegd Gezag als een door God ingestelde overheid gehoorzaam diende te worden. Vanouds overlegde het bestuur alleen met de rector. Voor enige inspraak door personeelsleden, laat staan door leerlingen, bood dit model geen ruimte. Ouders konden invloed uitoefenen door lid van de Vereniging te worden. Zo bleef het tot 1970 en de leerlingstaking heeft de aanzet gegeven deze achterhaalde structuur te slopen.

Want de tijden veranderden: in de jaren zestig schudden hippies, provo's en kabouters het gezapige burgerlijke bestuur door elkaar. In het onderwijs ontstond beroering op de universiteiten: Nijmegen werd een radenrepubliek, in Amsterdam werd het Maagdenhuis weliswaar ontruimd, maar de Gemeentelijke Universiteit daarna tot in de finesses gedemocratiseerd. Kern van de visie was, dat ieder lid van de organisatie inspraak en medezeggenschap moest hebben en, in de meest extreme vorm, deel van het bestuur moest uitmaken. Deze visie vinden we terug bij de leerlingen van het CLD. En bij het docentencorps, dat eind jaren zestig een flinke verjonging had ondergaan.

De vraag of een bestuur zich rechtstreeks met de inhoud van lessen mocht bemoeien en het probleem hoe het gezag moest worden uitgeoefend waren algemeen maatschappelijke kwesties. Voor het CLD kwam er nog een derde knelpunt bij: het functioneren van de rector. Zimmerman was 1 januari 1968 als buitenstaander het CLD binnengetreden en had in de twee jaar tot de staking geen overtuigende indruk gemaakt. Hij was de enige schakel tussen het bestuur en de andere betrokkenen bij de school, maar het ontbrak hem aan communicatieve vaardigheden om deze functie vaardig te vervullen. Niet met zijn eigen staf, niet met de docenten, niet met de leerlingen. Mede daardoor was zijn leiding solistisch en onvoorspelbaar. Ook in de staking en haar nasleep zou hij een dubieuze rol spelen.

Het waren de docenten die het spits afbeten. De school was na 1960 explosief gegroeid: dependances in Rijswijk (1961) en Delft-Zuid (1967), fusies met Rijswijkse mavo'scholen, het voornemen om in Rijswijk een zelfstandige scholengemeenschap te vormen.² Zimmerman stelde eind 1969 het 'Structuurplan'

Rector N. J. Zimmerman

op om dat alles in goede banen te leiden. Docenten werden daarbij niet geraadpleegd. Op 16 december maakte de rector de nieuwe indeling bekend en de Delftse docenten gingen daarmee niet akkoord. Volgens hen werd de doorstroming van leerlingen beperkt, strookten de plannen niet met moderne onderwijskundige visies en werd de rechtspositie van eerstegraads leraren bedreigd. Ook de vorm van de presentatie viel niet in goede aarde: de informatie was niet voldoende en de vaksectieleiders, die de docenten vertegenwoordigen, wilden een 'andere vorm van overleg'. Op 2 januari 1970 was er een gesprek van stafleden met de voorzitter van het bestuur, prof. dr. ir. P. Penning. De correctoren D. de Viet en drs. J. Kleisen kaartten in de rondvraag de gebrekkige communicatie tussen bevoegd gezag en personeel aan. Penning hield vol dat de rector de enige schakel was. Geargumenteerde voorstellen konden alleen via hem bij het bestuur worden ingediend. Kortom, de bestaande hiërarchische structuur zou ondanks de complexer wordende school gehandhaafd blijven, de rector was en bleef een 'éénmanskanaal'. De docenten, die ernstig betwijfelden of dat niet een te zware opdracht voor één man was,

zeker voor Zimmerman, kregen wel de mogelijkheid een alternatief structuurplan voor de inrichting van het onderwijs op te stellen.

De verhoudingen werden er niet leuker op. De docenten kozen op 9 januari voor het eerst een docentenraad, maar deze verzuimde naar Pennings mening enkele afspraken na te komen en hij dreigde daarop in een persoonlijke brief van 28 januari aan secretaris drs. G.A. Sneller de raad te beschouwen als een '*groep mij onbekenden, zich noemende docentenraad*', een '*onbekende figuur die op klompen door de porseleinkast der communicatie loopt*'.

Enkele weken later was het weer mis. In de Delftsche Courant van 23 februari verscheen een interview met drie, niet met name genoemde docenten (i.c. Sneller, drs. H.E. Doedens en J. van der Loo), die langs geleidelijke weg een schoolbestuur zouden willen laten transformeren tot een schoolraad waarin alle geledingen vertegenwoordigd moesten zijn. '*Zo'n raad moet het bevoegd gezag van het bestuur overnemen. De rector wordt dan de 'zetbaas' van de schoolraad.*' Alle vergaderingen van alle geledingen zouden openbaar moeten zijn. Penning schreef drie dagen later weer een brief aan Sneller: openbare voorlichting over gewenste organisatiestructuren staat niet het takenpakket van de docentenraad, de drie anonieme docenten verschuilen zich wel achter de met name genoemde rector, de raad maakt zich nu zelf schuldig aan gebrek aan openbaarheid en overleg. De zaak werd bijgelegd.³ De journalisten waren overigens twee leerlingen uit de examenklas havo: Gerard Krul en Gerard van der Wulp. Ze zouden nog van zich laten horen.

'Son of man' mag niet op lyceum vertoond worden

Rumoer in Delft over filmverbod

Van een onzer verslaggevers

DELFT — Een verbod op de geruchtmakende film 'Son of man' voor de leerlingen te vertonen, heeft gisteren op het christelijk lyceum in Delft tot een korte proteststaking en bezetting van de hal van het schoolgebouw geleid. De leerlingen hebben bovendien het bestuur een ultimatum gesteld om voor 10 uur morgenochtend met een verklaring te komen.

Trouw, 25 maart 1970

De eerste staking

En toen kwam de film. Meinders vertoonde deze op 20 en 23 maart 1970. *Son of man* had al eerder stof doen opwaaien. Filmer Dennis Potter zette Jezus Christus neer als mens met alle menselijke eigenschappen van dien – en niet als Zoon van God. In behoudende kringen werd de film daarom als 'godslasterlijk' bestempeld. Potter zelf zei over zijn film: *'In Son of man heb ik geprobeerd de Christusfiguur uit te beelden als een mens met twijfels. Want die moet hij gehad hebben. Een man die onze pijn wegneemt, moet die pijn ook zelf voelen, inclusief twijfel, wat misschien wel de heftigste vorm van pijn is...'* Meinders had de film op school van de tv laten opnemen en wilde deze, ingeleid door zijn kritisch commentaar, aan de leerlingen van de hogere klassen vertonen. Wie de film toch niet wilde zien, mocht het lokaal verlaten.

Op maandagavond 23 maart vergaderde juist een aantal leden van de vereniging in de voorbereiding van een verkiezing. Zij uitten bij monde van de president-curator ds. G.H. van Kooten⁴ hun bezwaren direct bij Penning en deze belde om 22.00 uur Meinders met de mededeling dat hij de film tot nader order niet mocht vertonen. Hierdoor greep hij in in het lesprogramma van een vakdocent met een beroep op de identiteit van de school en passeerde hij de rector.

De docentenraad protesteerde de volgende dag schriftelijk tegen de maatregel en tegen de gevolgde procedure, vroeg eerherstel voor Meinders en overleg met het bestuur. Toen bleek dat Meinders' collega ds. A.C. Hofland de film niet mocht vertonen, accepteerden de leerlingen de gang van zaken evenmin. In de eerste pauze verzamelden zij zich voor de ingang van het gebouw. Enkele leerlingen uit de examenklas, onder wie Krul en Van der Wulp, klommen op de toeg van de ingang, spraken hun schoolgeno-

Ds. H.G.A. Meinders

Sit down voor de ingang, Delftsche Courant, 24 maart 1970

ten toe en riepen hen op tot de tweede pauze geen lessen te volgen. In een brief aan het bestuur legden ze hun korte 'symbolische' *sit down* staking uit. Op borden verschenen leuzen: *'Wij willen zelf een mening vormen'*, *'De school een fabriek van godsdienstautomaten, we denken liever zelf'*. De boycot van enkele lessen was vooral een ludiek protest. De leerlingen riepen Zimmerman zelfs tot actie leider uit. Ze accepteerden zijn uitleg dat de vertoning slechts opgeschort was. Hun verwachting was dan ook, dat de film in de volgende dagen alsnog zou worden vertoond en ze leken daar vrede mee te hebben. De lessen werden ongestoord hervat.

Op dinsdagmiddag was er ook stafoverleg. Penning en curator ds. J. Schelhaas waren hierbij aanwezig. De Rijswijkse directeur A.G. van Eijdsden, toch een gedegen gereformeerde broeder, liet zich positief over de film uit. Dit in tegenstelling tot Schelhaas, die in de film een vertekend beeld zag en Jezus' rol als verzoener miste. Penning benadrukte dat het bestuur geen veto had uitgesproken, maar de film na toestemming van de ouders facultatief wilde laten zien. Zimmerman was vóór de vertoning, met het argument dat deze getuigde van 'modern onderwijs'.

Het bestuur⁵ verzond op woensdag 25 maart een brief aan de ouders en verzorgers van de leerlingen van de locatie de Delftweg met de mededeling dat aan de godsdienstleraren een 'voorstel' was gedaan de vertoningen op te schorten. Bestuur en curatorium wilden eerst zelf de film zien en daarna overleg voeren. Tot zo lang zou geen leerling verplicht worden de vertoning bij te wonen. De brief was ondertekend door Penning én door de rector, die zich hiermee dus aan het bestuursstandpunt conformeerde. Dat laatste is opvallend, omdat Zimmerman de dag ervoor zich nog achter de mening van zijn staf had gesteld dat de film gewoon vertoond moest kunnen worden. Het verzoek van de leerlingen over de kwestie een algemene plenaire vergadering te houden, werd afgewezen. Donderdag 26 april was een vrije dag omdat er een landelijke lerarenconferentie was. Direct daarop volgde de paasvakantie, zodat noch de actie van het bestuur, noch het ultimatum van de leerlingen onmiddellijke voortgang kon vinden. In de vakantie zou het

bestuur de film bekijken en een vergadering met een afvaardiging van de docenten voorbereiden. Eén der curatoren vertelde de Delftsche Courant dat Meinders zélf de vertoning had uitgesteld, maar zijn echtgenote verklaarde *'dat hij zeer stellig niet zelf een schorsing heeft voorgesteld'*.⁶

Inmiddels was het rumoer tot het landelijke dagblad Trouw doorgedrongen, compleet met foto van Meinders. In dit artikel wordt gesteld dat leerlingen die na zijn inleiding de film niet wilden zien, van de docent gelegenheid kregen de klas te verlaten. Het bestuur gewaagt nergens van deze mogelijkheid en spreekt alleen van 'gewetensdwang' door Meinders. Dezelfde krant meldde de volgende dag dat het conflict gesust leek, maar noemt wel de motie van de docentenraad waarin het bestuursbesluit en de gevolgde procedure werden afgekeurd. Nog voor Pasen verzochten de leerlingen Van Kooten om overleg; diens zoon (!) verscheurde de brief bij overhandiging. Van Kooten weigerde de brief later alsnog in ontvangst te nemen.

De week na de paasvakantie

Maandag 6 april was nog een vrije dag. Bestuur, curatorium, docentenraad en de leraren godsdienst bekeken 's avonds de film; leerlingen werden ondanks het verzoek van Krul, niet toegelaten. Zimmerman was afwezig. Het curatorium was tegen de vertoning, de docenten vóór en het bestuur bleek verdeeld. Dat laatste bleek ook op 8 april, als het na diverse vergaderingen met een nipte meerderheid tot een besluit komt (5 voor, 4 tegen, 1 blanco): de film mocht alleen na toestemming van de ouders en buiten de lessen worden vertoond. Het besluit wordt in een communiqué verwoord. De woordvoerders van de leerlingen vermoedden een 'nietszeggend stencil' en riepen de scholieren bijeen in de hal van de school bijeen te komen. Daar ging het er, aldus de Delftsche Courant 'warmpjes aan toe'. Curator P.B. Bouman deelde het bestuursbesluit mee, maar de leerlingen accep-

Gerard Krul spreekt de leerlingen toe, Delftsche Courant, 9 april 1970. Links Gerard van der Wulp

Sit down in de hal, Delftsche Courant, 9 april 1970

terden het niet. Zimmerman stelde tevergeefs voor in de klassen verder te praten. Zijn oproep niet naar Krul te luisteren, oogstte boegeroep. Tevergeefs beval hij de scholieren naar de lokalen te gaan. Krul nam weer de megafoon en riep de staking uit: *'Realiseer je wel wat je doet, als je hier niet achter staat, ga dan naar je klas'*. De enige die verdween, was een boze Zimmerman. De rest van de dag was hij 'in bespreking'. De leerlingen gingen over tot een *sit down* in de gymzaal en stelden een nieuw ultimatum: uiterlijk vrijdag moest de film vertoond zijn.

De leerlingen staakten op donderdag 9 en vrijdag 10 april. De docenten vergaderden op donderdagmiddag. De boosheid was nu vooral tegen de rector gericht, die zij verantwoordelijk stelden voor de escalatie. Zimmerman had immers partij gekozen tégen de vrije vertoning van de film en had de actieleiders, allen eindexamenleerlingen, gewezen op de 'onherroepelijke risico's' die zij liepen. Vertaald: er zouden leerlingen van school gestuurd kunnen worden. Nog steeds had hij niet met Meinders gesproken. Daardoor had hij alleen maar olie op het vuur gegoten in plaats van achter zijn docent te gaan staan of tenminste een bemiddelende rol tussen bestuur en leerlingen/docenten te vervullen. Met 38 stemmen (er werkten 43 docenten aan de school) werd een motie aangenomen waarmee de docenten Zimmermans handelwijze afkeurden.

Het bestuur besloot vrijdag in gesprek te gaan met het leerlingenparlement, dat bestond uit de vertegenwoordigers van alle klassen. Het Rijswijkse bestuurslid S.J.A. Guichard was gespreksleider. De visies op het gesprek verschillen: het bestuur spreekt van een 'rustige sfeer' waarin beide visies werden uitgesproken. Uit een interview dat Krul later in de week over de radio gaf, blijkt echter dat de opmerking van Penning, *'Mijne heren, begrijpt u goed, een bestuur hoeft niet met leerlingen te praten'* kwaad bloed had gezet. Het bestuur deed een beroep op de leerlingen het voorgestelde vertoningsbeleid te aanvaarden, maar de leerlingen weigerden met het argument dat niet de ouders, maar zij zelf erover moesten kunnen beslissen de film wel of niet te bekijken. Uiteindelijk leverde het overleg niets op.

Inmiddels staakten de leerlingen door. Formeel althans. Diverse docenten waren gewoon in het leslokaal aanwezig, onder andere om de examenleerlingen te helpen en om gewetensbezwaarde leerlingen niet in een dwangpositie te brengen. Daardoor waren de acties vooral in de pauzes en tijdens de leswisselingen te merken. Krul werd die middag door Peter Flik van de VPRO-radio geïnterviewd.

Na twee dagen staking voelden beide partijen aan dat er iets moest gebeuren. Op de volgende dinsdag begonnen immers de eindexamens. Op zaterdag 11 april vergaderde het bestuur van 9 – 23.30 uur bij Guichard thuis in de Rijswijkse Lijsterbeslaan, waarbij ook de Inspectie van het Onderwijs deels aanwezig was. Het stelde een tweetal brieven aan de ouders en verzorgers van de locatie Delftweg op met in de eerste het (ongewijzigde) standpunt van het bestuur en in de tweede in twaalf punten de gang van zaken vanaf 25 maart. In feite werd de verantwoordelijkheid voor het zien van de film nu bij de ouders gelegd. Aangezien in overleg met de inspectie besloten was op maandag 13 april geen les te geven, werden de 750 brieven op zondag (!) bij elk adres bezorgd. De vrije dag was bestemd voor overleg met de docenten. Een speciale brief was er voor de ouders van Krul, die maandag om 17.30 op school werden ontboden om te spreken over artikel 16 sub 1 van het Besluit Voortgezet Onderwijs, waarin beschreven staat hoe een leerling van school verwijderd kon worden. De aanleiding hiertoe was zijn stakingsleidingerschap, maar vooral het radio-interview, waarin hij de curatoren ‘een stelletje ouwe klootzakken’ had genoemd.

Op zondag 12 april kwam een aantal staffleden, docenten en leerlingen bijeen in de Rijswijkse Kruisvlagschool. Van Eijdsen, buurman van Guichard, wist van de zaterdagbijeenkomst. Zijn woorden tot de leerlingen maakten diepe indruk: *‘Julie hebben al gewonnen. Wees nu zo groot de ander de kans te geven er iets mee te doen.’* Hierna besloten de leerlingen de staking te beëindigen en dit per brief aan het bestuur te melden: *‘Aan het bestuur de eer de school te gronde te laten gaan aan een principekwestie, wij behouden de school liever, dan dat wij de ‘slag’ zouden winnen.’*

De staking voorbij

Op maandag waren er dus geen lessen, maar vergaderde het bestuur met de docenten. De laatsten vreesden dat Krul van school gestuurd zou worden, maar het bestuur had al eerder besloten tevreden te zijn met excuses en beloften. Ook speelde mee dat Krul dinsdags aan het examen moest beginnen en dat hij de zondebok van de hele situatie dreigde te worden. De docenten besloten hierop dat ze dinsdags de lessen zouden hervatten. Kruls ouders hadden wijselijk een advocaat meegenomen, maar zijn hulp bleek niet nodig. Slotsom van het gesprek was, dat Krul zijn excuses voor zijn opmerkingen aanbood en tevens beloofde geen verdere acties te ondernemen. Daarmee kon hij op school blijven en dus de volgende dag met

Haagsche Courant, 14 april 1970

zijn kompanen aan het examen deelnemen. De andere leerlingen gingen weer gewoon naar de lessen. Zij hadden hun bijdrage geleverd, maar hoewel het bestuur beweerde dat de problemen nu waren opgelost, keerde de rust nog lang niet terug. Het is begrijpelijk dat 'een groot aantal leden' van de Vereniging, meest ouders van leerlingen, naar aanleiding van de bestuursbrief nadere informatie wensten. Het bestuur schreef voor 22 april een buitengewone ledenvergadering uit en huurde vanwege de verwachte toeloop daarvoor de aula van de Technische Hogeschool. In de uitnodiging stond expliciet dat het bestuur de vertoning van de film 'verboden' had. Van een 'voorstel' en van 'opschorting' was kennelijk geen sprake meer.

De teksten van 17 april

De uitnodiging riep onmiddellijk reacties op. Op 17 april stuurden de docenten een brief aan het bestuur. Zij uitten grote bezwaren tegen de beide bestuursbrieven van de zondag ervoor. Het bestuur sprak wel van 'overleg met de docenten', maar schreef niet dat deze unaniem tégen de voorgestelde opschorting van de vertoning waren. Gewetensdwang werd niet door de godsdienstleraren toegepast, maar door het bestuur zelf door Meinders de verantwoordelijkheid toe te spelen. Niet de opstandige leerlingen veroorzaakten de problemen, maar het bestuur zelf: *'uw starre formalistische houding, uw weigering om goede raad aan te nemen van vak- en andere docenten, uw autoritaire wijze van optreden. U hebt een kerkelijke twist in de school gebracht en ter wille van een minderheid een besluit genomen dat de goede sfeer in de school en het onderwijs in gevaar heeft gebracht'*. De brief is ondertekend door 34 docenten.

Er was nog een tweede, opmerkelijke brief van 17 april. De Haagse jeugdpredikant ds. J. Visser had 43 handtekeningen verzameld van collega's uit Den Haag, Rijswijk, Voorburg en Delft. Daarin verklaarden zij dat *'noch het belang van de jeugd, noch de toekomst van de christelijke kerk gediend kunnen zijn met een categorisch verbod om kritisch kennis te nemen van opmerkelijke verschijnselen op godsdienstig terrein'*. Daarnaast spraken zij hun spijt uit dat het conflict inmiddels door de pers algemeen bekend was: *'Wij zijn in hoge mate verbaasd en verontrust, dat, ook in onze tijd nog, een verschil van inzicht over een zaak als de onderhavige, kan leiden tot een zo omvangrijk en openbaar conflict, waardoor, naar onze mening, aan de belangen van de school en aan de zaak van het Evangelie slechts schade wordt toegebracht.'* Visser had de brief eerder willen versturen, maar de secretaris van het bestuur, mr. O.G. Sap had hem, kennelijk ingelicht door een bevriend predikant, op 14 april telefonisch meegedeeld dat er 'een volledige oplossing' was bereikt. Maar zover was het nog lang niet en Visser schreef op 17 april gegronde redenen te hebben tot twijfel aan de juistheid van Saps mededeling.

Een groep ouders had zich ook op 17 april met een brief tot de andere ouders gericht. De groep eiste volledige informatie door het bestuur; ook zouden de beschuldigde leerlingen op de ledenvergadering moeten worden gehoord. Deze ouders kondigden alvast een motie aan, waarin het bestuur van onjuist handelen werd beticht. Een situatie als de staking was in de toekomst te voorkomen door *'een goed functionerend contact tussen de ouders, docenten, leerlingenparlement en bestuur der vereniging, waarbij alle betrokkenen evenveel recht van spreken én beslissen hebben.'* Tot deze groep ouders behoorden ir. C. van der Fliert uit Rijswijk, die Penning in januari al had gesproken over spanningen in de school, en dr. ir. T.J. Viersma uit Pijnacker. Beiden kenden Penning goed en probeerden onafhankelijk van elkaar de voorzitter van de ernst van de situatie te doordringen. Beiden benadrukten de noodzaak van een buitengewone ledenvergadering.

Andere ouders stelden het Bestuur per brief in gebreke en riepen zichzelf tot een soort oudercommissie uit. De Delftsche Courant van die dag pakte uit met verschillende artikelen: *‘Ouders van stakende leerlingen willen meer invloed schoolparlement’*. Enigszins misleidend, want van een schoolparlement was nog geen sprake. Maar ouder mevrouw M. Zuurmond-Gouweloos verwoordde waar het wel om ging: *‘... dat de leerlingen inspraak krijgen en dat er openheid is van de kant van het bestuur. Het bestuur doet wel alsof alles is opgelost, maar er is in feite nog niets opgelost. Feit is dat de vereniging niet deugt. Dat hebben de leerlingen ook door, dat vind ik erg knap.’* De actie om Krul van school te krijgen noemde ze ‘nogal onchristelijk’. Haar groep had snel de vereiste handtekeningen binnen om een ledenvergadering bijeen te krijgen. Ook de eenzijdige visie die het bestuur van de gang van zaken gaf en het verwijt van gewetensdwang waar Meinders juist een oplossing had geboden, dreef de beide oudergroepen tot actie. Maar in dezelfde krant kwam een kwalijke aap uit een onverwachte mouw onder de kop: *‘Heeft Christelijk Lyceum maar drie leden...?’* De ouders vroegen zich namelijk af of ze wel iets te zeggen hadden op de aangekondigde ledenvergadering. In hoeverre behoefde het bestuur naar hen te luisteren als ze met voorstellen zouden komen? Het probleem was, dat de statuten voorschreven dat leden zich schriftelijk moesten verenigen met de grondslag van de Vereniging.⁷ Dat was echter na de oprichting in 1947 nooit meer gebeurd. Daardoor had de vereniging officieel maar drie leden: secretaris Sap, penningmeester A. van Engen en lid J. Buist, allen oprichters. Sap reageerde knorrig en afhoudend op de vragen van de journaliste. Penning vond het een vervelende situatie, maar stelde dat Sap formeel gelijk had.

Crisis binnen de Vereniging

De Delftsche Courant volgde de ontwikkelingen dagelijks. Op zaterdag 18 april stond de tekst van de afkeurende motie van de groep-Zuurmond integraal in de krant, tezamen met de andere eisen en wensen. *‘In het bijzonder is wel gebleken dat de huidige statuten en het reglement niet voorzien in het tot een voor allen aanvaardbare oplossing brengen van conflicten als het onderhavige (=de staking, RP)’*. In dezelfde krant staat onder ‘Uw mening’ een stuk namens de groep Viersma dat eveneens het bestuursoptreden afkeurt en ouders oproept tot positieve actie, met contactadressen. *‘Vooral een creatief en constructief werkend leerlingenparlement achten zij van groot belang voor de vorming tot zelfstandige staatsburgers. (...) Bovendien zijn ze ervan overtuigd dat de leerlingen van de staking veel geleerd hebben. Het was een goede training in kritisch kijken en argumenteren’*.

Met ouder ir. D. Korfker uit Delft drong Viersma daags voor de ledenvergadering van 22 april in een gesprek met Penning, Sap en Guichard aan op de instelling van een Commissie van Goede Diensten om uit de problemen te komen. Zo’n commissie werd ‘zeer welwillend en royaal’ toegezegd, maar op de vergadering zelf verloor Penning zich aanvankelijk in formaliteiten en algemeenheden. Sap zinspeelde op een ledenzuivering en verklaarde de omissie doordat de school ooit een ‘ons kent ons’ gemeenschap was - maar dat was 23 jaar en duizenden leerlingen op inmiddels vijf verschillende locaties later natuurlijk niet vol te houden. Dat betekende echter in zijn visie dat slechts een gezuiverde ledenvergadering recht van spreken zou hebben. Dat de ouders/leden in verwarring waren, is begrijpelijk, doordat nu enkele fundamentele vragen rezen. Ben ik nu lid, of niet? Is het vigerende bestuur dan wel legaal als dat door ‘leden’ gekozen was die statutair

nooit lid hadden kunnen worden? En hoe saneer je dan op fatsoenlijke wijze het ledenbestand, zodat er een in alle opzichten wettig bestuur kan worden gekozen? Hoe stel je 'leden' tevreden die tot hun verrassing geen leden bleken te zijn? Had-den deze ter vergadering spreekrecht, stemrecht? Een 'algemeen pardon'? Een zuivering door de 'leden' alsnog de grondslag te laten onderschrijven? Wie hadden eigenlijk het recht de crisis op te lossen? De toegezegde Commissie dreigde in de chaos onder te sneeuwen en slechts na een reeks indringende vragen van Viersma c.s. gaf Penning een belofte. Een 'Commissie Ad Hoc', waarin vertegenwoordigers van alle geledingen plaatsnamen, zou het bestuur adviseren hoe uit de impasse te komen. Daarna kon de toestand in de school aan de orde komen. Zimmerman was een gedeelte van de avond onvindbaar en weigerde verder vragen te beantwoorden. In de verwarring vroeg Penning aan Van der Fliert c.s. een analyse over de persoonlijke verhoudingen binnen de school (lees: het functioneren van Zimmerman) te schrijven. De vergadering eindigde met de instelling van een 'Commissie Ad Hoc' die op korte termijn over het ledenprobleem zou adviseren en de toezegging van een Structuur-Adviescommissie, die te harer tijd een voorstel voor een nieuwe bestuursstructuur zou voorbereiden.

De nasleep

De uiteindelijke oplossing kostte veel tijd doordat zich twee groepen onder de ouders/leden vormden. De groep rond Sap en Schelhaas beschouwde zich als de 'echte vereniging', hield star vast aan naleving van de statuten, weigerde elk compromis en leek zelfs bereid de school op te geven. Beide partijen stonden tijdens de volgende ledenvergadering op 28 mei op scherp. Het bestuur wilde een breuk vermijden en zag geen andere uitweg dan het voorstel van Viersma te aanvaarden om een beleidsluwe periode vast te stellen en de Structuur-Adviescommissie op te richten die zich zou buigen over de toekomstige verhoudingen. Het ledenprobleem werd voor deze bijeenkomst 'opgelost' door geen lid uit te sluiten of te verplichten de grondslag te ondertekenen. Het bestuur reageerde opgelucht, alleen Schelhaas was des duivels, wat hij de volgende zondag tijdens zijn preek liet blijken. Min of meer tegen de zin van het bestuur waren ook leerlingen op de vergadering aanwezig. Het bestuur gedroeg zich echter minzaam en feliciteerde Krul met zijn diploma.

Het bestuur op 28 mei 1970. Vierde van links: Guichard. Naast hem Sap, Penning, Van Engen. Derde van rechts: Buist (Delftsche Courant, 29 mei 1970)

Dat zal één van Kruls laatste wapenfeiten op het CLD zijn geweest. Evenals Van der Wulp verliet hij de school. De laatste noemde de staking een ‘katalysator’, maar in juni 1970 was de reactie nog niet uitgewoed. Het voert te ver de strijd in extenso weer te geven, maar de chaos was groot. Binnen het bestuur werd strijd geleverd. Penning trad in juli af omdat hij inzag te veel kolen en geiten te hebben willen sparen. Van Engen werd door Sap als ‘verrader’ bestempeld en legde zijn lidmaatschap neer. Sap omringde zich met gelijkgezinden als Buist, Van Kooten en Schelhaas en weerstond hevig tegenspartelend de druk van Viersma c.s., tot hun positie in oktober onhoudbaar bleek. Ook zij verdwenen. In de school nam De Viet om andere redenen ontslag en legde conrector M. Jochemsen zijn mandaat (niet zijn functie) neer. Zimmerman zette de conrectorsverkiezingen naar zijn hand en trachtte dat in het volgende jaar nogmaals te doen. Men kwam eruit, maar niet zonder grote irritaties. Onder druk ging hij solliciteren, maar bleef nog tot juli 1971. Rien Jochemsen werd zijn opvolger en leidde de school bekwaam naar kalmer vaarwater.

De nieuwe structuur

Inmiddels was de school gesplitst in het Delftse CLD en de Christelijke Scholengemeenschap Rijswijk (CSR) onder directie van Kleisen. De Structuur-Adviescommissie werkte dus nu voor twee scholen. Een eerste resultaat was de verkiezing van elk een Ouderraad. In feite was de commissie door haar samenstelling al een voorstadium van haar belangrijkste voorstel: een Schoolraad, die niet als Bevoegd Gezag zou optreden (dat bleef het bestuur), maar wel *‘een instituut waarin alle geledingen die bij het gebeuren in de school betrokken zijn elkaar informeren, overleg plegen en zo bijdragen tot de bepaling van het te voeren beleid.’* En ook hier speelde de identiteit van de school mee, zij het vanuit een andere invalshoek dan die van het bestuur bij de staking: *‘... een situatie waarin ieder als mondig christen mede verantwoordelijk is voor de gang van zaken’*. Daarmee hadden docenten (en het overige personeel), ouders en leerlingen bereikt wat zij wilden: inspraak en open communicatie. Dat de scholieren nu serieus genomen werden, blijkt uit hun participatie in de commissie, Ruerd Ruben namens Rijswijk. Viersma sprak in oktober op een *teach in* van de Delftse leerlingen en op enkele verontrusten na, schaarden zij zich achter de plannen voor de schoolraad. In maart 1971 werden aan beide scholen de schoolraden ingesteld.

Inmiddels had de commissie die zich over het ledenvraagstuk boog, haar werk afgerond. Deze bestond uit ouders/leden uit beide groepen die destijds tegenover elkaar stonden. Het bestuur nam het advies over en legde dit op de vergadering van 17 februari 1971 aan de leden voor. Allen die ooit als lid waren geaccepteerd, konden dat blijven, gestreefd zou worden naar een bestand leden die de grondslag daadwerkelijk onderschreven. Tevens werd die dag een geheel nieuw bestuur gekozen. Prof. ir. P. Jongenburger, die als interim-voorzitter het bestuur door deze spannende periode had geleid, kon zich terugtrekken. Het probleem van de grondslag zette ook een ander licht op de handelwijze van het bestuur in de stakingscrisis. Het ging er – ongetwijfeld te goeder trouw – vanuit, dat het handelde vanuit een identiteit die door de leden van de Vereniging van harte werd onderschreven. Dat bleek dus niet zo te zijn. Het appel op de identiteit bij de benadering van de film ‘Son of man’ berustte dus eigenlijk alleen op individuele standpunten binnen het bestuur, nog afgezien van de vraag of er wel een wettig bestuur functioneerde.

Rijswijk

De staking speelde aan de Delftweg. In de dependances Rijswijk en Delft Zuid bleef alles rustig, maar uiteraard stond Rijswijk niet geheel afzijdig. Er waren docenten die op meer locaties lesgaven en Rijswijk maakte tot de zomer van 1970 in z'n geheel deel uit van de Delftse school. Kleisen, Jochemsen, Guichard, Van der Fliert, Van der Loo waren Rijswijkers en onder de stakende leerlingen bevonden zich zeker Rijswijkers. De jonge CSR kon meeliften op de nasleep van de staking: ook hier kwam een ouderraad en een schoolraad, die de openheid moest bieden tussen alle geledingen van de school. Enkele jaren later zou de Medezeggenschapsraad die taak overnemen.

Terugblikken

Waardoor kon de lont zo in het kruitvat slaan? Kruit was er genoeg doordat het bestuur en de tijdgeest niet (h)erkende. Het héle bestuur? Al tijdens de staking rees het vermoeden dat daar verdeeldheid heerste en dat het aanjagen van de commotie het werk van enkelingen was, zeker ook van het behoudende curatorium. Penning trachtte tevergeefs de eenheid te bewaren. Dat de rector zich aan die enkelingen conformeerde en niet achter zijn mensen ging staan, wakkerde de vlam onherroepelijk aan. Het lontje was kort: er sluimerde al langer onvrede en leerlingen, docenten en ouders vonden elkaar in brandbereidheid.

Tijd heelt wonden, maar laat sporen na. Penning droeg in december 1989 zijn dossier over aan Van der Loo, inmiddels rector, en schreef in de begeleidende brief: *'Wat een totaal andere tijd toen. Vandaag is zo iets toch niet meer denkbaar? Het Lyceum is er beter uit tevoorschijn gekomen, beter toegerust voor de aanbreekende tijden. Dat het met persoonlijk leed gepaard ging, kwam door het warme hart voor de school.'*

In het jubileumboek dat het CLD in 1998 uitbracht, keek Van der Wulp terug op de staking. *'Deze gebeurtenis, die landelijke publiciteit trok, zette het bestuur, de schoolleiding en de leraren voor het blok. Het was afgelopen met de geïsoleerde eilandjes waarop ieder redelijk kon functioneren; er moest gekozen worden: vóór of tegen de leerlingen. vóór of tegen het bestuur.'* Hij deed eindexamen

Rien Jochemsen werd de nieuwe rector

en begon aan een nieuw leven.⁸ *‘Maar als ik er van een afstand op terugkijk, dan was de staking niet veel meer dan een katalysator, waardoor duidelijk werd dat het revolutiejaar 1968 met zijn onderwijsdemocratisering volstrekt aan het CLD was voorbijgegaan. Daardoor was er wat achterstallig onderhoud te verrichten. En dat achterstallig onderhoud is, na ons vertrek, versneld in uitvoering genomen.’* In hetzelfde boek sluit Jochemsen bij hem aan: *‘... de leerlingen dwongen praktisch iedereen in de school een standpunt in te nemen en dat te uiten; ’t betekende (meer) openheid met voor of tegen. En bereidheid tot meer democratie – daarbij ook duidelijk pro of contra. Waar dit toe heeft geleid, is bekend. Mijn idee: de school mag blij zijn met zo’n oproer.’*

Over de film is verder niets meer vernomen.

Bronnen voor dit artikel zijn stukken uit het archief van het CLD, berustend bij de school. Relevante stukken uit de privéarchieven van H. E. Doedens en G.A. Sneller zijn inmiddels bij het CLD ondergebracht en datzelfde gebeurt met nagelaten aantekeningen van P. Penning en T.J. Viersma. Het artikel is ook gebaseerd op gesprekken met Henk Doedens, Joop van der Loo en Foppe Jan Montsma. Waarvoor hartelijk dank.

Noten

1 Deze Delftse school was van 1950-1984 op Rijswijks grondgebied gevestigd, Delftweg 81.

2 zie mijn artikel in het Jaarboek HVR 2010.

3 In de Nieuwe Haagse Courant en Het Binnenhof verscheen op dezelfde dag eveneens een artikel naar aanleiding van het interview. Dit stuk is minder uitgesproken en gaat vooral in op de noodzaak van docentenvertegenwoordigingen.

4 Het curatorium had de taak de identiteit van de school te bewaken. Formeel maakte het geen deel uit van het bestuur, maar beide colleges vergaderden vaak gezamenlijk.

5 Er is sprake van individuele handelingen, secretaris en penningmeester waren nog niet ingelicht.

6 Delftsche Courant 25 maart 1970, Haagsche Courant 26 maart 1970.

7 ‘Het volstrekke gezag van de Heilige Schrift, zoals dit beleden wordt in de Drie Formulieren van Enigheid, i.c. de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels.’

8 Gerard Krul (1950-2006) werd journalist, maakte carrière in de vakbond (FNV) en was de laatste eindredacteur van de krant Het Vrije Volk. Gerard van der Wulp (1950) werd eveneens journalist, werkte bij de NOS en is nu diplomaat.

Veel boeiends over een verdwenen kasteel

Harrie Salman en Henk Steenvoorde over 'Steenvoorde'

Theo Parlevliet

Harrie Salman en Henk Steenvoorde, Steenvoorde. Een verdwenen middeleeuws kasteel, een adellijk geslacht met niet-adellijke nazaten en een Rijswijks landgoed, Stichting Rijswijkse Historische Projecten 2010.

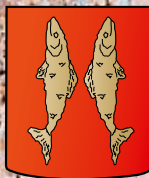
Toen rond 1970, tijdens de laatste fase van het burgemeesterschap van de legendarische Bogaardt, de eerste spade in de bodem werd gestoken om tussen de Prinses Beatrixlaan en Wateringen nieuwe bebouwing uit de grond te stampen, werd die wijk 'Steenvoorde' genoemd. Niet veel van de eerste wijkbewoners zullen zich toen gerealiseerd hebben waar die naam nu precies vandaan kwam. Het middeleeuwse kasteel 'Steenvoorde' was immers al eeuwen geleden verdwenen en hoe dat huis er precies uitgezien heeft, weten we tot op de dag van vandaag niet.

STEENVOORDE

Een verdwenen middeleeuws kasteel, een adellijk geslacht met niet-adellijke nazaten en een Rijswijks landgoed

Harrie Salman
en
Henk Steenvoorde

Stichting Rijswijkse Historische Projecten 2010

Ook de auteurs van het vorig jaar uitgekomen gelijknamige boek zagen zich genoodzaakt een zestiende-eeuwse afbeelding van huis Den Burch te gebruiken om ons een indruk te geven van hoe het er vermoedelijk heeft uitgezien. Daarmee wil natuurlijk niet gezegd zijn dat de schrijvers op basis van eigen en andermans onderzoek niet veel boeiends te vertellen hebben over dat verdwenen Rijswijkse kasteel en zijn bewoners en over de verdere geschiedenis van het latere landgoed. Zelfs over het uiterlijk van het kasteel zelf weten we na twee archeologische onderzoeken (in de jaren zestig en tachtig uitgevoerd) het een en ander. Het middeleeuwse 'Steenvoorde' was een huis van twee verdiepingen met een oppervlakte van 18 bij 12 meter, gelegen in een slotgracht, een zogenaamde 'begraven hofstede'. Dat stenen huis heeft dan bij een voorde gelegen, een doorwaadbare plaats in een oude getijdengeul, die de strandwal ter hoogte van de huidige Beatrixlaan doorsneed.

Wanneer we ons - aan de hand van de beide auteurs - vervolgens wenden naar de schriftelijke bronnen komen we aan in het jaar 1289. In dat jaar wordt 'Steenvoorde' het eerst genoemd in het testament van Gerard van Leiden, secretaris van graaf Floris V. Waarschijnlijk is het in de periode na 1270 gebouwd. Die Gerard geldt als de stamvader van een geslacht van lage adel dat zich al in de tweede generatie naar het kasteel ging noemen. Gerard is een belangrijk vertrouwenspersoon van de graaf van Holland. Zo vertegenwoordigt hij Floris in conflicten met de bisschop van Utrecht en de Gelderse hertog. Hij is ook betrokken bij de bouw van de Ridderzaal. Dat hij in 1285 getuige is bij het huwelijk van de zoon van graaf Floris met een dochter van de Engelse koning laat wederom zien dat Gerard van Leiden niet de eerste de beste was. Ruim tien jaar eerder werkte hij mee bij de stichting van het Leidse Sint-Catharinagasthuis, dat tot het eind van de achttiende eeuw heeft bestaan. Wanneer u in de Breestraat voor de Waalse kerk staat, bevindt u zich voor de kapel die bij dat inmiddels verdwenen gasthuis hoorde, al moet u bedenken dat voorgevel en toren van veel recentere data zijn.

Het eerste deel van het boek laat zich niet alleen lezen als een boeiende geschiedenis van een middeleeuwse adellijke familie. Het geeft de lezer tegelijkertijd op microniveau talloze inkijkjes in de ingewikkelde feodale verhoudingen van die tijd. Wat moet de moderne lezer bijvoorbeeld denken wanneer hij leest dat deze Gerard, stamvader van het geslacht Steenvoorde, in een oorkonde van graaf Floris 'rector' (pastoor) van de plaatselijke Sint-Pieterskerk wordt genoemd? Aangezien deze kerk oorspronkelijk een grafelijke kapel was, benoemt de graaf op basis van zijn patronaatsrecht de rector. Waarschijnlijk heeft Gerard wel wat lagere wijdingen ontvangen, maar liet hij de functie door een remplaçant uitvoeren. Het gaat hier natuurlijk vooral om de inkomsten die een dergelijke functie oplevert. Hetzelfde is aan de orde als hij later seculier kanunnik in het kapittel van de Utrechtse Mariakerk wordt. Het bedrag ('prebende') dat hij hiervoor ontvangt, bestaat uit een tiende, een kerkelijke belasting van 10 % van de agrarische opbrengst van een stuk land bij Gorinchem. Het zijn maar wat losse krenten uit een twee eeuwen durende familiegeschiedenis.

Want na Gerard hebben nog vijf generaties Steenvoorde in Rijswijk gewoond. Bij het kasteel hoorde circa 100 ha weiland. Zij hadden dit alles onder hun beheer als leen van de graaf. Ongeveer de helft van dit land bestond uit boerenbedrijf, dat op directe wijze voor het levensonderhoud van de familie diende. De inkomsten uit

de andere helft dienden voor de financiering van een aantal vicarieën (geestelijke stichtingen). Als patronen van die vicarieën dienden de heren van Steenvoorde de geestelijke functionarissen te benoemen. Het verrast de lezer niet dat er talloze familieleden als vicarissen opduiken die zich uiteraard vaak weer lieten vervangen door echte priesters. In de late middeleeuwen zien we overigens ook leden van de familie Steenvoorde zelf als geestelijke optreden. Zo was Cornelis Gerritsz. van Steenvoorde als priester verbonden aan een van de altaren in de dorpskerk van Rijswijk en vervulde hij tevens een geestelijke functie in de kapel die op land stond ‘over de voorde’, gezien vanuit het middeleeuwse huis. Kapel en land waren overigens door stamvader Gerard aan de abdij van Rijnsburg geschonken onder beding dat het geheel weer aan zoon Jan als leen zou worden teruggegeven. Met andere woorden: de heren van het huis Steenvoorde waren ook leenmannen van de abdij van Rijnsburg!

Dat Cornelis Gerritsz. van Steenvoorde in het begin van de 16^e eeuw daadwerkelijk als priester in Rijswijk rondloopt, illustreert een belangrijke hoofdlijn in het eerste deel van het boek: de geschiedenis van de adellijke familie Steenvoorde is er een van maatschappelijke neergang geweest. Na Gerard en diens zoon Jan I spelen zij geen rol van betekenis meer aan het Haagse hof. Wel zien we ze af en toe als schout opduiken. Gerrit I van Steenvoorde bijvoorbeeld is in 1343 schout van Rijswijk. Zijn dochter, Swanenburch van Steenvoorde, brengt het tot abdis van de abdij van Loosduinen. Doorgaans zijn de inkomens bescheiden en af en toe moet er wat verkocht of verpand worden.

In 1483 overlijdt de ongehuwde Gerrit III zonder mannelijke erfgenamen. Het leen Steenvoorde komt dan in handen van Bruning van Boshuizen, heer van het huis Blotinge in Rijswijk en lid van de Leidse vroedschap. De bovengenoemde Cornelis is waarschijnlijk een bastaard van Gerrit III. Het is Bruning van Boshuizen die Cornelis tot vicaris van de kapel van Steenvoorde benoemt. De collatierechten van de andere vicarieën zullen nog een tijdje in handen blijven van de niet-adellijke tak van de familie Steenvoorde. De meeste van de nu levende Steenvoordes stammen van die niet-adellijke tak af.

Hoe is het verder met het kasteel en het land gegaan? Nadat het kasteel al in de veertiende eeuw gedeeltelijk afgebroken en ver- of herbouwd is, verdwijnt het definitief in de zestiende eeuw. Misschien is het in 1573 tijdens de Tachtigjarige Oorlog door de geuzen verwoest of niet lang daarna gewoon afgebroken, we weten het niet zeker. De boerderij ernaast blijft bestaan. De hofstede wordt, zoals de auteurs het noemen, ‘*een beleggingsobject voor de nieuwe maatschappelijke elite die haar geld in grond investeerde*’. Eerst hoge ambtenaren, later rijke kooplieden. In 1568 wordt het voor het eerst gekocht in vrij eigendom, d.w.z. niet meer als leengoed. Een enkele bekende Rijswijkse naam duikt nog op. Zo wordt de hofstede in 1802 gekocht door mr. Jacob van Vredenburg, die dan al de eigenaar is van de buitenplaatsen Oudshoorn en Overvoorde. De naam van de hofstede verandert op een bepaald moment in Nieuwvoorde. Het goed blijft ruim een halve eeuw in het bezit van leden van de familie Van Vredenburg. Tot het eind van de 19^e eeuw houdt de boerderij een agrarische bestemming. Nadat de boerderij nog enkele decennia door verscheidene welgestelde families als woning is gebruikt, breekt in 1926 de laatste fase van de geschiedenis van het goed aan. Dan wordt namelijk de grond gekocht ten behoeve van de vestiging van een katholiek jongensinternaat. Het is een initiatief van de lekenbroederschap

'De Kruisvaarders van St. Jan', opgericht door de flamboyante jezuïet Jacques van Ginniken, wiens stichtingen toen ook al over de Rijswijkse buitenplaatsen Overvoorde en De Voorde konden beschikken. Het internaat op Nieuwvoorde beschikt voor de vakopleiding van de jongens ook over een drukkerij, smederij, kleermakerij en een radioverkoopafdeling. In 1944 wordt het hoofdgebouw door een Duitse V-2 raket geraakt en er vallen veertien doden.

De laatste resten van de boerderij werden na de oorlog afgebroken ten behoeve van de aanleg van de Beatrixlaan. Het gebied bestaat momenteel uit het Kruisvaarderspark en omvat tevens een sportveldencomplex.

Het bovenstaande geeft uiteraard slechts enkele hoofdlijnen van dit interessante en mooi uitgegeven boek. Prachtig kaartmateriaal, portretten, afbeeldingen en helder weergegeven stambomen maken het de lezer gemakkelijk dit stukje Rijswijks verleden tot leven te brengen. Deze uitgave kwam uit als nummer 22 van de Rijswijkse Serie van de Stichting Rijswijkse Historische Projecten. Die serie begint waarachtig indrukwekkend van omvang en kwaliteit te worden.

Opgraving Huis Steenvoorde 1964 onder leiding van J.G.N. Renaud (links)

Tollens Resurrexit

Ruud Poortier

De erbarmelijke toestand van het monument dat sinds 1860 het graf van de dichter Hendrik Tollens op de begraafplaats achter de Oude Kerk 'sierde', is menigmaal genoemd, ook in dit Jaarboek.¹ Rond 1970 is het stilletjes weggehaald en waarschijnlijk afgevoerd naar de puinduin van het Elsenburgerbos.

De 200^e geboortedag van de dichter in 1980 was wel aanleiding tot een wedstrijd voor een nieuwe opbouw op de lege sokkel, maar tot meer dan een tekening en een winnaar heeft dit niet geleid.

De gemeente, verlost van de kwijnende muze, vond in 1987 in elk geval wel moed en geld om de sokkel voor verder verval te behoeden, maar leeg bleef hij. In het boekje over Tollens dat ik in het najaar 2006 met Marita Mathijsen samenstelde², heb ik een paragraaf 'Resurrectio Tollens' opgenomen, waarin ik het pleidooi voor een nieuwe bekroning op de sokkel voortzette. Een intekenlijst met steunbetuigingen ging rond en vond instemming. Toch gingen bijna drie jaren voorbij voor aan de weeropstanding van welk beeld op Tollens' graf dan ook verder werd gewerkt.

Een goede aanleiding was het jaar 2010: opnieuw een Tollensjaar, want in 1860 was zowel het beeld in het Rotterdamse Park als op het Rijswijkse kerkhof geplaatst. Rotterdam, Tollens' geboortestad, werd het centrum van enkele herdenkingen: een tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek, een opdracht aan vijf dichters een tollensiaans vers te schrijven, een symposium en de uitreiking van de Tollensprijs aan Paulien Cornelissen in de bibliotheek. Als gastconservator van de tentoonstelling zou veel Tollens door mijn handen gaan – en ook de resurrectio op de nog lege sokkel.

De gemeente Rijswijk liet mij desgevraagd weten sympathiek tegenover mijn plan te staan, maar met een burgerinitiatief moest ik in principe wel zelf voor de nodige financiën zorgen.

Toeval wilde, dat de directeur van het Letterkundig Museum, Aad Meinderts, op zijn pelgrimage langs 100 schrijversgraven ook op het graf van Tollens een witte roos zou leggen. In zijn optiek behoort Tollens dus tot de top-100 van overleden schrijvers en bovendien vestigde Meinderts door zijn werkwijze aandacht op onze volksdichtende dorpsgenoot. Op 25 februari 2010 mocht ik bij de roos een fragment van Tollens' Grijsaardsliedje, zijn zwanenzang, voorlezen en toonde Meinderts zich bereid als beschermheer van mijn plan op te treden. Marita Mathijsen, Norbert van den Berg en Cees Kolff, allen lid van het bestuur van het Tollensfonds hadden al eerder ingestemd.

Drie sporen leidden de resurrectio verder. In de eerste plaats moest een beeld worden ontworpen, in de tweede plaats het ambtelijke circuit doorlopen en in de derde plaats geld gewonnen.

Voor het eerste koos ik niet voor de teloorgegangene muze van Lacomblé, maar voor andere symboliek: een afgeknotte levenszuil, voorzien van de lauwerkrans, met als attributen de lier en de ganzenveer als symbolen voor de dichter, zanger, schrijver. De steenhouwer kwam met de suggestie een plaquette op de sokkel aan te brengen met het portret, de naam en de data van Tollens. Iemand die meedacht, dat was duidelijk.

De bouwvergunning van de Gemeente doorliep de voorgeschreven stadia en stuitte niet op obstakels. Het was even de vraag of Monumentenzorg zou moeten instemmen (de Oude Kerk is een rijksmonument) en het ontkennende antwoord scheelde tijd in de procedure.

Ik stelde een prospectus op en verzond deze naar allerlei fondsen en sponsors. Ten slotte hebben acht geldgevers hun naam aan het beeld verbonden:

Fonds 1818
Gemeente Rijswijk
Stichting Historische Projecten Rijswijk
de gebroeders Kolff, nazaten van Tollens
Rotary Rijswijk-West
Mij. tot Nut van het Algemeen, afd. Rijswijk
Stichting Vrijzinnige Hervormden Rijswijk
Stichting Vrienden van de Oude Kerk Rijswijk

De laatste Stichting was ook bereid de administratieve en financiële structuur te bieden. De opdracht werd uitgevoerd door West Gedenktekens in Zoetermeer onder leiding van onze stadgenoot Patrick Hansen.

Helaas gooide het winterweer sneeuw in het eten. De oorspronkelijke datum van de inwijding bleek daardoor onhaalbaar. Dat had als positief gevolg dat Hansen een nog mooiere lier kon plaatsen dan het oorspronkelijke ontwerp.

Op 6 maart 2011 verzamelde zich een onverwacht grote menigte in het Tollenshuis. Passende woorden waren beloofd. Arjan Kwakernaak schetste op geestige wijze het lot van de muze op Tollens' graf, Marita Mathijzen sprak over Tollens' gezins- en gelegenheidspoëzie en zelf wees ik op Tollens' Grijsaardsliedje, waarin hij met één been in het Rijswijkse graf staat en het andere bijtrekt.

Vervolgens togen we in colonne naar het kerkhof en onthulden de gebroeders Cees, Tony en Wouter Kolff, nazaten van de dichter én sponsors, de fraaie plaquette met het portret van voorvader. Deze onthulling was tevens de inwijding van het grafbeeld.

Eenmaal terug in het museum droeg de Stichting Vrienden het beeld formeel over aan de gemeente Rijswijk. Wethouder Jos Bolte achtte de opdracht dat de gemeente voor dit beeld wel zórg moest dragen, genoeg ingewreven... Na enkele dankwoorden en cadeaus hieven wij het glas op de voortdurende nagedachtenis van Hendrik Tollens, Cz., volksdichter.

En nu? Groot Rijswijk hield een poll onder zijn lezers: tweederde van de inzenders vond, dat Rijswijk zich met een inwoner als Tollens zou kunnen profileren. Tollens resurrexit, nu moet hij voor ons nog gaan leven!

Voortschrijdend inzicht

Ik maak van de gelegenheid gebruik enkele correcties en aanvullingen te geven op mijn Tollensartikel in het Jaarboek 1996.

Pagina 14: de *'Onuitgegeven Gedichten'* verschenen niet in 1855, maar in beperkte oplage na Tollens' dood.

Pagina 14-15: Tollens was remonstrant, maar huurde wel een plaats in de herenbank van de Oude Kerk.

Pagina 15: De Génestet vervulde op 23 september 1855 een preekbeurt in Rijswijk.

Pagina 19: Dat Tollens 'Mietje Tollens' (Saartje Pruikemaker) als vondeling in huis nam, is haar verzinsel, zie mijn artikel in het Jaarboek 2007.

Pagina 24-25: Martens heeft op dit punt toch gelijk. De kinderen van Tollens kochten zes grafplaatsen, die in 1860 bedekt werden door de voet van het grafbeeld. Deze bestaat uit platen die verwijderd konden worden, zodat de 'kelder' bereikbaar bleef zonder het beeld te verplaatsen. Uit een brief van zoon Hein blijkt, dat in elk geval Tollens' dochter Louise in 1874 naast haar vader begraven werd. Of Leentje en Frans, die beiden in Rijswijk stierven (in 1875 resp. 1889) er ook zijn bijgezet, heb ik nog niet kunnen achterhalen.

Noten

1 Ruud Poortier in Jaarboek 1996, Arjan Kwakernaak in Jaarboek 2000.

2 Marita Mathijzen en Ruud Poortier, *Hendrik Tollens Cz.*, Stichting Historische Projecten Rijswijk, deel 3.

www.aantjeszevenberg.nl

- A R B E I D S R E C H T
 - A A N S P R A K E L I J K H E I D S R E C H T
 - O N D E R N E M I N G S R E C H T
 - L E T S E L S C H A D E
 - P E R S O N E N - E N F A M I L I E R E C H T
- # AantjesZevenberg
- ADVOCATEN
- A R B E I D S R E C H T
 - A A N S P R A K E L I J K H E I D S R E C H T
 - O N D E R N E M I N G S R E C H T
 - L E T S E L S C H A D E
 - P E R S O N E N - E N F A M I L I E R E C H T

www.aantjeszevenberg.nl

Haagweg 108, Rijswijk (Z-H)

Specialisten in:

- Arbeidsrecht
- Aansprakelijkheidsrecht
- Ondernemingsrecht
- Letselschade
- Personen- en familierecht

‘Van de Kerk tot de Klei’

aanvullingen en errata

Jan Eijken en Willem van der Ende

Er is een ijzeren wet in boekenland, die zegt dat in elk boek minstens één fout staat. Er zijn mensen die het een sport vinden, die fout te vinden. In het boek ‘Van de Kerk tot de Klei’ hoeven zij niet lang te zoeken. Al in regel 2 van het voorwoord staat een verkeerd huisnummer. De winkel van Arie van Leeuwen was niet gevestigd op Kerkklaan nr. 134, maar op nr. 138-140 zoals ook op de foto op bladzijde 71 goed te zien is. Heel merkwaardig, zeker als je bedenkt dat een van de auteurs woont op Kerkklaan nr. 132...

Vele vroegere (Kerkklaan)bewoners hebben gereageerd op de oproep voor verbeteringen en aanvullingen. De heer H.J. Souer stuurde vanuit Heerenveen een uitgebreide brief met commentaar. In het onderstaande zijn (de meeste) opmerkingen van hem en anderen opgenomen. Ook ontvingen we nog foto’s die jammer genoeg niet meer in het boek konden worden opgenomen. Enkele zullen we in dit Jaarboek plaatsen.

In de passage over de ‘Gele Slang’ (blz. 23) noemen wij Kees de Besten onrechte de leider van deze bende. Onze excuses daarvoor, maar de echte ‘Fidel Castro’ was Koos de Leur.

Ongeveer 1910. De oudste foto van Van Koppen

De servicewagen van Witte

Het pandje Kerklaan 8 (blz. 24) is waarschijnlijk toch meestal gebruikt voor bewoning. Dat blijkt ook uit de lijsten van de bewoners, die achterin het boek zijn opgenomen.

Martin Bentvelzen was zo alert om uit een afvalbak enkele foto's van het carrosseriebedrijf Van Koppen te vissen. Anders waren deze fraaie opnamen waarschijnlijk voorgoed verloren gegaan.

Op Kerklaan nr. 26 woonde en werkte in de jaren 1926-1928 de horloge- en klokkenmaker Pieter Lindenberg. Al sinds 1916 woonde hij met zijn gezin op verschillende adressen in Rijswijk (onder andere Kerklaan 87e). Hij schijnt vooral bekend te zijn geweest doordat hij voor het raam werkte, zodat iedereen goed kon zien wat hij deed.

De melkauto op de foto op blz. 34 is niet van 'De Sierkan', maar van melkboer Gerrit Karbaat (geb. 1908). Hij kocht een tweedehands A-Ford (die werden geproduceerd in de jaren 1927-1931) en bouwde hem eigenhandig om tot bestelwagen met laadbak. De melkbussen werden er op gezet en zie de eerste gemotoriseerde melkbezorger in Rijswijk was een feit. 'De Sierkan' had geen bestelauto's (bron: de heer Terwee).

De foto van een sigaar rokende man voor nr. 136 is op een bijzondere manier opgedoken. Op www.zoekplaatjes.nl worden regelmatig foto's geplaatst waarvan men niet weet waar of wanneer die zijn gemaakt. In november 2010 stond er een foto uit het Haagse Gemeentearchief op de site. Jan Eijken zag tot zijn verbazing zijn eigen voordeur, Kerklaan 132. Voor de sigarenwinkel op nr. 136 staat de eigenaar de heer Ooykaas.

Ongeveer 1925. Van Koppen's Carrosseriewerk met showmodel voor de deur

En verder:

Blz. 35: 'kroning' moet 'inhuldiging' zijn.

Blz. 36: Jan Beyersbergen is zijn fietsenzaak begonnen in 1938.

Blz. 45: 'slager Jansen' moet zijn 'slager Janszen'.

Blz. 66 e.v.: Van der Kleij is met puntjes.

Blz. 69: 'Wilgenkade' moet zijn 'Wilgekade'.

Blz. 70: De 'Trambrug' (bovenste foto) moet zijn 'Hulpbrug'.

Blz. 77: Het is niet 'Loek van Zevenbergen', maar 'Loek van Zeeland'.

Blz. 88: De Haagse Dierentuin was op de Koningskade hoek Benoordenhoutseweg.

Blz. 91: Arie Biesheuvel was hoofd van school B.

Blz. 91-93: Op nr. 232 was ook nog enige tijd een winkel in hengelsportartikelen gevestigd.

Blz. 99: Op de plek van de winkel van Van Meerten, heeft ook Van Beek nog een fietsenzaak gehad.

Blz. 102: Op nr. 81 is een kaaspakhuis gevestigd geweest. De panden nr. 81 en 83 zijn later verbouwd tot appartementen: 81, 81A, 83 en 83A.

Blz. 103: In het pand van Hus heeft ook nog een schoenenwinkel gezeten.

Blz. 109: 'Aad van der Heiden' moet zijn 'Aad van der Heide'.

Blz. 127: Hier wordt 'ees Hoogenraad' bedankt. Dat moet natuurlijk 'Cees Hoogenraad' zijn!

Het boek 'Van de Kerk tot de Klei' verscheen in november 2010. Het is steeds weer verrassend hoe snel er zaken veranderen. In het al lange tijd leegstaande pand van Van Leeuwen (zie blz. 7) zit nu de rijwielzaak van Louis Hilgersom. In dit gedeelte van de Kerklaan is het sindsdien aanmerkelijk drukker. De Stichting Welzijn Rijswijk heeft inmiddels het schoolgebouw (blz. 83) verlaten en ook de vestiging van de Openbare Bibliotheek gaat er binnen afzienbare tijd uit. En in mei 2011 is kapper Rob Zonneveld (blz. 85) overleden.

Ooykaas voor zijn winkel, Kerklaan 136

1958, bij kruidenier Van der Zwan in de Kerklaan

Jaaroverzicht Gemeente Rijswijk 2010

Wilberd Gijzel

Januari

Bij de zware aardbeving op 12 januari in Haïti komt een Rijswijks gezin om. Willaire (4 jaar) en Erline (7 jaar) zullen nooit in de schoolbanken van de Openbare Daltonbasischool 't Prisma aan de Willem van Rijswijkstraat plaatsnemen. De twee kinderen werden in hun geboorteland Haïti opgehaald door hun adoptieouders, het Rijswijkse echtpaar Gosse en Gaby Best. Samen met hun nieuwe ouders zijn ze slachtoffer van de zware aardbeving in de hoofdstad Port-au-Prince geworden. De gemeente opende een condoleanceregister voor het omgekomen gezin.

De gemeente Rijswijk veegt in januari de bezwaren van Pizzeria Casanova van tafel. Eigenaar Fasani protesteerde tegen de dwangsom die hij van de gemeente had gekregen voor het bezit van gebouwen en bouwwerken zonder vergunning. De gemeente heeft deze bezwaren ongegrond verklaard. Het Italiaanse restaurant kan tegen deze beslissing bij de rechtbank in beroep gaan. Daar loopt ook al een bezwaar tegen de bestemmingsplanwijziging. Hoewel er al twintig jaar gesteggel was geweest over wel of niet weggaan, leek Pizzeria Casanova aanvankelijk te kunnen overleven in de Landgoederenzone. Maar de familie Fasani verwierp een eenmalig aanbod van de gemeente, omdat de zaak niet te veel mocht uitbreiden. Daarop besloot de gemeente de bestemming als groengebied aan te wijzen, zodat de pizzeria moet toch vertrekken.

Het was op 29 januari gezellig druk in de 'Sir Winston Music and Entertainment Club' bij de uitreiking van de Rijswijkse Sportprijzen 2009. Spannend ook, want wie van de vele genomineerden zou de zilveren prijzenschaal ontvangen? De jury, bestaande uit sportwethouder en voorzitter Dick Jense, Ton Beije (KNVB) en Erik Rövekamp (Belangenvereniging Bedrijven Rijswijk) mocht deze avond vier sportprijzen en één sponsorprijs uitreiken. Het publiek koos twee prijswinnaars.

Prijswinnaars Sportprijzen 2009

Categorie

Winnaar

Rijswijkse Sportprijs Individueel 2009

Ludo van der Plaats (Atletiek)

Rijswijkse Sportprijs Individueel Jeugd 2009

Anish Giri (Schaken)

Rijswijkse Sportprijzen Team 2009

Red Lions Dames 1 (Softbal)

Rijswijkse Sportprijzen Team Jeugd 2009

Lokomotief MU18 (Basketbal)

Rijswijkse Sponsorprijs 2009

Sir Winston Music & Entertainment Club

Publieksprijs individueel

Wendy Both (Tang Soo Do)

Publieksprijs teamsport

Refleks B1 (Korfbal)

De gemeente had Quint Result de opdracht gegeven om kwalitatief onderzoek te doen onder de Rijswijkse ondernemers door middel van een online community. Het doel van deze community was om de visie en ideeën van de ondernemers met betrekking tot de Rijswijkse economie in beeld te krijgen. De resultaten van de online community werden in januari bekend en hebben de gemeente veel informatie, advies en ideeën opgeleverd.

Rijswijk blijkt een belangrijke economische speler in de regio. De gemeente heeft ruim 39.000 arbeidsplaatsen en ongeveer 3.000 ondernemingen. En dat op nog geen 47.000 inwoners! Die economische positie wil de gemeente behouden en versterken. Daarbij is een Economische Visie onmisbaar. In de Economische Visie wordt uiteengezet welke ambities en doelstellingen Rijswijk heeft en hoe zij deze denkt te bereiken.

Maart

De gemeente had als voorbereiding op de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart een verkiezingsmarkt en een lijsttrekkersdebat georganiseerd, zodat de inwoners van Rijswijk een mogelijkheid hadden om vertegenwoordigers te ontmoeten van de politieke partijen die aan de verkiezingen meedoen. Onder de bezielende leiding van RTV West-presentator Pieter Kuipers gingen zeven lijsttrekkers met elkaar in discussie over voor Rijswijk belangrijke onderwerpen zoals bouwen in de Landgoederenzone en in Rijswijk Zuid, de oude stadhuislocatie, de Haagweg en de verkeersdruk elders in Rijswijk, mogelijke bezuinigingen en samenwerken met andere gemeenten. De publieke tribune zat stampvol. Aanwezig waren de lijsttrekkers van Onafhankelijk Rijswijk, de PvdA, het CDA, de VVD, Gemeentebelangen Rijswijk, GroenLinks en D66. De SP, die voor het eerst mee deed, had laten weten niet aan het debat deel te nemen.

De uitslag van de Gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010, met een opkomst van 52%, was:

- Onafhankelijk Rijswijk verliest zetels maar blijft grootste;
- Ook PvdA en CDA verliezen zetels;
- VVD en Gemeentebelangen winnen zetel;
- D66 grote winnaar verkiezingen;
- SP komt voor het eerst in de raad.

De nieuwe gemeenteraad (foto Erwin Dijkgraaf)

Definitieve uitslag verkiezingen

Partij	Aantal stemmen '10	Zetels '10	Aantal stemmen '06	Zetels '06
 ONAFHANKELIJK RIJSWIJK	4205	6	5759	8
 PvdA	2636	4	4375	6
 Gemeente Rijswijk	3481	5	2992	4
 VVD	3001	5	2891	4
 CDA	2382	3	2746	4
 GROENLINKS ZIJN IN DE TOEKOMST	1567	2	1306	2
 D66	1707	3	729	1
 SP	1075	1	-	-
Totaal	20054 (52 % opkomst)	29	20925 (54% opkomst)	29

Het Groot Rijswijks Dictee op 27 maart brengt 14.266 euro op. Henk van den Heuvel werd de winnaar. Hij had 295 van de 309 woorden goed. Het is de tweede keer dat de dominee uit Oud-Beijerland meedoet. Het gemiddeld aantal goede woorden was 270.

Wethouder Jos Bolte heeft zijn titel van 2008 niet kunnen behouden. Wel won hij met het team van Gemeente Rijswijk als beste groep met 282 fouten. Annie Wigger kreeg de prijs voor het meest individueel opgehaalde sponsorgeld. Zij wist maar liefst 1.293,70 euro in haar centje bij te dragen aan het goede doel. De firma Battrex haalde als groep het meeste sponsorgeld op met een bedrag van duizend euro.

April

Bisschop Van Luyn wijdde in april het nieuwe altaar van de Benedictus en Bernadettekerk in. Daarmee werd de renovatie van de katholieke kerk aan de Sir Winston Churchilllaan officieel afgerond.

Het Oude Stadhuis staat al tijdenlang leeg, maar toch hebben in april 2010 twee nieuwe bewoners hun intrek genomen in de klokkentoren van het gebouw... Het gaat om Antoin en Antoinette, een koppel slechtvalken. Het tweetal 'woonde' eerder in het ziekenhuis Antoniushove in Leidschendam. Vandaar dat vogelaars ze liefkozend de namen Antoin en Antoinette hebben gegeven.

Rijswijk doet het goed als het om uitkeringen gaat. Ondanks de kredietcrisis blijft de toename van het aantal uitkeringen in Rijswijk laag. Dit blijkt in april uit een onderzoek van onderzoeksbureau APE. Dit heeft voor 2009 gekeken naar de ontwikkeling van de bijstand in Nederland. Landelijk gezien is het aantal bijstandsuitkeringen gestegen met 9%. Rijswijk blijft met 4% ruim onder het landelijk gemiddelde. In de categorie van 30.000 tot 60.000 inwoners (in totaal 98 gemeenten) stond Rijswijk hiermee op de 16^e plaats. In de regio Haaglanden scoort Rijswijk het laagst qua toename van bijstandsgerechtigden.

In de gewelddadige moordzaak op de Italiaanse Rijswijker Antonio Ferrigno zijn in april vijf verdachten, onder wie zijn vrouw, opgepakt. Daarmee lijkt het misdrijf zich in de relationele sfeer af te spelen. Politiepersoneel hield in Den Haag vier verdachten (25-32 jaar) aan op verdenking van mogelijke betrokkenheid bij het overlijden van de patentonderzoeker bij het Europees Octrooibureau. Ferrigno werd op 24 december in 2009 in zijn woning aan de Burgemeester Elsenlaan vermoord.

Ook zijn 45-jarige vrouw, die gescheiden van hem leefde, werd in haar woning aan de Rijswijkse Nassaukade van haar bed gelicht. Er bestaat het vermoeden dat zij de vier opdracht tot de moord heeft gegeven. Mocht dat zo zijn dan zijn motieven die met Ferrigno's werk of vaderland te maken hebben uitgesloten.

29 april: lintjesregen. Vijf Rijswijkers ontvingen in de raadzaal van het stadhuis een Koninklijke Onderscheiding uit handen van burgemeester Van der Wel-Markerink.

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

- Ds. C. van Atten
- H.J. Koot

Lid in de Orde van Oranje-Nassau

- Mevr. C.H. Schoonderwoerd-Zuidwijk
- D. Vrijenhoek
- W.M.C. Zweekhorst

Mei

Wouter van Putten zwaait in mei af. De wethouder maakt na de verkiezingen alleen nog de lopende dossiers af en draagt, nadat een opvolger is benoemd, zijn werk over. Vanaf 2004 heeft Van Putten, die voor velen een onbekende was, zich ontpopt als de wethouder met veel oog voor natuur en milieu. Daarmee liet hij een nieuw geluid binnen de VVD horen.

Wouter van Putten (foto Paul Voorham)

Onafhankelijk Rijswijk, VVD, PvdA en CDA komen op 11 mei uiteindelijk tot een coalitieakkoord. Daarmee is de oude coalitie ook de nieuwe. Ook de wethouders verschillen nauwelijks. Dick Jense (OR), Wim Mateman (CDA) en Jos Bolte (PvdA) keren terug. Alleen René van Hemert (VVD) is nieuw, hij volgt zijn partijgenoot Wouter van Putten op. Aan de portefeuilles is ook nauwelijks gesleuteld. Groen verhuist van Van Hemert naar Jense, terwijl Mateman economie afstoot aan Van Hemert. De CDA-wethouder houdt wel de zeggenschap over de Plaspoelpolder.

De gemeente Rijswijk sluit, zo blijkt op 11 mei uit de jaarrekening, het jaar 2009 positief af met een saldo van bijna twee miljoen euro. Rijswijk legt bedrag opzij voor slechte tijden. Op een aantal terreinen is financieel voordeel behaald. Maar op bijvoorbeeld onderhoud van wegen en de nutsbedrijven is geld toegelegd. Zo valt het dividend van de aandelen Eneco door de economische tegenspoed bijna 1,4 miljoen euro lager uit dan eerder was gedacht. Hoewel de financiële vooruitzichten somber zijn, is de gemeente er toch in geslaagd het eigen vermogen met 1,2 miljoen euro te verhogen. Over de komende jaren durft de gemeente geen uitspraken te doen. Het staat vast dat er bezuinigd moet worden, maar hoeveel is nog onbekend. Dit is onder andere afhankelijk van de Rijksbezuinigingen.

Rijswijk is derde geworden bij de 'Gemeente van het Jaar'-verkiezing in mei 2010. Op het gebied van werk en ondernemen scoorde Rijswijk zelfs het best van alle gemeenten. Bij de verkiezing beoordelen burgers de prestaties van hun gemeente op tien verschillende aspecten. De prijs is in het leven geroepen door Q&A Research en Consultancy en werd dit

jaar voor de tweede keer uitgereikt. De Rijswijkse inwoners beoordeelden hun gemeente op veiligheid, winkelaanbod, sociaal klimaat, openbare ruimte en afval, wonen, verkeer en vervoer, jeugd en welzijn, werk en ondernemen, recreatie en toerisme en dienstverlening van de gemeente.

Met het opknappen van het gebied rond de Naald in het Rijswijkse Bos een stuk geschiedenis hersteld. De contouren van Huys ter Nieuburch zijn weer zichtbaar. Wie nu voor het eerst sinds september 2009 het Rijswijkse Bos binnenstapt, kent het niet meer terug. Vooral het gebied rond De Naald is bijzonder opgeknapt.

Het monument in het Rijswijkse Bos (foto Erwin Dijkgraaf)

Het herdenkingsmonument voor de Vrede van Rijswijk (20 september 1697) ligt niet meer verscholen in een woud van bomen. De entree vanaf de Huys ter Nieuburch, waar nog een brug moet worden aangelegd, is ruim. Van verre is De Naald met daaromheen een weids grasveld al te zien. ‘We zijn dan ook erg trots op het resultaat’, zegt wethouder Bolte bij de heropening op 12 mei. ‘Een stukje historie is teruggebracht.’ Want de gedenknaald staat in het midden van waar ooit Huys ter Nieuburch stond.

De contouren van het paleis van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms, waarvan de fundering tijdens de renovatiewerkzaamheden in goede staat zijn teruggevonden, zijn in het grasveld aangegeven. Aan de beide zijden van waar ooit de vertrekken van het echtpaar zich bevonden, liggen speciaal in China gemaakte gegraveerde platen met informatie.

Bij het doorgraven van een kade in de Hoekpolder voor de bouw van een nieuw gemaal hebben het Hoogheemraadschap van Delfland en de gemeente Rijswijk in mei een bijzondere vondst gedaan. Archeologen vonden een windas uit de zestiende eeuw.

Een windas of overtoom werd in het verleden gebruikt om schepen vanuit het polderwater naar het hoger gelegen boezemwater over te zetten en omgekeerd in de tijd dat sluisen vaak nog te kostbaar waren. Er werden een rollenbaan van hout op de kade en een spaakwiel aangebracht. Door een touw te verbinden tussen het schip en het wiel, kon met een draaiende beweging aan het wiel het touw opgewonden worden waardoor het schip uit het water over de rollenbaan werd getrokken.

De gevonden resten bestaan uit palen en een klein deel van de hellingbaan. De belangrijkste constructiedelen zijn van eikenhout. De oudste windassen in Delfland stammen uit de vijftiende eeuw. Het windas dat nu is gevonden dateert zeker van voor 1578. Dit blijkt uit kaartmateriaal uit de archieven van het hoogheemraadschap. Deze vondst is bijzonder omdat niet eerder een windas in het gebied van Delfland kon worden onderzocht. Archeologen denken dat dit type kleine windassen veelvuldig voorkwamen in Delfland. Het laatste windas werd eind negentiende eeuw gesloopt.

Juni

Het was dubbel feest voor burgemeester Van der Wel. Niet alleen werd ze in mei 60 jaar, maar ook was ze in juni een decennium burgemeester van Rijswijk. En daar hoort natuurlijk een cadeau bij. De burgemeester mocht een keuze maken uit twee portretten, geschilderd door Hetty van Baal-Slotboom.

Van 8 juni tot en met 12 september werd voor de achtste keer de Holland Papier Biënnale in het Museum Rijswijk en CODA Apeldoorn gehouden. De Holland Papier Biënnale 2010 bestond in beide musea uit een tentoonstelling met werken van internationale papierkunstenaars. De biënnale bood een zeer gevarieerd aanbod van beeldende kunst gemaakt van papier. Sieraden van papier kregen speciale aandacht, maar ook collages kwamen aan bod, gesneden en geknipte boeken en speciaal voor deze biënnale samengestelde installaties.

De Steenvoordeschool, de grootste basisschool van Rijswijk, bestaat vijftig jaar. Van maandag 7 tot en met vrijdag 11 juni hield de Steenvoordeschool daarom een feestweek. Het gebouw werd in 1960 neergezet toen Steenvoorde nog een nieuwbouwwijk was en veel jonge gezinnen kende. Een dieptepunt was 1976, toen zaten er nog maar 146 leerlingen op school. Bijna 35 jaar later is de wijk er niet jonger op geworden. Toch groeit deze openbare basisschool nog steeds.

In Rijswijk barst het van de expats. Bij oliemagnaat Shell werken er alleen al ongeveer negenhonderd. Om een gebaar te maken naar deze buitenlandse werknemers heeft de gemeente Rijswijk in juni een Expatgids, een handleiding speciaal voor expats, laten maken. In dit boekje staan praktische zaken, zoals de locaties van scholen en parken om te wandelen. Nieuwkomers krijgen het boekje gratis van de gemeente.

Uitslag Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni 2010

- VVD krijgt meeste stemmen in Rijswijk
- PVV en D66 ook grote winnaar
- PvdA derde
- Opkomst iets lager dan vorige keer

Definitieve uitslag Tweede Kamerverkiezingen 2010 Rijswijk

Partijen/categorie	Stemmen '10	Stemmen '06	Vershil	Landelijke zetelverdeling (NOS)
1 CDA	2841	7092	-4251	21
2 PvdA	4992	5413	-421	30
3 SP	2207	4250	-2043	15
4 VVD	6201	5684	+517	31
5 PVV	5415	2659	+2756	24
6 GroenLinks	1955	1384	+571	10
7 ChristenUnie	510	789	-279	5
8 D66	2270	685	+1585	10
9 Partij voor de Dieren	464	924	-460	2
10 SGP	88	97	-9	2
12 Nieuw Nederland	7	0	+7	0
13 Trots op Nederland	182	0	+182	0
14 MenS	64	0	+64	0
15 Heel NL	4	0	+4	0
16 Partij één	2	0	+2	0
17 Lijst 17	25	0	+25	0
18 Piratenpartij	36	0	+36	0
Overige partijen	0	492	-492	0
Geldige stemmen	27263	29469	-2206	
Blanco stemmen	26	0	+26	
Ongeldige stemmen	64	43	+21	
Opgeroepen	36766	37361	-591	
Opkomst	27353	29512	-2159	
Opkomstpercentage ⁷⁴	40%	78,99%	-4,59%	75,4%

Vrijdag 11 juni 2010 is op 74-jarige leeftijd de gouden vrijwilliger van de gemeente de heer Fred Koning overleden. Een groot gedeelte van zijn leven was hij verbonden aan de Rijswijkse Marchingband 'CJV Refelection'. Het bestuur van het CJV benoemde hem bij zijn vertrek uit het bestuur tot erevoorzitter. Meer dan 30 jaar verrichtte Fred Koning vrijwilligerswerk voor de gemeente, zoals bij de organisatie van Koninginnedag, 4 mei, de Avondvierdaagse en de intocht van Sint Nicolaas. Rijswijk verliest in Fred een goed en sociaal mens.

Juli

Een zeer grote brand heeft in juli bowlingcentrum De Hofstede en de naastgelegen sauna aan het Juliaalaantje in de as gelegd. Het pand was volgens de brandweer, die nog dagen nabluswerk had, niet meer te redden. Een woonhuis, tennispark De Hofstede en verzorgingshuis Westhoff hebben meer geluk. De brandweer kon voorkomen dat het vuur oversloeg.

Weer is het gelukt, al was het deze keer nipter dan ooit. Vishandel Koning op het Bogaardplein mag zich op 16 juli voor de derde keer de winnaar van de AD Haringtest noemen. *'Koning presteert het weer. Wederom de Haringkeizer van Nederland. Dat word je niet zomaar. Loon naar werken voor Kees en zijn team'*, zo luidde het juryrapport voor winnaar Vishandel Koning. De keurmeesters beoordelen de vis op onder meer hygiëne, smaak en kwaliteit van schoonmaken. Er volgt aftrek als een van deze zaken niet in orde is. Daaruit rolde het eindcijfer 9,5. De top vijf kreeg allemaal een 9,5, maar uiteindelijk gaf de temperatuur de doorslag. En die was bij Vishandel Koning de beste.

De beste haring happen bij Koning

Augustus

In augustus wordt bekendgemaakt dat het popfestival Herfstpop niet door gaat. De negende editie, die op zaterdag 18 september in het Wilhelminapark zou worden gehouden, is afgelast. De reden voor het niet-doorgaan is dat de organisator, Stichting Rijswijkse Evenementen, de financiering niet rond krijgt. Hoewel de beslissing tot het laatst is doorgeschoven, in de hoop dat zich meer sponsors zouden aandienen, moet de organisator nu constateren dat het financieel tekort te groot is.

In Rijswijk lijkt de wet van de remmende voorsprong van toepassing te zijn. Al jaren daalt de werkgelegenheidsgroei. Om het tij te keren is in augustus een Economische Visie voor de jaren 2010-2018 opgesteld. Ooit was de aanleg van de Plaspoelpolder de motor in het aantrekken van werkgelegenheid. Nu is dit gebied aan slijtage onderhevig. Om de neergang te stoppen en de concurrentie met omliggende gemeenten aan te gaan, is er een economisch beleid voor de komende acht jaar opgesteld. Daarin zijn vier pijlers (Plaspoelpolder, In de Bogaard, het oude centrum en het internationaal vestigingsklimaat) geformuleerd.

- De Plaspoelpolder moet meer uitstraling krijgen door nieuwbouw of nieuwe gevels. Ook is er behoefte aan voorzieningen als horeca, fitness en stomerijen. Daarnaast kan Rijswijk zich als kennisstad presenteren. Dochterbedrijven van Shell of bedrijven op het gebied van grondstoffen en energie zouden in de Plaspoelpolder een plekje kunnen vinden.
- In de Bogaard en het oude centrum hoeven minder grote stappen te nemen om hun positie te verbeteren. Voor het eerste winkelcentrum liggen er kansen als de Prinses Beatrixlaan ondertunneld wordt en het winkelgebied kan uitbreiden.
- Oud-Rijswijk kan nog meer het historische karakter van het gebied benadrukken.
- Verder kan Rijswijk haar internationale positie versterken door te profiteren van het wereldwijde karakter van Den Haag en het binnenhalen van partner van al gevestigde bedrijven als Shell en het Europees Octrooi Bureau. Als ijzer in het vuur heeft Rijswijk de ontwikkeling van Rijswijk-Zuid waar diverse voorzieningen voor expats gebouwd kunnen worden.

Industrieterreinen als Broekpolder, Hoornwijk, Heulweg/Lange Kleiweg, Vrijenban en Zuidflank hebben geen last van veroudering en functioneren naar behoren.

September

De weergoden waren de tweede editie Strandwalfestival van 10-12 september gunstig gezind. Op de belangrijke momenten was het droog en scheen het zonnetje. Mogelijk dat daarom naar schatting 20.000 bezoekers werden geteld bij de diverse bijzondere programmaonderdelen. De avondconcerten bij De Naald in het bijzonder verlichte Rijswijkse Bos werden zeer goed bezocht. Op vrijdag brachten de lokale Bill Bakers Big Band en de New Cool Collective Big Band de stemming er goed in. Zaterdag zorgden zangeres April Darby en het percussiegeweld van Slagerij van Kampen voor groot enthousiasme bij het duizendkoppige publiek.

De verenigingenmarkt op de Van Vredenburgweg trok zaterdag ook veel publiek. Mede door de vele optredens op de diverse podia, de demonstraties van brandweer en politie en andere activiteiten was het van 12 uur 's middags tot aan de lampionnenoptocht omstreeks 20 uur druk op de Van Vredenburgweg.

Ook op zondag was er grote belangstelling voor de activiteiten in en rond de kinderboerderij Het Akkertje. Het Strandwalfestival heeft er een geslaagde tweede editie op zitten. Op naar aflevering drie.

Jong schaakt tegen oud, Strandwalfestival (foto Charles Borsboom)

Tijdens het Strandwalfestival vond op 11 september ook de 24^e landelijke Open Monumentendag plaats met als thema 'De smaak van de 19^e eeuw'. Tijdens de opening van Open Monumentendag in de Oude Kerk werd de monumentenprijs 2010 uitgereikt. Deze prijs wordt elk jaar uitgereikt aan personen of organisaties die zich actief hebben ingezet voor de instandhouding van het monumentaal erfgoed in de gemeente Rijswijk.

Dit jaar overhandigde wethouder Jos Bolte de monumentenprijs aan de familie Ruysch, bewoners van het landhuis Overvoorde. De familie Ruysch heeft zich ingezet voor de restauratie en instandhouding van het prachtige 17^e-eeuwse landhuis en zal hier ook de komende jaren nog mee bezig zijn. Het landhuis heeft hiermee zijn oorspronkelijke bestemming als woonhuis weer terug nadat het door de vorige eigenaar in gebruik was genomen als conferentieoord.

De monumentenprijs (foto Tino van Dam)

Woensdag 22 september werd het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) geopend aan de Karel Doormanlaan 155. De opening trok ongeveer 300 bezoekers en was daarmee een geslaagd feest. Ouders, aanstaande ouders, kinderen, jongeren tot 23 jaar en professionals kunnen vanaf nu bij het CJG terecht met al hun vragen over opvoeden en opgroeien. Binnen het centrum werken jeugdartsen, jeugdverpleegkundigen, het maatschappelijk werk, het opvoedbureau en het consultatiebureau samen om iedereen met raad en daad bij te staan. Bij het CJG krijgt men advies, ondersteuning en hulp op maat. Ook worden via het CJG cursussen gegeven op het gebied van opvoeden en opgroeien.

De vier opgeknapte wijzerplaten van de klokkentoren van het oude stadhuis aan de Generaal Spoorlaan kwamen in september terug. Behalve de wijzerplaten zijn ook de wijzers van het torenuurwerk schoongemaakt en geconserveerd. Rondom de cijfers op de wijzerplaat en op de wijzers zijn de verlichtingselementen vervangen. Het terugplaatsen van de wijzerplaten stond eigenlijk voor april gepland maar twee slechtvalken hadden de klokkentoren uitgekozen als plaats voor het bouwen van een nest. Pas toen de beschermde vogelsoort de toren had verlaten, konden de gerenoveerde wijzerplaten worden teruggeplaatst.

Oktober

De inwoners van Rijswijk gaan 3,5 procent meer betalen aan Onroerend Zaakbelasting (OZB). Toch zijn de huishoudens per saldo nog voordelig uit, want de afvalstoffenheffing gaat omlaag. Dat blijkt uit de in oktober door de gemeente opgestelde begroting, waarbij het woord 'bezuinigen' centraal staat. Omdat er minder inkomsten van het Rijk binnenkomen en de bodem van de schatkist in zicht komt ziet het college zich gedwongen tot het nemen van impopulaire maatregelen. In totaal wil de gemeente tot en met 2014 22,2 miljoen euro bezuinigen, ook al omdat de algemene reserves met 16,9 miljoen euro op een minimum zijn beland.

Ook het personeelsbudget van de gemeente wordt met 3,2 miljoen euro teruggebracht. Daarbij zullen ook arbeidsplaatsen sneuvelen. Instellingen, verenigingen en organisaties krijgen te maken met subsidievermindering, maar de gemeente verwacht gezien de geringe korting niet dat ze in de problemen zullen komen. Verder wordt ook op de Wet Maatschappelijk Ondernemen (WMO) bezuinigd.

Rijswijk heeft sinds 7 oktober 2010 officieel de titel Millenniumgemeente. Daarmee laat de gemeente zien dat het de millenniumdoelen van de Verenigde Naties (VN) actief ondersteunt. In 2000 beloofden de 189 lidstaten van de VN binnen vijftien jaar de armoede in de wereld flink terug te dringen. Die belofte is verwoord in acht Millenniumdoelen. Rijswijk richt zich in het bijzonder op de volgende drie Millenniumdoelen: uitbanning van extreme armoede en honger, alle kinderen naar school en duurzaamheid en eerlijke handel.

Het familiedrama in de Mandolinestraat schokt veel mensen. Rijswijk rouwt vooral in stilte. Aiden (4) en zijn 27-jarige moeder Laia werden op 7 oktober dood in hun woning aan de Mandolinestraat gevonden. De politie ging op zoek naar de 27-jarige vriend Leon B. Deze werd echter pas een week later gearresteerd in Italië. Hij liep tegen de lamp toen hij een hotel in Milaan incheckte. Nadat de receptionist als standaardprocedure zijn persoonsgegevens naar een database in Rome stuurde, bleek dat er een Europees opsporingsbevel tegen hem was uitgevaardigd. De van moord verdachte Rijswijker werkte mee aan zijn uitlevering.

Leon B. bekende later zijn vriendin Laia en haar zoon Aiden te hebben vermoord om 1884 euro huurschuld. Dat bedrag - te betalen door Laia aan Rijswijk Wonen - was de inzet van een ontruimingsvonnis. Het vonnis moet zwaar hebben gedrukt op het gezinsleven. Leon B. verklaarde daardoor tot zijn fatale daad te zijn gekomen.

Het bestuur van Welzijn Rijswijk stuurt in oktober aan op een beëindiging van het contract met Kees Krouwel. Harke Heida, interim-voorzitter van Welzijn Rijswijk, bevestigde dat het bestuur van Krouwel af wil. Over de reden wil hij niets zeggen. De welzijnsorganisatie was bezig met het maken van een begroting voor 2011 en het afronden van die van 2010. Heida wil niet zeggen of de slechte financiële situatie van Welzijn Rijswijk reden is waarom Krouwel moet opstappen.

Het multifunctionele Sportpark Vredenburg aan het Juliaalaantje is klaar. Wethouder Dick Jense (van onder meer sport en groen) opende op woensdag 27 oktober 2010 om 17.00 uur officieel het Sportpark Vredenburg. De samenwerking tussen buitenschoolse opvang 'BuitenSpel' van B4KIDS, de voetbalvereniging KRSV Vredenburg en de gemeente leidde tot de invulling van dit nieuwe complex.

(foto Arno Masseur)

November

Donderdag 4 november 2010 werd het Rijswijks Werkcentrum officieel geopend. De feestelijke opening trok veel belangstellenden. De bezoekers konden kennismaken met het team en de activiteiten van het Werkcentrum.

Het Werkcentrum biedt alle diensten op het gebied van werk en scholing voor werkzoekenden en werkgevers onder één dak. Het centrum is een initiatief van de gemeente Rijswijk in samenwerking met partners op het gebied van werk en scholing. Het Rijswijks Werkcentrum brengt alle partijen op de Rijswijkse arbeidsmarkt bij elkaar. Het centrum bemiddelt werkzoekenden bij het vinden van een baan en ondersteunt bedrijven bij het werven van medewerkers. Hierbij werkt de gemeente samen met UWV Werkbedrijf, DSW,

Belangenvereniging Bedrijven Rijswijk, Samenwerkingsverband Onderwijs Bedrijven, ROC Mondriaan, Manpower, Randstad, Tempoteam en diverse re-integratiebureaus.

Dankzij dagblad De Telegraaf heeft Politie Haaglanden in november nu ook een mogelijk moordwapen in de zaak van Anneke van der Stap. Een 30 centimeter lang mes, gevonden in de auto van verdachte Ron P.'s vriendinnetje uit die tijd. De Telegraaf bracht het in november persoonlijk in een zakje naar de politie. De politie heeft nooit actief de doodsoorzaak van Anneke van der Stap gecommuniceerd. Ze werd in 2005 dood gevonden langs het Rijswijkse Jaagpad.

De officier van justitie in Den Haag besluit om de 35- jarige verdachte Ron P. ook voor de dood van Anneke van der Stap uit Rijswijk te vervolgen. De verdachte, die al vastzat voor de moord op Christel Ambrosius, werd februari 2010 in de gevangenis van Nieuwegein aangehouden.

De historische waterput onder het wegdek van de Herenstraat in Rijswijk werd op 15 november officieel onthuld door wethouder Jos Bolte. Hij deed dit samen met prof. dr. Willem Willems, decaan van de faculteit der archeologie van de universiteit van Leiden. De wethouder benadrukte zeer verheugd te zijn met deze nieuwe historische aanwinst voor het oude centrum van Rijswijk. *'Met de komst van de waterput wordt een belangrijk deel van Rijswijks archeologisch erfgoed zichtbaar gemaakt'*, aldus wethouder Bolte. Professor Willems was in Rijswijk aanwezig voor het tekenen van een convenant om de samenwerking op archeologisch terrein tussen Rijswijk en de universiteit van Leiden te versterken.

December

Met de restauratie van de Von Fisennetribune in december is een stukje kerkgeschiedenis in de Bonifatiuskerk in ere hersteld. Rijswijk heeft veel te danken aan jonkheer Pieter M.G. von Fisenne, die van 1837 tot 1914 leefde. Zo was de jonkheer, die op het buiten Huize Den Burch (het huidige Don Bosco) woonde, raadslid en wethouder in Rijswijk. Maar nog meer heeft hij zijn sporen in het kerkelijke leven verdiend, want mede dankzij zijn gulle gift kwam de bouw van de Bonifatiuskerk tot stand. Het neogotische katholieke kerkgebouw verrees in 1897 aan de Van Vredenburgweg en de kosten bedroegen 122.000 gulden. Liefst 25.000 gulden, ruim twintig procent, kwam uit de zak van de familie Von Fisenne-Van der Kun (de naam van zijn vrouw). Daarvoor wilde de jonkheer wel iets terug. Zo moesten er voor het zielenheil van de familie verschillende fundatiemissen worden gelezen, stond hun naam voor eeuwig op de lijst van weldoeners en kregen zij een eigen tribune met toegangsdeur. Deze zitplaats bevond zich dicht bij het altaar en toonde ook de status van de familie aan.

De tribune deed dienst tot 1946. Toen was de familie al uit Rijswijk vertrokken, omdat tijdens de Tweede Wereldoorlog Huize Den Burch door de Duitsers in beslag werd genomen. Maar de tribune ontkwam niet aan een tweede Beeldenstorm, waarbij omstreeks 1965 weelderige objecten in kerken uit het zicht verdwenen. Zo werd de originele schildering met een sobere verflaag overschilderd en was het lange tijd een vergeten plek. In 2010 kreeg de kerk, dankzij onder andere het Rijk en de gemeente Rijswijk, een subsidie om de tribune in de oorspronkelijke staat te herstellen.

Bronnen

- Website en digitale versie Groot Rijswijk 2010
- Website gemeente Rijswijk

Jaarverslag 2010

Historische Vereniging Rijswijk

Wim Dammers, secretaris

De vereniging

De HVR telde eind 2010 365 betalende leden en 37 relaties, zoals naburige Historische Verenigingen, de krantenredacties, de gemeente Rijswijk en de regiobibliotheken. Het ledenbestand is daarmee ongeveer gelijk aan dat in 2009.

Financieel is de HVR zeer gezond. Het eigen vermogen is in principe voldoende om de uitgaven van een geheel jaar te dekken. Na het jubileumjaar 2009 zijn in 2010 de reserves weer licht toegenomen. Inclusief de reservering van € 12.500 voor het jaarboek bedroeg het totale eigen vermogen van de vereniging € 17.323 per 31 december 2010. Dat is een toename van € 2.213 ten opzichte van 2009.

De voornaamste inkomstenbronnen waren de contributies van de leden ten bedrage van € 7.237 en de jaarlijkse subsidie van de gemeente Rijswijk, welke in 2010 € 4.851 bedroeg.

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 23 mei werd de Winst- en Verliesrekening 2009 gepresenteerd, die was gecontroleerd en akkoord bevonden door de heren Visser en Lief tinck. Het bestuur dankt de heren Visser en Lief tinck voor hun inzet. De vergadering heeft de penningmeester gedechargeerd, onder dankzegging voor zijn werkzaamheden.

De twee reguliere Algemene Ledenvergaderingen (ALV) werden gehouden op 20 mei en op 23 november. Op 20 mei tekenden 44 leden de presentielijst en op 23 november 75. De belangrijkste punten tijdens deze vergaderingen waren:

- de voortgang rond het Voorontwerp Bestemmingsplan voor de Landgoederenzone en de bouwplannen op de stadhuislocatie;
- goedkeuring van de boekhouding en financiële verslaglegging 2009;
- vaststellen van de begroting van 2011;
- aansluitend op de ALV van 23 november ontvingen de leden het Jaarboek 2010.

Tijdens beide vergaderingen zijn tevens de voortgang en de resultaten van de Werkgroepen binnen de HVR besproken:

- Werkgroep 'Verteld Verleden':

Het afgelopen jaar hebben we interviews gehouden met de oudste Rijswijkers. We zijn altijd met veel enthousiasme ontvangen, want het is natuurlijk fijn om weer eens over vroeger te kunnen vertellen. Naast dit werk zijn we ook bezig geweest om de interviews zorgvuldig op te slaan. Daartoe is er een vrijwilliger aangetrokken in de persoon van Bram Pronk die voor zijn havo-opleiding een maatschappelijke stage heeft gedaan. Bram heeft de interviews die op de voice-recorder waren opgenomen, uitgetypt. Om de leden van de HVR te laten zien waar we mee bezig zijn, reikten we op de ledenvergadering in november, een klein boekje uit met korte fragmenten uit zes interviews, verluchtigd met een relevante foto. We zijn van plan om elk jaar in het Jaarboek een artikel op te nemen waarvan

de grondslag ligt in een interview. De werkgroep bestond het afgelopen jaar uit de dames Netty van Pesch (voorzitter), Lia Boshoven (Rijswijks Historische Informatiecentrum), Joke van Wijk van Brievingh-Hesselink en de heer Ruud Poortier.

- Werkgroep ‘Gefotografeerd en gefilmd verleden’:

De werkgroep werd omgedoopt in ‘Rijswijk Verbeeld’. In de samenstelling kwam verandering door het vertrek van Henk van Drimmelen en het toetreden van Marco Hendrikse. Nog steeds komt er materiaal binnen en alles wordt op een externe harde schijf geplaatst ter conservering. Eind 2010 kwam een verzoek van de VPRO binnen via het RHI, om mee te werken aan het verzamelen van beeldmateriaal voor een documentaire over onder andere Rijswijk, uit te zenden in 2012. Hier is positief op gereageerd. Overwogen wordt om een aantal bedrijven en instanties in Rijswijk actief te benaderen met een verzoek om archieven en dergelijke te mogen inzien op beeldmateriaal.

- ‘Jaarboek’:

Het Jaarboek van 2010 had weer een respectabele omvang. Natuurlijk moest opnieuw gezegd worden dat het bijzonder was dat we genoeg kopij verkregen om het boek te vullen. We waren de auteurs dan ook erg dankbaar voor hun bijdragen. De redactie bestond uit: de heren Ruud Poortier (eindredacteur) en Rob de Mooy en de dames Netty van Pesch en Joke van Wijk van Brievingh-Hesselink.

Open Monumentendag (OMD):

Op zaterdag 11 september was de jaarlijkse Open Monumentendag, het thema voor 2010 was ‘De smaak van de 19^e eeuw’. Succesvol was de openstelling van het achterhuis van het HVR-lid de heer H.A.G van der Stap aan het Julialaantje 1A, dat nog geheel is ingericht in 19^e-eeuwse stijl. In drie uur tijd bezochten ruim tweehonderd liefhebbers het pand. Ter gelegenheid van deze OMD werd een brochure uitgegeven, waarin een overzicht is opgenomen van de 19^e-eeuwse bebouwing binnen de gemeente, met korte beschrijvingen van de betreffende monumenten en een foto. In een fototentoonstelling in de Oude Kerk werden de 19^e-eeuwse Rijswijkse panden belicht. De dag werd geopend in de Oude Kerk, door de voorzitter van de Werkgroep, de heer Jan Hartkamp. De heer Jos Bolte, wethouder voor onder andere Monumentenzorg reikte de Monumentenprijs 2010 uit aan de eigenaren van Huize Overvoorde, de heer en mevrouw Ruysch, voor de voorbeeldige restauratie van hun pand. De opening werd afgesloten door de heer Philip Meijer, die het Reichnerorgel in de Oude Kerk bespeelde. Op vrijdag 10 september werden in het kader van de OMD-Klassendag voor de groepen 8 van een drietal Rijswijkse scholen (de Beetsschool, de Mariaschool en de Mauritschool) introducties over monumenten verzorgd, waarna met de klassen een bezoek werd gebracht aan Rijswijkse monumenten, respectievelijk aan Landgoed Cromvliet (met slangenmuur), de St. Bonifatiuskerk en de Oude Kerk. De Werkgroep OMD bestond uit de HVR-leden mevrouw Hannie van Leeuwenberg en de heren Jan Hartkamp (voorzitter), Evert van de Graaff en Dik Koersen (secretaris), de heer Arjan Kwakernaak (namens Museum Rijswijk) en de heer Erik Rinia (namens de gemeente).

De volgende monumenten waren geopend: Oude Kerk, Tollenshuis, Hofrustkapel, St. Bonifatiuskerk, Landgoed Te Werve, Commandopost Bescherming Bevolking en Sociëteit Amicitia.

Bestuur: bestuursamenstelling en activiteiten

- Het bestuur heeft in 2010 vijf keer vergaderd
- De bestuursamenstelling per eind 2010 was als volgt:
Hans van Rossum, voorzitter
Evert van de Graaff, penningmeester
Wim Dammers, secretaris/ledenadministrateur
Bram Buijs, vice-voorzitter
Joke van Wijk van Brievingh-Hesselink, lid, tevens redacteur Jaarboek
Rob Wubbels, lid;
- Op 7 mei heeft de voorzitter een vaartocht, georganiseerd door de Bond Heemschut, begeleid met een presentatie -varend door de Rijswijkse Vliet- over Rijswijks' historische waterwegen;
- Herdenking Slag om Ypenburg van 10 mei 1940: de vereniging is op 10 mei tijdens deze herdenking bij het Instituut Defensie Leergangen vertegenwoordigd door het HVR-lid de heer Bart Tent. De HVR was hiertoe uitgenodigd door de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve Officieren;
- Op 25 mei is de HVR voor het voetlicht gebracht via Omroep Rijswijk: de secretaris van de HVR, de heer Wim Dammers, is gedurende een uur geïnterviewd over de HVR en haar activiteiten. De opname van dit interview is te beluisteren via de website van de HVR;
- Gedurende de zomermaanden zijn een aantal Monumentenwandelingen Oud-Rijswijk verzorgd voor groepen, zoals voor het jubilerende Concertkoor Rijswijk en voor het Historisch Genootschap Oud-Soetermeer: dit leverde de HVR € 50 per groep op;
- De HVR heeft met een kraam deelgenomen aan het Strandwalfestival, dat van 10 t/m 12 september werd gehouden: deze trok veel belangstellenden, ook in verband met de gelijktijdige Open Monumentendag (zie onder hiervoor 'Werkgroepen'). De verkoop van brochures en boeken over de geschiedenis van Rijswijk leverde de vereniging een gunstig batig saldo op;
- Op 17 september is bij het gedenkteken voor de in 1944 neergestorte Amerikaanse bommenwerper Lil' Max aan de Mgr. Bekkerslaan door de heer Bill Davenport, Amerikaans oorlogsveteraan en bestuurslid van de 446th Bombardment Group een plaquette overhandigd aan de burgemeester en aan de initiatiefnemer, het HVR-lid Bart Tent, als dank voor de oprichting van het gedenkteken;
- Het bestuur heeft de gemeente geattendeerd op de slechte staat van onderhoud van de 19e-eeuwse rolpaal aan de Vliet: deze is nu gerestaureerd. Op 5 oktober werd de vernieuwde rolpaal door wethouder Jos Bolte onthuld, die tevens het Jaarverslag van de Afdeling Monumentenzorg en Archeologie 2009 uitreikte aan de voorzitter van de HVR, de heer Hans van Rossum;
- Op zaterdag 30 oktober hebben twee bestuursleden van de HVR ten stadhuize deelgenomen aan de bijeenkomst voor nieuwe inwoners.

Bestemmingsplannen

De HVR volgt de gemeentelijke planologie op de voet. Naast bestudering van de plannen voor Rijswijk-Zuid en Eikelenburg (zie voor details verderop) waar een aantal opmerkingen is geplaatst, is vooral de landgoederenzone en de voormalige stadhuislocatie nauwkeurig in de gaten gehouden. Na veel inspreken is uiteindelijk het groen blijven van de landgoederenzone eind 2009 binnen gehaald en zijn bouwplannen geschrapt. Op onderdelen blijft de HVR echter alert. De provincie heeft het allerlaatste bouwplan, bij De Opperd, ook nog geschrapt.

De gemeente heeft hier bezwaar tegen aangetekend. In 2011 zal hier een uitspraak van de Raad van State volgen.

Rond het voormalige stadhuis is het in 2010 stil gebleven. De gemeente onderzoekt nog de gevolgen van de uitspraak van de Raad van State en zal in 2011 op het dossier terugkomen. Conform het contract met AM Wonen zal er naar een bouwvergunning gestreefd worden.

Plan Eikelenburg

Het voorontwerpbestemmingsplan Eikelenburg heeft in 2010 ter inzage gelegen. Uit een kritische beschouwing van het voorontwerp bleek dat de plannen op enkele punten, waarbij de HVR in 2009 bij de inspraakprocedure kanttekeningen had geplaatst, waren aangepast. Hiermee is op redelijke wijze tegemoet gekomen aan de kritische opmerkingen van de HVR over de bescherming van het historische boerderijenlint aan de zuidoost zijde van het plangebied.

Plan Prinses Beatrixlaan

In 2010 heeft de gemeente uitgebreid onderzoek gedaan naar twee alternatieve modellen voor de herinrichting van de Prinses Beatrixlaan. Voor het doorgaande verkeer werden de voor- en nadelen van hetzij een korte tunnel, hetzij een lange tunnel, op integrale wijze vergeleken. Bij de voortgangsbesprekingen van de gemeente met de klankbordgroep voor de Prinses Beatrixlaan heeft de HVR zich geconcentreerd op de mogelijke gevolgen voor de Landgoederenzone. Met name dat in dit historisch zeer waardevolle gebied de zichtlijnen op de landgoederen aan beide zijden van deze verkeersader zoveel mogelijk open moeten worden gehouden. Het onderzoeksrapport was eind december bijna afgerond.

Bijeenkomsten

In 2010 kregen de leden de volgende bijeenkomsten aangeboden:

- Op 25 februari werd een lezing gegeven over de voormalige steenbakkerij 'De Steenplaats', die vermoedelijk al sinds de middeleeuwen heeft bestaan in de Plaspoelpolder bij de Rijswijkse haven. De namen 'Steenplaatsstraat' en 'Steenplaatsbrug' herinneren hier nog aan. Halverwege de 19e eeuw staakte de fabriek haar werkzaamheden. De heer Rob Vermeulen, bestuurslid van de Stichting Historie Grofkeramiek, heeft onderzoek naar de geschiedenis van deze fabriek gedaan: hij heeft tijdens deze lezing, met de titel '**Van steenbakkerambacht tot moderne procesindustrie**' zijn ervaringen met de aanwezigen gedeeld;
- De Werkgroep 'Gefotografeerd en Gefilmd Verleden' heeft ondertussen zowel bij leden als bij andere bronnen veel mooi materiaal over Rijswijk verzameld. Tijdens de bijeenkomst van **25 maart** werd een selectie van **films over Oud-Rijswijk** vertoond, die een aantal aspecten van Rijswijk in het verleden laten zien. Daar zat bijzonder materiaal tussen, zoals een rit van de eerste elektrische tram in Rijswijk in 1923 en een kort optreden van Josephine Baker op de Rijswijkse Wielerbaan. Helaas liet het geluid het afweten deze avond: tijdens een andere bijeenkomst zullen deze films opnieuw worden vertoond, maar dan met geluid;
- De Provincie Zuid-Holland heeft 2010 uitgekozen als Themajaar 'Historische vaarwegen en de Oude Hollandse Waterlinie': **op 22 april** heeft de heer dr. J.J.J.M. Beenakker, tot voor kort werkzaam als docent bij de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies een

lezing gegeven over **'350 jaar Haarlemmertrekvaart – Leidsevaart'**. Hij is een van de auteurs van het jubileumboek *'Blauwe ader van de Bollenstreek'*, dat in 2007 is verschenen ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van deze trekvaart;

- Aansluitend op de Algemene Ledenvergadering van 20 mei hield mevrouw Jannie Havelaar, betrokken bij de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE), een lezing over de **N.V. Zwitsersche Waschinrichting & Ververij ; 'Rijswijk'**: deze wasserij -één van de grootste van ons land- was van 1897 tot 1970 gevestigd aan de Geestbrugkade. Mevrouw Havelaar heeft uitvoerig onderzoek verricht naar de geschiedenis van deze Rijswijkse wasserij;
- Op 23 september heeft de stadsarcheoloog de heer Hans Koot een presentatie gegeven over de laatste stand van zaken rond **'Opgravingen in Rijswijk'**, met een accent op de opgravingen van het voormalige paleis Huys te Nieuburch in het Rijswijkse Bos en kasteel Steenvoorde;
- Het **Forum Hadriani** -gelegen onder het huidige park Arentsburg in Voorburg- was de meeste noordelijke Romeinse stad op het Europese vasteland. Keizer Hadrianus gaf zijn naam aan de stad: Forum Hadriani = de markt van Hadrianus. Tijdens eerdere lezingen over de Romeinse mijlpalen, gevonden in Rijswijk, hebben we gezien dat zijn naam op deze palen staat vermeld. Er zijn meerdere opgravingen verricht naar de resten van Forum Hadriani, laatstelijk door het Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam. Daarbij is de voormalige haven van de stad blootgelegd. Op **26 oktober** schetste de wetenschappelijk leider van deze opgravingen, de heer dr. ir. Mark Driessen, een beeld van de geschiedenis van deze Romeinse stad en van de bijzonderheden rond de opgraving van de haven;
- Aansluitend op de Algemene Ledenvergadering van 23 november hebben de heren Hans van Rossum (voorzitter HVR) en Arjan Kwakernaak (conservator van het Museum Rijswijk) een uiteenzetting gegeven over het **Uitbreidingsplan van het Tollenshuis (Museum Rijswijk)**. Door deze uitbreiding wordt het mogelijk om in het Museum Rijswijk het Rijswijks Cultuurhistorisch Centrum te vestigen, waaraan ook de HVR gaat deelnemen;
- In het najaar van 2010 is het **boek 'Steenvoorde –een verdwenen middeleeuws kasteel, een adellijk geslacht met niet-adellijke nazaten en een Rijswijks landgoed'**, geschreven door de heer dr. Harrie Salman en de heer mr. Henk Steenvoorde verschenen als deel 22 in de Rijswijkse Serie van de Stichting Rijswijkse Historische Projecten (SRHP). Op **16 december** heeft de heer Harrie Salman een lezing gegeven over dit kasteel, één van de vier kastelen die in de Middeleeuwen in Rijswijk zijn gebouwd. Hij heeft daarbij ook aandacht geschonken aan de bewoners, in den beginne de adellijke familie Steenvoorde, waarvan de andere schrijver, de heer Henk Steenvoorde een nazaat is. De leden van de HVR konden alléén op deze avond het boek tegen de speciale prijs van € 12,50 aanschaffen (€ 15 in de boekhandel). Beide schrijvers waren deze avond aanwezig om het boek te signeren.

De immer actieve SRHP liet in december nog een boek het licht zien: *'Van de Kerk tot de Klei - de Kerklaan in Rijswijk'*, geschreven door het HVR-lid de heer Jan Eijken, die over dit onderwerp voor de leden van de HVR een zeer succesvolle lezing heeft gehouden op 26 februari 2009. Dit boek is een speciale uitgave, op het formaat van het in 2008 verschenen boek *'Het verhaal van Leeuwendaal'*.

Ook dit boek was voor de leden van de HVR alleen nog op deze avond te koop voor de speciale prijs van € 17,50 (€ 20,- in de boekhandel) !

Alle lezingen werden gehouden in het Gebouw Hofrust, Herenstraat 44B.

VAN DE REDACTIE

Het vorige Jaarboek vraagt om enkele verbeteringen:

- p.84 fotobijschrift: op de foto herkennen we Bart Tent, maar hij is niet de auteur van het artikel, dat is Mark Witte;
- p.89 verbetering van een verbetering: op de foto stond Cor van Leeuwen en niet zijn broer Arie;
- p.121 Bram Kraaijeveld overleed in 2008 en niet in 1998;
- p.202 bij de auteursgegevens ontbreken die van Fred Koeleveld en Henri Vaartjes. Beiden zijn geboren en getogen in Rijswijk. Henri bezit het dagboekje van zijn vader.

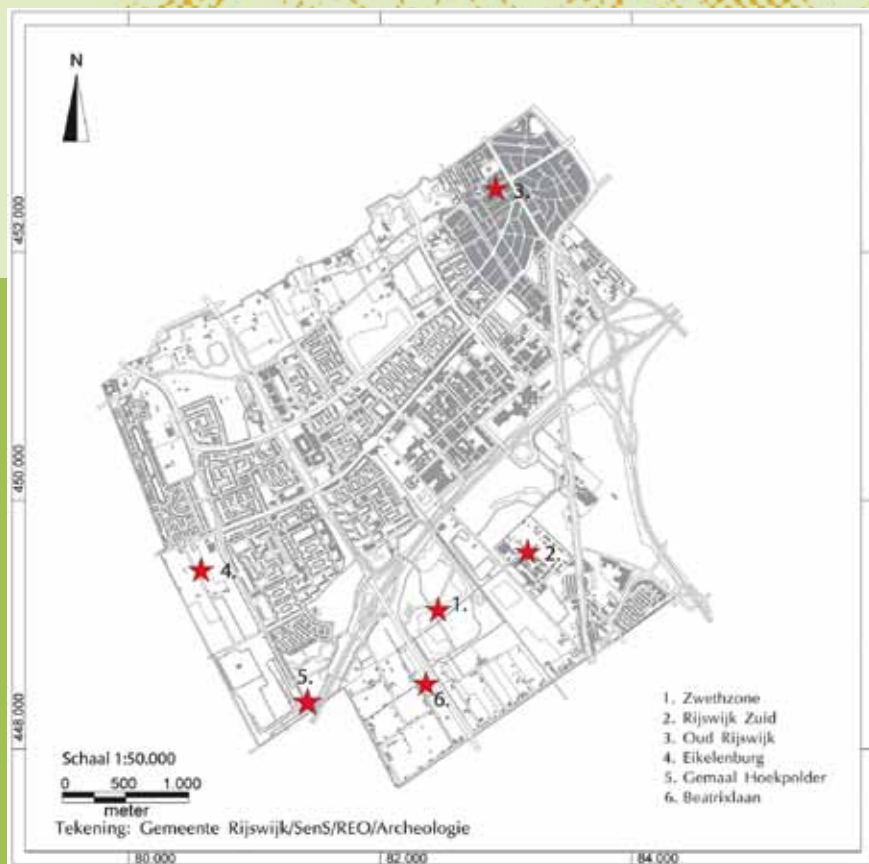

Archeologische kroniek over 2010

Hans Koot

Inleiding

De inleiding van de archeologische kroniek over 2009 werd afgesloten met de aankondiging dat er plannen zijn gemaakt voor het zichtbaar maken van archeologische vindplaatsen. Archeologische objecten zijn doorgaans niet zichtbaar. Zij liggen als stille getuigen in de bodem, een uitstekend conserveringsmiddel. In Nederland is een monumentenwet van kracht, waarin is vastgelegd dat het beschadigen of vernietigen van archeologische vindplaatsen verboden is. Bij het maken van bouwplannen, het kiezen van nieuwe leidingentracés, het veranderen van een grondwaterpeil, et cetera, moet daarom rekening worden gehouden met de archeologische resten. De gemeente Rijswijk speelt hierin een belangrijke rol. In de huidige regelgeving bepaalt de gemeente in sterke mate hoe er wordt omgegaan met het archeologische erfgoed. De gemeente Rijswijk beschikt bovendien over een eigen opgravingsvergunning.

In de archeologische kroniek worden de volgende locaties vermeld: 1: Zwethzone, 2: Rijswijk-Zuid, 3: Oud Rijswijk, 4: Eikelenburg, 5: Hoekpolder-gemaal, 6: Beatrixlaan transport leiding.
Tekening: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie.

Als eigenaar en beheerder van de openbare ruimte streeft de gemeente ernaar het onzichtbare, archeologische erfgoed weer zichtbaar te maken. Dat kan natuurlijk maar in beperkte mate en op verschillende wijzen. Een eenvoudige vorm is het plaatsen van informatieborden zoals deze nu al op historische gebouwen worden aangebracht. Een meer tot de verbeelding sprekend voorbeeld is de reconstructie van verschillende huisplattegronden van een nederzetting uit de Romeinse tijd aan de Tubasingel. Deze nederzetting is opgegraven in de jaren 1967-1969 en de vondst van een villa bracht deze opgraving in de internationale belangstelling.

In de afgelopen jaren zijn projecten in gang gezet om op maar liefst twee plaatsen het verleden zichtbaar te maken. In het Rijswijkse Bos vond in 2010 de herinrichting van het centrale veld rondom De Naald in het Rijswijkse Bos plaats. Hier stond van ca. 1631-1791 het paleis Huys ter Nieuburch. Tijdens een verkennend archeologisch onderzoek in 2008 kon de precieze locatie van het paleis worden vastgesteld. De funderingen bleken nog in uitstekende staat te verkeren. Door de landschapsarchitect Jelle Bennema van Deltavormgroep werd een plan ontworpen. Dit behelsde het zichtbaar maken van de contouren van het paleis met natuursteen. In zes grote natuurstenen platen zijn teksten en afbeeldingen gehakt met daarin de informatie over deze locatie. Wethouder Bolte onthulde op 12 mei 2010 deze reconstructie.

*De omtrek van het paleis is met een granieten band zichtbaar gemaakt. De Naald, opgericht in 1792-1793, domineert weer het hart van het Rijswijkse Bos.
Foto: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie*

In het najaar vond nog een onthulling plaats. Ditmaal op de T-splitsing van de Herenstraat en de Kerkstraat. Op deze plek stond eeuwenlang de openbare waterput van het dorp. De archeologen van de gemeente Rijswijk vonden in 2002 de waterput. Deze bleek nog geheel intact te zijn. Vanaf het moment van de vondst stelden velen de vraag of de waterput niet permanent zichtbaar kon blijven. Dit is uiteraard geen eenvoudige opgave. Na een lange tijd van overleg, ontwerpen en financiële middelen zoeken, kon worden gewerkt aan een definitief plan. Architect Jan Hoppenbrouwers maakte het in samenwerking met het Projectenbureau van de Gemeente Rijswijk. De waterput werd aan de bovenzijde opnieuw vrij gegraven. De koepel werd op twee plaatsen geopend, zodat er direct zicht is op het water

*Onder grote belangstelling vond de onthulling plaats van de waterput door wethouder J. Bolte (staand, midden rechts) en professor W. Willems (staand, geheel rechts).
Foto: Tino van Dam.*

in de put. Rondom de put kwam een betonnen mantel. Een glazen plaat geeft de toeschouwer een onbelemmerde blik in de diepte. Op 15 november 2010 onthulden wethouder J. Bolte en professor W. Willems van de Universiteit Leiden de waterput. Professor Willems was er niet alleen voor de onthulling van de waterput in Rijswijk. Voorafgaand aan de onthulling ondertekenden wethouder Bolte, namens de gemeente Rijswijk, en professor Willems namens de Universiteit Leiden een samenwerkingsovereenkomst Archeologie. Door deze overeenkomst kunnen studenten van de Faculteit Archeologie stage lopen bij de gemeente Rijswijk en is er samenwerking mogelijk op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs.

Naast alle gebruikelijke werkzaamheden als advisering bij het ontwikkelen van (bouw-) plannen en het leveren van bijdragen aan het opstellen van bestemmingsplannen, vonden in de loop van 2010 weer verschillende werkzaamheden ‘in het veld’ plaats. Diverse waarnemingen en opgravingen waren noodzakelijk. Naast de werkzaamheden buiten werd binnen gewerkt aan het opstellen van rapportages. Er werden onderzoeksrapporten uitgebracht. Tenzij anders vermeld, is het veldwerk verricht door Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de sectie Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling van de Afdeling Stad en Samenleving van de Gemeente Rijswijk (BMA). Evenals voorgaande jaren werd aan het onderzoek deelgenomen door diverse vrijwilligers waarvan de meeste lid zijn van de Archeologische Werkgroep Rijswijk.

Zwethzone

Het project Zwethzone is de herinrichting van een groen en waterrijk gebied langs De Zweth, die van Rijswijk naar Naaldwijk loopt. In het project werken verschillende instanties samen: de provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Delfland en de gemeentes Midden-Delfland, Rijswijk en Westland. In Rijswijk werd in Sion en in het Wilhelminapark het groengebied langs de Zweth heringericht. Om de waterberging te vergroten zijn in het Wilhelminapark de bestaande vijvers uitgebreid en zijn in het noordelijkste deel van

Sion nieuwe waterpartijen aangelegd. Verder is de groenstrook langs de Mgr. Bekkerslaan anders ingericht. In de omgeving van de Zwethzone zijn eerder belangrijke archeologische vondsten gedaan. In 1967-1969 vond aan de Tubasingel een grote opgraving plaats van een nederzetting uit de Romeinse tijd (eerste – derde eeuw na Chr.). Daarbij werden zelfs de resten van een stenen gebouw gevonden (Bloemers, 1978). In latere jaren vonden verschillende opgravingen plaats voor de uitbreiding van het Wilhelminapark (1984), in de Hoekpolder bij de aanleg van de Rijksweg A4 (1989-1993) en vanwege de aanleg van een sportpark in 1996. Tijdens de opgravingen zijn verschillende nederzettingsterreinen uit de Romeinse tijd en uit de Late Middeleeuwen gevonden. Zeer bijzonder was de vondst van twee woonplaatsen uit de Nieuwe Steentijd in de bouwput van Rijksweg 4 in 1993. Nu zich de gelegenheid voordeed om opgravingen in de Zwethzone te doen waren daarom de verwachtingen hooggespannen. Archeologen van de gemeente Rijswijk voerden van 28 juni tot en met 6 oktober het veldonderzoek uit. In totaal werden in het Wilhelminapark, in Sion en langs de Mgr. Bekkerslaan negen opgravingsputten en 39 proefsleuven aangelegd.

De woonplaatsen uit de Nieuwe Steentijd dateren van ongeveer 3800-3400 voor Chr. en liggen op een diepte van ongeveer twee tot drie meter onder het huidige maaiveld. Om na te gaan of deze woonplaatsen ook in de ondergrond van de Zwethzone aanwezig zijn, vond een booronderzoek plaats door RAAP Archeologisch Adviesbureau. Het booronderzoek had ook tot doel na te gaan tot hoever de in 1993 gevonden woonplaatsen zich uitstrekken tot buiten het tracé van Rijksweg 4. Het onderzoek van 1993 beperkte zich immers tot de randen van de bouwput van de Rijksweg. De Rijksweg vormt de zuidelijke begrenzing van de Zwethzone. De woonplaatsen waren aangetroffen op lage duinen. Deze lagen in een uitgestrekt en destijds vlak gebied langs de kustlijn die toen veel meer westelijk lag dan nu het geval is. De mensen hielden zich bezig met landbouw, maar ook de jacht en het verzamelen van voedsel als knollen waren een belangrijke bron van bestaan. Met behulp van de grondboor kon worden vastgesteld dat de duinen zich uitstrekken tot ongeveer zestig meter ten zuiden van de Rijksweg. In het opgeboorde zand uit de top van de duinafzettingen troffen de karteerders kleine fragmenten houtschoor aan. De houtschoor kan duiden op menselijke activiteiten. De in de bouwput van Rijksweg 4 gevonden woonplaats 'locatie 4' strekt zich uit tot in de ondergrond van de Zwethzone. De nieuwe waterpartijen binnen Sion-Noord zijn zodanig aangelegd, dat de archeologische resten gespaard zijn. Op andere locaties in het Zwethzone gebied zijn geen aanwijzingen verkregen dat elders ook duinen met bewoningssporen aanwezig zijn (Coppens en Koot, 2010). De toplaag van de natuurlijke bodem van de Zwethzone bestaat uit een meters dikke laag sedimenten van klei en zand. Dit pakket wordt gerekend tot het Laagpakket van Walcheren en is afgezet omstreeks 550-150 voor Chr. Deze natuurlijke laag ligt direct onder de huidige bouwvoor. In de toplaag van het Laagpakket van Walcheren zijn bewoningssporen uit de Romeinse tijd en uit de Late Middeleeuwen te verwachten.

In de Romeinse tijd maakte de regio deel uit van het Romeinse rijk. Archeologische ontdekkingen van de afgelopen jaren wijzen op een dichtbevolkt gebied. Verspreid over het gebied langs de kust en de achtergelegen kleigronden stonden boerderijen. De gebieden met een veenbodem lijken minder intensief te zijn bewoond. De opgraving van de nederzetting aan de Tubasingel toonde aan, dat de nederzetting in een verkaveld gebied lag. Rondom de nederzettingen lagen percelen landbouwgrond, van elkaar gescheiden door sloten (Bloemers, 1978). Telkens opnieuw bleek bij opgravingen in de regio, zoals in Rijswijk-Hoekpolder, Midden-Delfland en Delft-Voordijkshoornsepolder, dat er een verkavelingssysteem aanwezig is. Door het onderzoek van de Zwethzone kon nu worden nagegaan of deze verkavelingen deel uit maken van één uniform systeem. Voor de Zwethzone werden op verschillende plaatsen bestaande waterpartijen uitgebreid en nieuwe

waterpartijen aangelegd. Op een geselecteerd aantal plaatsen werden proefsleuven gegraven waarbij opnieuw Romeinse greppels tevoorschijn kwamen. Het in 1967-1969 gevonden verkavelingssysteem blijkt zich verder uit te strekken dan destijds aangenomen. Het kan worden verbonden aan het systeem dat in Midden-Delfland en Delft-Voordijkshoornsepoolder gevonden is. Het archeologisch onderzoek in Rijswijk-Zuid zal van groot belang zijn om het inzicht in het verkavelingssysteem te vergroten. De oriëntatie van de gevonden greppels en de grote omvang van het areaal waarin de greppels zijn gevonden, duiden op een uniforme aanleg van een verkavelingssysteem in dit gebied. Het aanleggen van een dergelijk systeem kan alleen als dat van 'boven af', dus vanuit een centraal gezag gebeurt.

In het Wilhelminapark kwamen twee tot dan toe onbekende nederzettingsterreinen aan het licht. Op beide terreinen zijn grondsporen als greppels, kuilen en bewoningsafval als potscherven gevonden. Beide terreinen zijn deels vergraven toen omstreeks 1970 de vijvers van het Wilhelminapark werden gegraven. De nederzettingsterreinen liggen vlakbij een gevonden nederzetting die werd ontdekt bij de uitbreiding van het Wilhelminapark in 1984 (Bloemers, 1985).

Aan het Oude Zwethpad in Sion-Noord werd een nederzetting uit de Late Middeleeuwen gevonden. De vondsten bestonden uit greppels, kuilen en bewoningsafval. Het gevonden aardewerk dateert de woonplaats in de twaalfde eeuw. De opgraving beperkte zich tot het bedreigde deel van de nederzetting, zodat deze maar voor een deel is onderzocht. De nederzetting maakt deel uit van een veel groter lint van middeleeuwse boerderijen. De boerderijen werden gebouwd in de tijd van de ontginning van het Rijswijkse klei- en veengebied (Koot, 2008).

In de Zwethzone worden vijvers vergroot. Voorafgaand aan het grondwerk verrichten de archeologen onderzoek met proefsleuven.

Foto: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie.

Rijswijk-Zuid

In Rijswijk-Zuid is een groot woningbouwproject gestart tussen de A4 en de gemeentegrens met Delft. In de komende jaren zullen zo'n 3400 woningen worden gebouwd.

Tot 2010 heeft er nauwelijks archeologisch onderzoek in Rijswijk-Zuid plaats gevonden. Het gebied bestond vooral uit tuinderijen, weilanden en bedrijven, waarbij weinig reden was voor onderzoek. Eén van de weinige bekende vindplaatsen is het terrein waarop het middeleeuwse klooster Sion stond. Op dezelfde plaats stond van het einde van de zestiende eeuw tot omstreeks 1800 het hoofdgebouw van de buitenplaats Sion. In de winter van 1979/1980 werd een deel van dit terrein opgegraven (Sarfatij, 1981). Archeologisch onderzoek in de omgeving van Rijswijk-Zuid heeft in de afgelopen jaren vele nieuwe vondsten opgeleverd. Voor Rijswijk-Zuid geldt dan ook een hoge archeologische verwachting. Het kan gaan om het midden van de Nieuwe Steentijd (ruim 5500 jaar geleden), de Romeinse tijd (eerste-derde eeuw na Chr.) en de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd (vanaf circa 1100). Het is noodzakelijk vóór aanvang van de bouwwerkzaamheden een goed inzicht te hebben in de ligging van de archeologische vindplaatsen. Daarmee zijn bouwvertragingen door onverwachte archeologische vondsten te voorkomen. Wanneer in het ontwerpstadium van de woonwijk de ligging van vindplaatsen bekend is, is inpassing vaak mogelijk. Daarmee blijven de vindplaatsen behouden en worden opgravingskosten vermeden. Soms is het toch niet mogelijk een waardevolle vindplaats te behouden. In dat geval kan deze tijdig worden opgegraven. In opdracht van het Programmabureau Rijswijk-Zuid zijn archeologen van de gemeente Rijswijk begonnen met een verkennend archeologisch onderzoek aldaar. Dit onderzoek bestaat uit een booronderzoek en een proefsleuvenonderzoek. In 2010 zijn verschillende vondsten gedaan, waaronder een verkavelingssysteem uit de Romeinse tijd (eerste-derde eeuw na Chr.). Dit systeem maakt deel uit van een systeem dat zich uitstrekt over een groot deel van het zuidelijk deel van Rijswijk en het noordelijk deel van de gemeenten Midden-Delfland en Delft (zie ook onderzoek Zwethzone). De vondst van 12^e-eeuws aardewerk op een terrein aan de Van Rijnweg duidt op een middeleeuwse woonplaats. In de kroniek over 2011 zal dieper op Rijswijk-Zuid worden ingegaan.

Na de sloop van de kassen kunnen de archeologen beginnen met het graven van proefsleuven. Foto: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie.

Oud Rijswijk, project ondergrondse containers

In de dorpskern van Rijswijk komen ondergrondse vuilcontainers. Elke container heeft een oppervlak van drie bij drie meter en een diepte van 2,8 meter. Op enkele plaatsen zullen meerdere containers naast elkaar worden geplaatst. De dorpskern ligt op een oud binnenduin. Het hoogste punt in de Herenstraat ligt daardoor op zo'n drie meter boven Normaal Amsterdams Peil. Het duin ligt op een langgerekte strandwal die zich uitstrekt van Voorshoten tot Wateringen en omstreeks 3800-3400 voor Chr. is ontstaan. Op de strandwal vond duinvorming plaats. In de afgelopen eeuwen zijn door zandwinning de meeste duinen van de strandwal verdwenen. In Rijswijk komen alleen nog duinen voor op het landgoed Te Werve en ter plaatse van de dorpskern. In het duin waarop de dorpskern ligt, zijn bewoningsresten bekend uit de IJzertijd (zevende eeuw voor Chr.-begin van onze jaartelling), de Romeinse tijd (eerste-derde eeuw na Chr.) en vanaf de Late Middeleeuwen (vanaf de twaalfde eeuw-heden). Het containerproject biedt de gelegenheid meer informatie te verzamelen over de strandwal, het duin en over de bewoningsgeschiedenis. De belangrijkste reden voor het onderzoek is echter het documenteren van de archeologische resten die door de grondwerkzaamheden verloren zullen gaan. In 2010 werd begonnen met een vooronderzoek.

Soil Select verrichtte mechanische grondboringen om gegevens te verzamelen voor het archeologisch onderzoek.

Foto: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie

Door de firma Soil Select werden mechanische boringen uitgevoerd. Daarbij zijn door een boorinstallatie buizen in de grond gedrukt. Elke buis is een meter lang en wordt – gevuld met grond - weer uit de bodem getrokken. Door dit grondmonster te bestuderen worden gegevens verkregen over de bodemopbouw (geologie) en de kans op archeologische vondsten. Met de resultaten kan een strategie worden bepaald voor verder archeologisch onderzoek. Dit onderzoek kan niet op een andere wijze plaats vinden, omdat in de straten geen ruimte is om proefputten te graven. De uitvoering van het containerproject werd uitgesteld, waardoor ook het verdere archeologisch onderzoek onderbroken is. In de Julianastraat ging het werk wel door. De aannemer groef enkele schachten van 3 x 3 x 2.80 meter. De medewerkers zetten een soort metalen mantel in de grond en drukken die steeds verder omlaag, terwijl ze de grond eruit halen. Nadat de container is geplaatst, kon de mantel er weer uit. Tijdens dit proces deden archeologen van de gemeente onderzoek. In de grond bevonden zich sporen met aardewerk uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen.

Eikelenburg

In het gebied Eikelenburg wordt een nieuwe woonwijk gebouwd. Deze bestaat uit zo'n 300 woningen en ligt op de grens met Wateringseveld. De bouwlocatie ligt in een gebied met een hoge archeologische verwachting. De locatie is bovendien gelegen op de verlandende zone van de belangrijkste getijdengeul van het Gantelsysteem. Dit geulensysteem was actief van omstreeks 500-150 voor Chr. Het water drong toen vanuit de Maasmond het achterland binnen. In de 12^e eeuw drong de zee opnieuw via dit systeem het achterland binnen. De verlandde hoofdgeul werd opnieuw open geschuurd. Het is niet bekend tot waar het water opnieuw het achterland binnendrong. In opdracht van AM projectrealisatie hebben archeologen van de gemeente Rijswijk een archeologisch verkennend veldonderzoek uitgevoerd. Het onderzoek bestond uit een combinatie van boringen en proefsleuven, dat verscheidene sporen aan het licht bracht: een woonplaats uit de Romeinse tijd (2^e eeuw), een woonplaats uit de Late Middeleeuwen (12^e-13^e eeuw) en verkavelingssysteem uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen. Dit laatste systeem bestaat nog steeds: de huidige verkaveling is bij de middeleeuwse ontginningen ontstaan. Een andere belangrijke ontdekking was een middeleeuws kleidek. De vondst op Eikelenburg toont aan dat water van de 12^e eeuwse overstroming tot zeker in het westelijk deel van Rijswijk is gekomen (Holthausen, 2010).

Gemaal Hoekpolder

In 2010 werd het poldergemaal van de Hoekpolder vervangen door een nieuw exemplaar. Het nieuwe gemaal kwam op enkele tientallen meters naast het bestaande. De bouw maakte het noodzakelijk de boezemkade door te graven om een nieuwe watergang te kunnen aanleggen. Deze werkzaamheden leverden een unieke kans de opbouw van een polderkade te bestuderen. In opdracht van het Hoogheemraadschap van Delfland onderzochten de Rijswijkse archeologen de kade. Het onderzoek leverde geheel onverwachts nog een fraaie vondst op: de resten van een overtoom of windas. Het westen van Nederland bestaat vooral uit polders met dijken en kades. In het verleden ging het vervoer vooral over water en daarbij waren dijken en kades hinderlijk. Er waren twee oplossingen voor: een sluis (maar die was kostbaar in aanleg en in onderhoud) en een windas. Er zijn een paar grote windassen bekend zoals in de Vliet bij Leidschendam. De Hoogheemraadschappen van Rijnland en Delfland hebben verschillende waterhuishoudingssystemen, het waterpeil in Rijnland is anders dan dat van Delfland. Op de grens van deze waterschappen kwam daarom een landscheiding, met een grote windas voor de scheepvaart, die later vervangen is door een sluizencomplex. Voor het dagelijks verkeer in de polder waren er kleine overtooms (windassen). Een overtoom is een constructie bestaande uit een houten hellingbaan met een mechaniek, het zogeheten windas. Het vaartuig wordt met een touw of ketting

vastgemaakt aan het windas. Door het draaien aan een spakenwiel wordt het windas in beweging gebracht, het touw of de ketting om de as gewonden en het vaartuig over de kade getrokken. In Holland wordt zo'n constructie 'overtoom' genoemd maar in de streektaal van Delfland komt vooral de naam 'windas' voor. Windassen worden in archieven genoemd en staan op oude kaarten, maar er is niet zo veel over bekend. Het gevonden windas bood een unieke kans op meer gegevens. Van het windas werd een deel van de hellingbaan en palen van de verdere constructie blootgelegd. De hellingbaan was gemaakt van een stelsel van liggende eikenhouten balken met daartussen een vloer van zware grenenhouten delen (planken). Het windas was 180 centimeter breed. Uit combinatie van de spaarzame gegevens uit het polderarchief en het Oud-archief van het Hoogheemraadschap van Delfland en het onderzoek van het constructiehout blijkt, dat het windas kort na 1570, maar voor 1577 is gebouwd en tussen 1684 en circa 1710 is afgebroken. De oudste fase van de kade bleek te bestaan uit een aantal lagen schone klei. Het leken aanvankelijk natuurlijke bodemlagen te zijn, maar uit micromorfologisch onderzoek bleken deze lagen kunstmatig te zijn opgebracht. Daarop werd na 1570, maar voor 1577 de windas gebouwd. Na de sloop van het windas is de kade verder opgehoogd en verbreed met vuile lagen grond. In deze grond kwamen tal van potscherven en ander afval. Vooral in de lagen vanaf het einde van negentiende eeuw kwam veel puin en huishoudelijk afval te voorschijn. Onder de kade is een sloot aangetroffen in het verlengde van een nog steeds bestaande sloot. Uit een C¹⁴-analyse van een in de sloot gevonden stukje bewerkt hout, blijkt deze sloot tussen de jaren 1415 en 1439 nog open te zijn geweest. Dit betekent, dat na de twaalfde eeuwse ontginningen van het gebied, het slotensysteem nog ongehinderd kon afwateren op het boezemwater. Als gevolg van bodemdaling was het noodzakelijk kades op te werpen, waarbij dammen in de sloten werden gelegd. Het afwateren moest vanaf dat moment met hulpmiddelen (duikers, later poldermolens) plaatsvinden. De kade is dus opgeworpen tussen 1439 en 1570. De ontwatering van het gebied door poldermolens en nadien stoomgemalen leidde tot verdere bodemdaling van het gebied, waarin de Hoekpolder is gelegen. Tussen het moment van sloop van het windas en heden moet de daling zeker 70 centimeter hebben bedragen (Dorenbos en Koot, 2011).

*Hoekpolder-gemaal. In de bouwput zijn tussen de moderne betonnen heipalen de houten resten van de helling van het windas zichtbaar.
Foto: Gemeente Rijswijk/SenS/REO/Archeologie.*

Prinses Beatrixlaan transportleiding

Door het weiland aan de oostzijde van de Prinses Beatrixlaan is tussen de gemeentegrens met Delft en de A4 een tweede afvoerleiding voor de Afvalwaterzuivering Haagse Regio aangelegd. Het tracé ligt in een gebied met een hoge archeologische verwachting (Holthausen en Dorenbos, 2010). Archeologen van de gemeente Rijswijk hebben in opdracht van het Hoogheemraadschap van Delfland een proefsleuvenonderzoek binnen een deel van het tracé uitgevoerd. Net als bij onderzoek in Rijswijk-Zuid (Sion) en de Zwethzone werden ook bij dit project enkele greppels gevonden die behoren tot het verkavelingssysteem uit de Romeinse tijd. Het is echter wel de eerste keer dat Romeinse greppels in het gebied ten oosten van de Prinses Beatrixlaan ('t Haantje) zijn gevonden en het toont aan dat het verkavelingssysteem uit de Romeinse tijd zich in ieder geval uitstrekt tot in 't Haantje. Op korte afstand ten zuiden van de A4 zijn greppels en kuilen gevonden met twaalfde eeuws aardewerk. De vondsten wijzen op een middeleeuws erf dat door het leidingentracé is doorsneden.

Literatuur:

J.H.F. Bloemers, *Rijswijk-De Bult (Z.H.), 'De Bult', eine Siedlung der Cananefaten*, Nederlandse Oudheden, 8, 1978.

J.H.F. Bloemers, *Rijswijk*, in: *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1984*, Holland, 6, 1985, 352-353.

C.F.H. Coppens en J.M. Koot, *Plangebied Zwethzone*, Gemeente Rijswijk. Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (karterende fase), RAAP-rapport 2188, 2010.

O. Dorenbos en J.M. Koot, *Over de kade. Een archeologisch onderzoek naar een kade en een windas bij de bouw van het gemaal Hoekpolder (Rijswijk)*, Rijswijkse Archeologische Rapporten, 32, 2011.

O. Holthausen, *'Plangebied Eikelenburg'. Voorlopige resultaten van het proefsleuvenonderzoek in het kader van de herontwikkeling van het plangebied Eikelenburg te Rijswijk*, briefrapport, 27 mei 2010.

O. Holthausen en O. Dorenbos, *Prinses Beatrixlaan te Rijswijk. Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek in het kader van de aanleg van de tweede afvoerleiding Delft*, Rijswijkse Archeologische Rapporten, 28, 2010.

Hans Koot, *Opgegraven! Archeologisch onderzoek in Rijswijk*. uitgave 13 van de Stichting Rijswijkse Historische Projecten, 2008.

R.M. van Heeringen, *Rijswijk*, in: Herbert Sarfatij (red.) *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1980*, in: *Holland 1981*, 6, 275-279.

Auteursgegevens

Wim Dammers is secretaris van de HVR en voorzitter van de Monumentencommissie
Barend Jan Donker, voorheen onderwijzer op de Ottoburgschool, actief in toneel
Jan Eijken is kapper in de Kerklaan en bestuurslid van Stichting Historische Projecten
Willem van der Ende is oud-voorzitter van de HVR en voormalig eindredacteur van het Jaarboek

Wilberd Gijzel is webredacteur gemeente Rijswijk

Evert van de Graaff was werkzaam bij Shell en is penningmeester van de HVR

Thea van de Graaff-Trouwborst is redactielid van het Jaarboek

Theo van der Kooij verzamelt ansichtkaarten, foto's en bidprentjes van Rijswijk

Hans Koot is werkzaam bij het Bureau Monumentenzorg en archeologie van de Gemeente Rijswijk

Geertruida de Moor is historica, tweemaal gepromoveerd (geschiedenis en theologie)

Rob de Mooy was bouwkundige bij de gemeente Rijswijk en is redacteur van het Jaarboek

Theo Parlevliet is auteur en recenseert voor het Jaarboek

Ruud Poortier was werkzaam aan het CLD en is eindredacteur van het Jaarboek HVR

E.J. Rollema, genealoog en historisch onderzoeker

Hans van Rossum is voorzitter van de HVR

Ben Rutges is vrijwilliger in het Museum Rijswijk

Carl Schmitz is altijd actief geweest in verenigingsleven, ook op bestuursposten

Paul M. Schott is lid van het bestuur van de R.K. Parochie H. Bonifatius Rijswijk/

Den Haag en belast met de bouwzaken van haar kerken

Harry van der Stap is inwoner van Rijswijk

Bart Tent is voorzitter van de Natuur- en Cultuurhistorische Vereniging Te Werve

Piet van der Vet schreef reisgidsen voor de ANWB, is gepensioneerd als corrector/vertaler bij Shell.

Joke van Wijk van Breviengh-Hesselink is neerlandica, bestuurslid HVR

en lid van de redactie Jaarboek

“Een herenkapsalon met een rijke Historie”

Jan Eijken

Kerklaan 130
2282 CN Rijswijk
Tel: 3999633

inspiratie

*wie waarde hecht aan het eigen
gevoel, komt nooit uit op een
standaardinterieur*

greuter interieurs

willemsstraat 23 2282 cb rijswijk T 070-390 33 54 F 070-319 24 28
E info@greuterinterieurs.nl W www.greuterinterieurs.nl www.interlubke.nl

Register van personen

- Aerschot, Robert van, 11
Aiden, vermoord kind, 181-182
Albrecht van Beieren, hertog, 113
Alers, C.E., 121
Alexander VII, paus, 108,112
Alva, hertog van, 20,71
Ambrosius, Christel, 183
Anne, kgn.v.Engeland, 14
Antoin en Antoinette, slechtvalken, 172
Arnauld, Angélique, 108-110
Arnauld, Antoine, 107-111
Arnauld, Nicole, 107-108
Atten, ds. C van, 173
Augustinus van Hippo, Sint, 106-107
Avesaath, Aleid van, 11
Baal-Slotboom, Hetty van, 176
Baker, Josephine, 187
Baltasar Carlos, ift. van Spanje, 77
Bandy, Lou, 84
Bangma, J., 68-69
Baring, Margaret, 18
Bay, Michel de (Baius), 107
Beatrix, prinses, 61-62,65-67
Becka, architect, 37
Beek, van, fietsenhandelaar, 168
Beekenkamp, Annie [Schouten-], 99
Beije, Ton, 170
Bennema, Jelle, 191
Bentvelzen, Martin, 167
Berg, Norbert van den, 163
Bernhard, prins, 66-67
Best, Gosse en Gaby, 170
Besten, Kees den, 166
Beyersbergen, Jan, 168
Biesheuvel, Arie, 168
Bijleveld, Kees, 38
Bingham, Rosalind C.C., 17
Bingham of Lucan, Charles G., 17
Bloemen, heer, 38
Bloppoel, vader en zoon, 83
Boer, J.F.A., 55
Boer, Paul de, 7
Boerl, heer, 76
Bogaards, echtpaar, 68-69
Bogaardt, burgemeester [A.Th.],
22-23,36,103,158
Bol, mw. M. van de, 61
Bolte, Jos, wethouder,
27,164,172,174-175,180,183,185-186,191-192
Bom, W.L.P., 39
Borsboom, A.P.H. (Aad), 98
Borsboom, Aad [jr.], 99
Borsboom, Annemiek, 99
Borsboom, Els, 99
Borsboom, J., 127
Borsboom, Kees, 98-99
Bos, D., 121
Bos, H. van der, 123
Boshoven, Lia, 185
Boshuizen, Bruning van, 160
Both, Wendy, 170
Botma, H., 123
Botma, mw. S., 124
Bouchhorst, Beatrix van den, 11
Bouchhorst, Nicolaas van der, 11
Bouman, P.B., 149
Boyle, Lucy, 16
Brederode, M. van, 39
Brudenell, Anne, 14
Buijs, Bram, 186
Buist, J., 153-155
Buitelaar, Arie, 98
Burch, Johanna van der, 9,21
Burch, Willem van der, 9
Burke Roche of Fermoy, Edmund M., 18-19
Burke Roche, Francis R., 18-19
Bye, Anna de, 10
Bye, Jan de, 10
Byng, George, 16
Byng, Georgiana E., 16
Callières, François de, 76
Campert, Jan, 64
Canisius, Petrus, 107
Caroline, kgn.v.Engeland, 14
Cartland, Barbara, 19
Catalina, ifte.v.Spanje, 77
Charles, prins van Wales, 19,21
Churchill, Winston, 66
Clemens IX, paus, 111
Clemens XI, paus, 117
Clemens, Th., 118
Cock, Theodorus de, 111-112,115-116
Codde, Petrus, 112,115

- Coenen, Catharina, 13
 Cornelissen, Paulien, 163
 Curzon-Howe, Mary A., 17
 Curzon-Howe, Richard W.P., 17
 Dammers, Wim, 130,184,186
 Darby, April, 179
 Dasselaar, tuinman Te Werve, 58
 Davenport, Bill, 50-51,186
 Deelen, Alexander van, 27
 Derby, Willy, 84
 Diaz, Froilán, 77
 Diesfeldt, Jan J., 62
 Diest, Hiëronymus van, 113
 Dijk, L. van, 121
 Doedens, H.E. (Henk), 146
 Donker, Barend Jan, 42-47
 Donker, Geertje, 42-47
 Donker, Huib, 128
 Donker, Joop (vader), 42-47
 Donker, Joop (zoon), 42-47
 Donker, Kees, 42-47
 Donker, Maartje (moeder), 42-47
 Donker, Suus, 42-47
 Douglas of Morton, Harriet, 16
 Driessen, Mark, 188
 Drimmelen, Henk van, 185
 Droogendijck, Maria van, 10
 Duijn, Adam van der (I), 11
 Duijn, Adam van der (II), 11
 Duijn, Geertuida J.Q. van der, 13-14
 Duijn, Machteld van der, 11
 Duijn, Nicolaas van der (I), 11
 Duijn, Nicolaas van der (II), 11
 Eijken, Jan, 98,166-167,188
 Eijdsden, A.G. van, 148,151,156
 Eisenhower, Dwight, 66
 Elisabeth II, kgn.v.Gr.Britt., 19
 Ende, W[illem] van der, 100,122,127,166
 Engen, A. van, 153-154
 Enthoven, Nico, 38
 Enthoven, Wim, 38
 Erline, Haïtiaans adoptiekind, 170
 Fargue, La, 84
 Farnese, Alessandro, htg.v.Parma, 107
 Fasani, eigenaar pizzeria, 170
 Ferdinand III, Duits keizer, 77
 Ferrigno, Antonio, 173
 Filips II, kg.v.Spanje, 77
 Filips IV, kg.v.Spanje, 73,77
 Filips V, kg.v.Spanje, 72,74,78
 Fisenne, Franciscus P.H. von, 30
 Fisenne, jhr. L.E.M. von, 27
 Fisenne, jhr. Louis.M.E. von, 27,30
 Fisenne, jhr. Pieter M.G. von, 29-30,183
 Fisenne, Marie Louise B. von, 30
 Fisenne, mw. B.M.M. von, 27
 Fliert, C. van der, 152-156
 Flink, Peter, 151
 Floris V, graaf van Holland, 21,159
 Foppema, Ype, 62-63
 Frederik Hendrik, stadhouder, 175
 Geers, Ruud, 29
 Giezeman, G.A.N. (Gerard), 133
 Giezeman, N.J.L. (Nico), 133
 Gijzel, Wilberd, 170
 Gill, Ruth S., 19
 Ginniken, Jacques van, 161
 Giri, Anish, 170
 Goldsmith, Carole E., 20
 Gordon of Gordon, Alexander, 16
 Gordon, Georgina, 15-16
 Gordon-Lennox, Cecily C., 17
 Gore, Anne, 17
 Graaff, Evert van de, 88,185-186
 Graaff-Trouwborst, Thea van de, 7,102
 Groenewegen, Arend, 102
 Guichard, S.J.A., 150-156
 Hamilton of Abercorn, James (I), 16
 Hamilton of Abercorn, James (II), 16-17
 Hamilton of Abercorn, James (III), 17
 Hamilton of Hamilton, James, 16
 Hamilton, Cynthia E., 17-18
 Hansen, Patrick, 163-164
 Haren, Willem van, 76
 Harlay, Nicolas, 76
 Harten, Arton van, 68
 Hartkamp, Jan, 185
 Havelaar, Jannie, 188
 Heekeren, Alida van, 113
 Heida, Harke, 182
 Heide, Aad van der, 168
 Heidinga, Heleen, 68
 Heijden, J.K. (Koos) van der, 132-133
 Heijden, Laurens van der, 132

- Heijden, fam. Van der, 132
 Heijden, Willebrordus van der, 131-132
 Hemert, René van, 174
 Hendrikse, Marco, 185
 Heussen, Hugo van, 112,115
 Heuvel, fotograaf Van den, 61-62
 Heuvel, Henk van den, 172
 Hilgersom, Louis, 168
 Hofland, ds. A.C., 147
 Hoogenraad, Cees, 168
 Hoppenbrouwers, Jan, 191
 Innocentius XI, paus, 113
 Irene, prinses, 61-62,65-67
 Jansenius, Cornelius, 106-108
 Jense, Dick, 170,174,182
 Jochemsen, M. (Rien), 155-156
 Jonge, Cornelis de, 10
 Jonge, Maria de, 10
 Jongenburger, P., 155
 José Fernando, 78
 Juliana, prinses, 61,65,67
 Karbaat, Gerrit, 167
 Karel Emanuel, pr.v. Savoie, 77
 Karel I, kg.v.Engeland, 14
 Karel II, kg.v.Spanje, 72-74,77-78
 Karel XI, kg.v.Zweden, 74
 Karel, ahtg.v.Oostenrijk, 78
 Keizer, Madelon de, 62
 Keppel, Arnoud J. van, 13-14
 Keppel, Elisabeth van, 14-15
 Keppel, Osewald van, 14
 Keppel, William A. van, 14
 Klei, Koos van der, 38
 Kleij, van der, groentenhandelaar, 168
 Kleisen, J., 146,155
 Kloosterman, Geertruida, 83
 Kloosterman, Wilhelmina, 83
 Klumper, gebroeders, 86
 Koekoek, 'boer' [Hendrik], 40
 Koeleveld, Fred, 189
 Koersen, Dik, 185
 Kok, R., 62
 Kolff, Cees, 163-164
 Kolff, Tony, 164
 Kolff, Wouter, 164
 Kolthof, familie, 47
 Koning, Fred, 178
 Koning, Kees, 178
 Kooij, Garda van der, 38
 Kooij, Gerard van der, 38
 Kooij, Theo van der, 32,38-41
 Koot, H.J., 173
 Koot, J.M. [Hans], 124,188,190
 Kooten, ds. G.H. van, 147,149,155
 Kooy, J.M.J., 58
 Korfker, D., 153
 Kort, Kees, 57
 Kraaijeveld, Bram, 189
 Kriens, Otto, 83
 Kröse, Piet, 58
 Krouwel, Kees, 182
 Krul, Gerard, 146-156
 Kuipers, Pieter, 171
 Kun, Elisa L.M. van der, 30
 Kun, Emilie G.C. van der, 29
 Kun, Johannes E.A. van der, 29
 Kun, P.M.J.M. van der, 27
 Kun, Petrus M. van der, 29
 Kwakernaak, Arjan, 164,185,188
 Lacomblé, [Eugène], 163
 Laia, vermoorde vrouw, 181-182
 Lans, Corrie [van der Voort-] van der, 103
 Lanschot, Johanna P, van, 30
 Laup, Claire, 7,84-86
 Leeuwen, Arie van, 166,189
 Leeuwen, Cor van, 98,189
 Leeuwenberg, Hannie van, 185
 Leiden, Gerard van, 159
 Lennox, Anne, 14
 Lennox, Charles, 14,21
 Leon B., moordenaar vrouw en kind, 181-182
 Leopold I, Duits keizer, 74,77-78
 Leur, Koos de, 166
 Leurs, Henk, 83
 Leveson-Gower, Gertrude, 15
 Liefstinck, de heer, 184
 Lindenberg, Pieter, 167
 Lintelo, Reniera A.G. van, 14
 Lippe, G.G. van der, 33
 Lodewijk XIV, kg.v.Frankrijk,
 71-74,77-78,80,111,117
 Longueville, Mme. de, 111
 Loo, J. (Joop) van der, 146,156-157
 Luisa, kg.v.Spanje, 77

Luyn, bisschop [Ad] van, 172
 Maes van Avenrode, Petrus van der,
 106, 112-118
 Maes, Coenraed Szn. van der, 113-114
 Maes, Everardus J. van der, 113
 Margarita, ifte. van Spanje, 77
 Margriet, prinses, 62
 Maria Theresia, kgn.v.Frankrijk, 71,74,77
 Maria, ifte.v. Spanje, 77
 Marianne, kgn.v.Spanje, 77
 Martens, mej., 164
 Mateman, Wim, 174
 Mathijsen, Marita, 162-164
 Maurik, D.C. van, 121
 Mazarin, kardinaal, 107
 Maxwell, Jane, 16
 McCorquodale, Alexander, 19
 Meegeren, Han van, 84
 Meerten, van, klompenhandelaar, 168
 Meijer, Philip, 185
 Meinders, H.G.A., 145-152
 Meinderts, Aad, 163
 Melkert, A[d], 122
 Menschaart, A., 68-69
 Merwede, Mechteld Cldr. van de, 10
 Michels, Herman, 38
 Middleton, Catharine E. (Kate), 8,20
 Middleton, Michael F., 20
 Molhuysen, L, 56
 Montfoort, Catrijn Jdr.van, 9,21
 Montsma, F.J. (Foppe Jan), 157
 Moor, Geertruida de, 106
 Mooy, Rob de, 70,185
 Mulder, F., 38
 Mussert, [Anton], 66
 Nadort, G.J., 121
 Nadort-Dell, mw. M.L., 121
 Napoleon, keizer, 93
 Nassau, Anna Pdr. van, 11
 Neercassel, Johannes B. van, 112
 Noot, Wilhelmina van der, 11
 Ochoa Brun, Miguel A, 71
 Ooykaas, sigarenwinkelier, 167,169
 Oudheusden, Maria van, 10
 Parker-Bowles, Camilla, 21
 Parlevliet, Theo, 158
 Pascal, Blaise, 110
 Pattiwael van Westerloo, mw. E.S., 61
 Penning, P., 146-157
 Pesch, Netty van, 7,185
 Philip, htg, van Edinburgh, 19
 Piek, voorzitter Winterhulp, 66
 Pieteron, Antony, 13
 Pieteron, Geertruijd, 11,13
 Plaat, Ludo van der, 170
 Plomp, C., 68-69
 Plomp, J., 68-69
 Poortier, Ruud, 7,68,144,162,185
 Potter, Dennis, 147
 Praeter, Willem de, 115
 Pronk, Bram, 184
 Pruike-maker, Saartje, 164
 Putten, Wouter van, 174
 Quesnel, Pasquier, 108
 Quirós, don Francisco B., 76.79-80
 Rahnstadt, Ella, 84
 Regt, Pieter de, 83
 Renaud, J.G.N., 161
 Rinia, Erik, 185
 Rob P., moordenaar Christel Ambrosius, 183
 Rogman, beheerder Te Werve, 57-58
 Roland, medewerker PTT, 40
 Rollema, E.J., 8
 Roosevelt, Franklin, 66
 Rooyen, Els van, 81
 Rossum, Hans van, 22,186,188
 Rövekamp, Erik, 170
 Ruben, Ruerd, 155
 Ruitenbergh, mw. A., 124
 Russell, Francis, 15
 Russell, John, 15
 Russell, Louisa J., 16
 Russell of Bedford, John, 15-16
 Rutges, Ben, 61
 Ruysch, de heer en mevrouw, 180,185
 Saint-Cyran, abt, 108-110
 Salman, Harrie, 158,188
 Sande, van der, 86
 Santini, nuntius, 117
 Sap, O.G., 152-154
 Scheepbouwer, A.J., 37
 Schelhaas, ds. J., 148,154-155
 Schmitz, Carl, 120,123
 Schmitz, R., 124

- Schockart, Louis-A. de, 76
 Schoonderwoerd-Zuidwijk, mw. C.H., 173
 Schoonhoven, Maria van, 11
 Schott, Paul, 27
 Schrama, André, 99
 Schrama, Riet Borsboom-, 98-99
 Schrama, Theo, 99
 Setten, Gert Jan van, 62
 Sigmund, D.J., 89
 Slauerhoff, J., 126
 Sneller, G.A., 146
 Solms, Amalia van, 175
 Somers, E., 62
 Souer, H.J.(Herman), 104,166
 Souer, Miep, 104
 Spencer of Spencer, Albert E.J., 18
 Spencer of Spencer, Charles R., 18
 Spencer of Spencer, Edward J.C., 18-19
 Spencer, Diana F., pr.v.Wales, 19,21
 Spencer, Raine, 19
 Spiegel, R.A. van der, 118
 Stalin, Josef, 66
 Stalpart, Everardus, 116
 Stap, Adriaan J. van der, 83-87
 Stap, Agnes van der, 87
 Stap, Anneke van der, 87,183
 Stap, Bram van der, 84
 Stap, H.A.G. (Harry) van der, 7,82-85,185
 Stap, Johannes van der, 83
 Stap, Josefiën van der, 85
 Stap, Laurentius J. (Laurens) van der, 82-83,87
 Stap, Leonardus (Leendert) van der, 83-84
 Stap, Marcel van der, 82
 Stap, Nio van der, 84-85
 Stap, Sophie van der, 87
 Stap, Thomas van der, 82
 Stap, Ton van der, 85,87
 Steenhoven, Cornelius, 112
 Steenhuijs(en), Petronella, 9
 Steenvoorde, Cornelis Gzn. van, 160
 Steenvoorde, Gerrit I van, 160
 Steenvoorde, Gerrit III van, 160
 Steenvoorde, Henk, 158,188
 Steenvoorde, Jan van, 160
 Steenvoorde, Swanenburch van, 160
 Steinebach, Cor, 29
 Stolk, L.H., 34
 Suys, Cornelis (I), 9,10
 Suys, Cornelis (II), 8-10,20-21
 Suys, Daniël, 9
 Suys, Margaretha, 11
 Suys, Pieter, 9,20-21
 Tenda, Mauro, 77
 Tent, Bart, 52,127,186.189
 Termote, Albert, 83
 Terwee, de heer, 167
 Thoral, mw. I., 124,126
 Tinneveld, medewerker PTT, 39
 Tollens, Frans, 164
 Tollens, Hein, 164
 Tollens, Hendrik, 162-164
 Tollens, Leentje, 164
 Tollens, Louise, 164
 Uriondo, Paulina E. d', 29
 Uytendogaart, J.W.H., 58
 Vaartjes, Henri, 189
 Vadèsta, Ari, 83-87
 Vegt, M.W. van der, 33
 Velde, W.B. van de, 118
 Velders, J., 121-124
 Verjus de Crecy, 76
 Vermeulen, Rob, 187
 Verver, Rob, 37
 Vet, Piet (P.J.) van der, 48-51,103
 Victor Amadeus II, htg.v.Savoie, 72
 Viersma, T.J., 152-157
 Viet, D. de, 146,155
 Vincent Dammasz., 10
 Visser, Adri, 83
 Visser, de heer, 184
 Visser, ds. J., 152
 Vliet, Arie van, 98
 Vogel, Maria Th.C. de, 29
 Voort, Arie van der, 98
 Voort, Corina van der, 103
 Voort, Grietje van der, 103
 Voort, Ineke van der, 103
 Voort, Madeleine van der, 103
 Voort, Nico van der (grootvader), 102
 Voort, Nico van der (vader), 102-103
 Voort, Nico van der (zoon), 103
 Voort, Quirinus van der, 102
 Voort, van der, melkboer, 87
 Vredenburg, Jacob van, 160

Vreeswijk, medewerker PTT, 39
 Vrijenhoek, D., 173
 Wassenaar van Obdam, Thimia van, 11
 Wassenaar van Obdam, Anthonius van, 11
 Weede van Dijkveldt, [Everhard] van, 76
 Weiler-von Fisenne, mw. T.E.N. von, 27
 Wel-Markerink, burgemeester Ineke v.d.,
 173,176
 Werkman, Evert, 62
 Wiele van de Werve, Marie van der, 117
 Wiele van de Werve, Willem van der, 114
 Wigger, Anne, 172
 Wijchers, J., 128
 Wijk van Brievingh-Hesselink, Joke van,
 104,185-186
 Wijsman, Jan, 55-58
 Wilhelmina, koningin, 67
 Willaire, Haïtiaans adoptiekind, 170

Willem III, kg-stadhouder, 70,72,74,79
 Willems, Willem, 183,192
 William, prins van Gr.Brittannië en N.Jerl.,
 8,20-21
 Wilmink, architect, 37
 Witte, Mark, 189
 Wouters, Ronald, 100-101
 Wubbels, Rob, 186
 Wuijters, Dirk, 117
 Wulp, Gerard van der, 146-157
 Zeeland, Loek van, 168
 Zey, J. A., 33,34
 Zimmerman, N.J., 145-155
 Zonneveld, Rob, 168
 Zuurmond-Gouweloos, mw. M., 156
 Zwan, van der, kruidenier, 169
 Zweekhorst, W.M.C., 173

Dekkers Slaapcomfort beter slapen is beter presteren

adres

Kerklaan 22-26-36
 2282 CK Rijswijk ZH
 070 390 48 59
www.dekkersslaapcomfort.nl

Tip: Op een goed bed valt u eerder en dieper in slaap. Juist die diepe slaap zorgt ervoor dat u een fris en uitgerust gevoel overhoudt van uw nachtrust. Het gaat dus om de kwaliteit van de slaap, niet de kwantiteit.

Twaalfhonderd vierkante meter bedden, matrassen, spiraalbodems en bedtextiel. Dekkers Slaapcomfort kent, zeker als het gaat om topmerken, zijn gelijke in Zuid Holland niet. Auping, Tempur, Eastborn en Hulsta; het is slechts een kleine greep uit de Dekkers Slaapcomfort collectie in de showroom in Rijswijk ZH.

Het familiebedrijf Dekkers heeft sinds de oprichting in

1969 een enorme kennis op het gebied van slapen opgedaan. Wie bij Dekkers de showroom binnenloopt, kan dan ook een uiterst deskundig slaapadvies verwachten.

Op basis van de persoonlijke omstandigheden en wensen van de klant, wordt het juiste slaapsysteem uitgezocht. De filosofie van de slaapadviseurs luidt: topbedden en topprestaties gaan hand in hand. Met andere woorden: een goed bed garandeert een goede

nachtrust en een fit, uitgeslapen gevoel in de ochtend. Naast matrassen en spiraalbodems kunt u bij Dekkers Slaapcomfort ook terecht voor de finishing touch van uw slaapkamer. Een zeer uitgebreide collectie kasten (ook op maat) -kussens, dekbedden en dekbedhoezen maken het plaatje compleet. Alles wordt gratis bezorgd en gemonteerd. En dan? Heerlijk indommelen!

Marco Dekkers

A. Witte, Carrosserie-en Wagenbouw, Herenstraat, hoek Steenlaan